

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Břetislav Vachala

**Abúsír:
Staroegyptské královské pohřebiště**

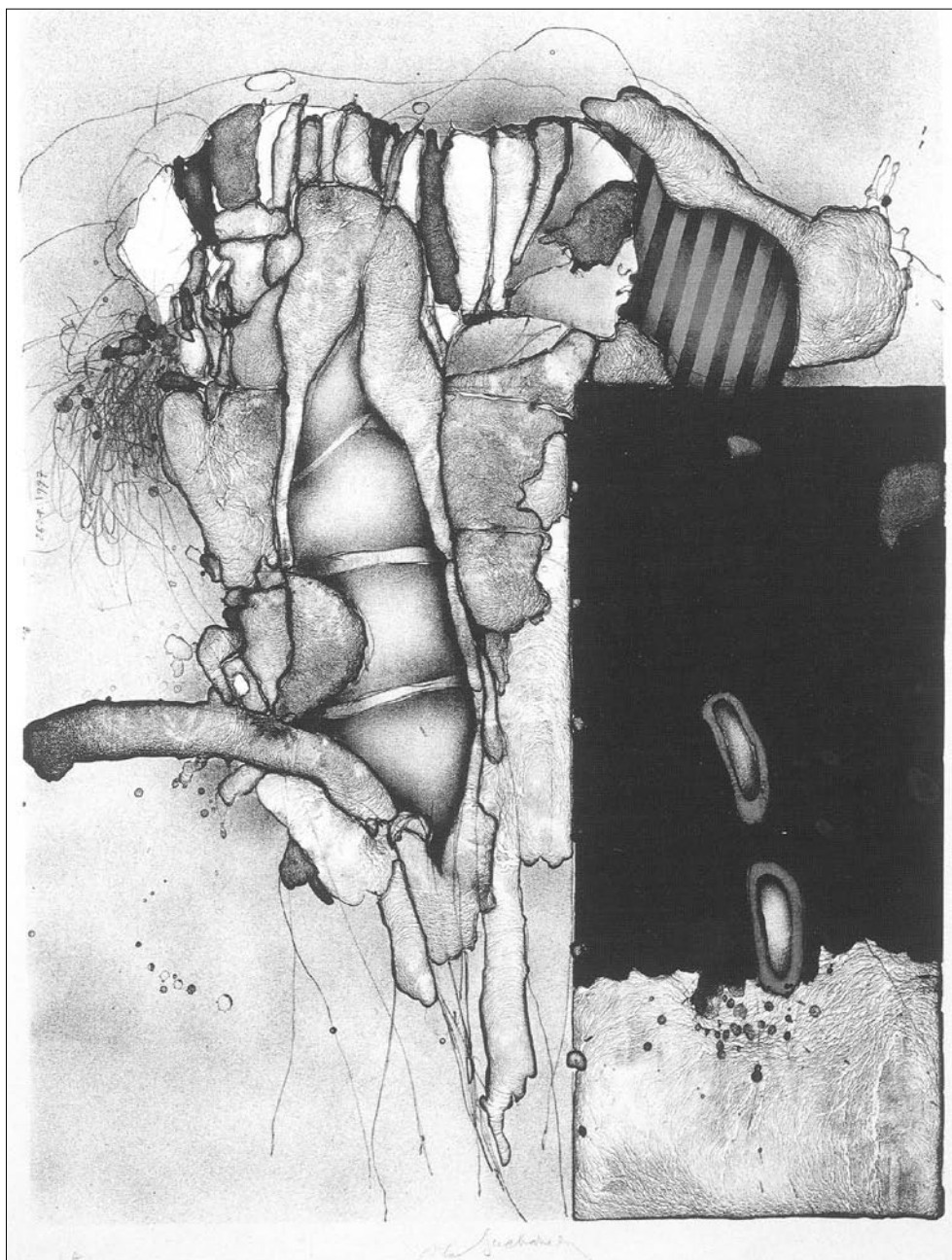
27

NADACE UNIVERSITAS
EDICE SCIENTIA

NADACE
UNIVERSITAS

EDICE
SCIENTIA

Vladimír Suchánek, *Tajemství*, 1997, barevná litografie, 50x38,5 cm. Inspirace: Egypťská a thébská sfinga, staroegyptské milostné verše. Možná.

Vladimír Suchánek: „Lidská existence, duše člověka, labyrint lidských vztahů – to vše nese v sobě tajemství. Symbolem tajemství je odpradávná slovo sfinx. Mluví, tváří se, mlčí jako sfinga, je neproniknutelný jako sfinx sama. Zosobňuje záhady a tajemství. Ale sfing bylo víc a desítky jejich zpodobení se dochovaly až do našich dnů. Největší a nejnámější z nich je egyptská Velká sfinx z Gízy. Má lvi tělo a lidskou hlavu, zpodobující faraona Rachefa, a na svět pohlíží více než 4 500 let. Víme, že sfinx byla také považována za ochránkyni památek. Ale neznáme to, o čem sfinx mlčí. Přitom tušíme, že se toto tajemství týká nás. Řecká sfinx, s hlavou ženy a okřídleným lvím tělem, sídlící na skále před Thébami dávala kolemjdoucím hádanku: ‚Co chodí ráno po čtyřech, v poledne po dvou a večer po třech?‘ Kdo neuhodl, toho usmrtila. Tajemství rozluštil až Oidipús: ‚Je to člověk! Jako dítě leze po čtyřech, jako muž chodí po dvou a ve stáří si pomáhá holí.‘ Člověk je tajemstvím každé sfingy. Ale jaký člověk? Kdo je, odkud přichází a kam jde?

Tajemství je i v každém uměleckém díle. Nekonečno malých tajemství má v sobě život každého z nás. Některá tajemství se odkrývají, jiná zůstávají. Rád bych, aby můj grafický list patřil k těm druhým ... Možná byl inspirován egyptskou a thébskou sfingou. Možná nejstarší egyptskou milostnou básní doprovázející obraz s tanečnicemi na stěně kaple manželky velmože Mereruky v jeho velkolepé hrobce na královském pohřebišti v Sakkáře z doby kolem roku 2300 př. n. l., jež začíná veršem ‚Hle, tajemství počátku!‘. Možná nikoli ...“

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

27

Břetislav Vachala

Abúsír: Staroegyptské královské pohřebiště

NADACE UNIVERSITAS V BRNĚ
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM V BRNĚ
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA V BRNĚ
2005

O vydání tohoto svazku se zasloužily laskavou podporou:

Nadace Universitas v Brně

Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze

Text © Břetislav Vachala; Jaroslav Malina, 2005

Editor © Jaroslav Malina, 2005

Obálka, grafická a typografická úprava © Josef Zeman, Martin Čuta, Tomáš Mořkovský 2005

Ilustrace © Břetislav Vachala, Archiv Břetislava Vachaly, 2005

Vydaly Nadace Universitas v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2005

Tisk a knihařské zpracování FINAL TISK s. r. o., Olomučany

Pořadové číslo 4162-17/99

Ilustrace na přebalu: Vladimír Suchánek, *Tajemství*, 1997, barevná litografie, 50x38,5 cm.

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 80-7204-399-4 (Akademické nakladatelství CERM v Brně)

ISBN 80-210-3735-0 (Masarykova univerzita v Brně)

ISBN 80-86258-61-0 (Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně)

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Omar Chajjám (1048–1131), perský básník, matematik, astronom a filozof. Je autorem čtyřverší *rubá'í*, aforisticky zachycujících filozofické ideje, náboženské názory a životní pocity.

Citované čtyřverší, stejně jako mnohá další z Chajjámových zamyšlení, souvisí s tématy, jimiž se zabývá antropologie. V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka, porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoppy, zkoumá prostředí, ve kterém náš vývoj probíhal,

a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Na rozdíl od Omara Chajjáma se domníváme, že o rodu *Homo leccos* víme, a současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (vedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stovebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vychá-

zející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavy a fakultami, zlepší orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízení výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

Následující čtyřverší Omara Chajjáma, díky poučením z biologické a sociokulturní antropologie, přijímáme bez výhrad, jako dobrý návod k uchování demokratického uspořádání společnosti i života na naší planetě:

*„Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny
a s jedním douškem z puklé nádoby,
nač podřízen být lidem menším než ty sám
nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“*

Snad trochu přispějí i tyto učební texty ...

Brno, leden 2005

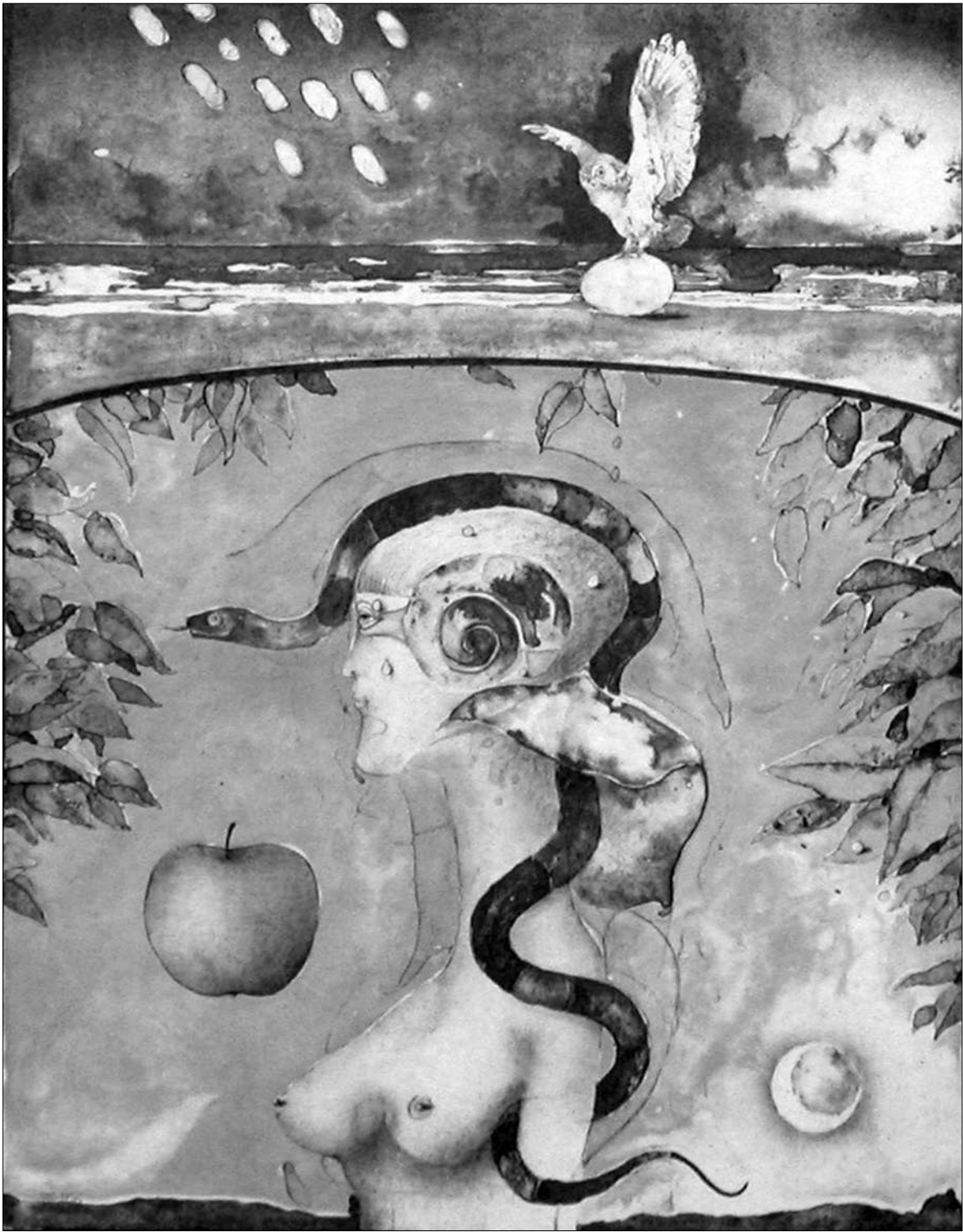
Jaroslav Malina

KATEDRA
ANTROPOLOGIE

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Alois Mikulka, Logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 1999, kresba tuší na papíře, 16x9,7 cm.

Vladimír Suchánek, *Eva s jablkem*, 1976, barevná litografie, 49x38,7 cm. Inspirace: *Bible*.

Abúsír: Staroegyptské královské pohřebiště

Břetislav Vachala

Vladimír Suchánek, *Léda s labutí*, 1989, barevná litografie, 59,5x45,5 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Obsah

1. ÚVOD A STRUČNÁ HISTORIE STAROVĚKÉHO ĚGYPTA	13
2. SMRT, MUMIFIKACE A POHŘEB VE STARÉM ĚGYPTĚ	19
3. ABÚSÍR A SVĚDECTVÍ ABÚSÍRSKÝCH PAPYRŮ	25
4. Pyramidy	1
4.1. Sahureova pyramida	31
4.2. Neferirkareova pyramida	37
4.3. Chentkausina pyramida	40
4.4. Neferefreova pyramida	43
4.5. Niuserreova pyramida	49
4.6. Anonymní pyramidy (č. 24 a 25)	52
5. MASTABY	55
5.1. Hřbitov na východ od Niuserreovy pyramidy	55
5.1.1. Ptahšepesova mastaba	57
5.2. Východní pole mastab	64
5.2.1. Chekeretnebtina mastaba	64
5.3. Hřbitov v jižním Abúsíru	66
5.3.1. Intiho mastaba	66
6. SLUNEČNÍ CHRÁMY	71
6.1. Veserkafův sluneční chrám	71
6.2. Niuserreův sluneční chrám	73
7. ŠACHTOVÉ HROBY	79
7.1. Udžahorresnetův šachtový hrob	79
7.2. Iufaův šachtový hrob	82
8. ZÁVĚR	87
9. O AUTOROVI	89
9.1. Docent PhDr. Břetislav Vachala, CSc.	89
10. O AUTOROVI ILUSTRACÍ	91
10.1. Akademický malíř a grafik Vladimír Suchánek	91
11. ZAOSTŘENÍ PROBLÉMU	93
11.1. Břetislav Vachala: <i>Král a královna ve Staré říši</i>	93
12. ROZVOLNĚNÍ PROBLÉMU	95
12.1. Míka Waltari: <i>Egyptan Sinuhet</i>	95
13. LITERATURA (CITOVANÁ, POUŽITÁ, DOPORUČENÁ)	99
14. VÝKLADOVÝ SLOVNÍK DŮLEŽITĚJŠÍCH JMEN A POJMŮ	107
15. REJSTŘÍKY	115
15.1. Rejstřík staroegyptských jmen	115
15.2. Rejstřík egyptských zeměpisných názvů	116

1. Úvod a stručná historie starověkého Egypta

Území, kde vznikla a po celá tisíciletí se rozvíjela staroegyptská civilizace (k dějinám Egypta v češtině: Verner – Bareš – Vachala 1997; Vachala 2003b), tvořilo pouze úzké nilské údolí, sevřené na východě horami Východní (Arabské) pouště a na západě rozlehlými písčnými pláněmi Západní (Libyjské) pouště, a široká bažinatá nilská delta, ležící mezi dnešní Káhirou a Středozemním mořem. Tuto oblast s úrodnou černozemí staří Egypťané vždy považovali za svoji skutečnou a jedinou domovinu a výstižně ji také nazvali „Černou zemí“ (*Kemet*), na rozdíl od přilehlých nehostinných pouští „Červené země“ (*Dešret*).

Svůj zvláštní přírodní ráz získal Egypt v době přibližně před 25 000 lety, kdy došlo k dlouhodobým podnebním změnám v celé severovýchodní Africe a kdy se země napojila na srážkoodtokový systém mohutné sopečné Etiopské vysočiny. A právě díky zdejšímu jarnímu tání sněhu a prudkým deštům se veletok Nil začal pravidelně vylévat ze svých břehů a po dobu čtyř měsíců v roce (od června do září) zaplavoval celé své údolí v Egyptě až po oblast delty. Obrovské přivaly vod s sebou rok co rok přinášely tmavé úrodné bláto a hlínu se zbytky organických látek, představujících kvalitní přírodní hnojivo, což vedlo k zavlažování a zúrodnování nilských břehů.

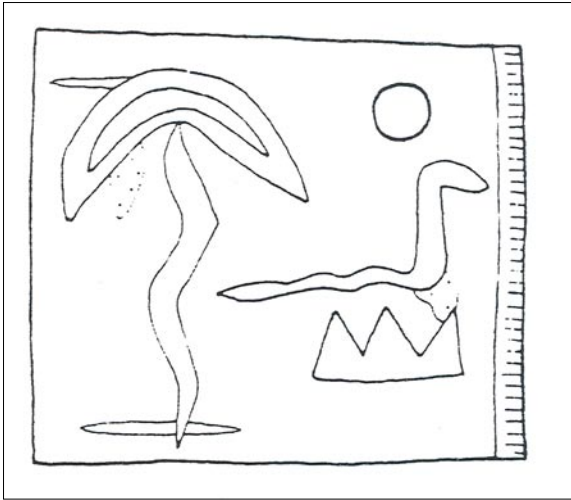
A právě zde, v záplavové nížině nilského údolí, se začalo již v 7. tisíciletí př. n. l. rozvíjet zemědělství, vyznačující se především usedlým způsobem života, obděláváním půdy, pěstováním obilí, chovem dobytka a výrobou keramiky. To byl základ neobyčejně rychlého hospodářského a kulturního vzestupu staroegypt-

ského státu. Bezprostřední vztah mezi řekou Nilem a egyptskou zemí dobře vystihl řecký historik Hérodotos, jenž před téměř 2 500 lety přilehavě nazval Egypt „darem Nilu“. Každoroční nilské záplavy zasáhly zcela přirozeně do života a myšlení obyvatel Egypta a dá se říci, že také určily jejich pravidelný životní rytmus. Obyvatelé země byli především zemědělci, a byli tedy plně závislí na úrodě, dané výškou záplavy. Po opadnutí vody byla země obdělána a oseta, přičemž sklizeň musela být ukončena ještě před příchodem následující záplavy. Teprve z konce 3. tisíciletí př. n. l. pocházejí písemné zprávy o budování zavlažovacích zařízení, kanálů a stavidel, takže počátky umělého zavlažování v Egyptě klademe až do tohoto období.

Jelikož starověcí obyvatelé Egypta byli tolik závislí na Nilu a jeho životodárné záplavě, není divu, že si tuto řeku zbožštili a hojně ji uctívali, právě tak jako slunce, nebe, zemi a přírodní síly.

Nejstarší státní útvar na půdě Afriky nebyl založen jediným správním rozhodnutím, jedinou rozhodnou bitvou ani zásahem zvenčí. Vznik staroegyptského státu byl naopak výsledkem dlouhého, složitého společensko-hospodářského vývoje, jehož počátky sahají hluboko do pravěku a jenž vyvrcholil ve 4. tisíciletí př. n. l.

Jih a sever země (Horní Egypt a Dolní Egypt) se tehdy od sebe lišily v mnoha směrech. Hlavní rozdíl spočíval v tom, že v hornatém Horním Egyptě převládala společnost lovců a kočovníků, zatímco v nížině a bažinách Dolního Egypta (delty) žili usedlí zemědělci. Podnět k vytvoření jednotného egyptského státu na

Obr. 1. Kostěný štítek s vyrytým hieroglyfickým nápisem zmiňujícím Západní (Libyjskou) poušť. Kolem roku 3300 př. n. l. Nalezeno v Abydu. Rozměry: 1,8 x 1,5 cm. (Břetislav Vachala)

přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l. vzešel z Horního Egypta, odkud se postupně také šířila moc místních vládců směrem na sever i na jih. Poslední hornoegyptský vládce Štír rozšířil svou moc až k dnešní Káhiře a jeho nástupci Narmer a Aha ovládli okolo roku 3100 př. n. l. již celou deltu.

V době sjednocení Obou zemí bylo na rozhraní Horního Egypta a Dolního Egypta založeno nové sídelní město Bílé zdi (později Mennefer, řecky Memfis). Náboženské pojmenování Menneferu, jehož se začalo používat pro označení celé země na Nilu, potom znělo Hikuptah, Palác ducha (boha stvořitele) Ptaha, v pozdějším řeckém přepisu *Aigyptos*. Hned po sjednocení, kdy se už běžně používalo písmo a kalendář, byla země rozdělena do krajů (nomů). Jejich počet se postupně ustálil na 42, přičemž 22 krajů bylo v Horním Egyptě a 20 v Dolním Egyptě. V čele státu byl neomezený panovník – jediný žijící bůh na zemi, jenž byl pánem všech a všeho a i po smrti nadále vládl.

Počátky hieroglyfického písma a dochovaných egyptských písemných pramenů sahají mnohem dále do minulosti, než se původně soudilo. Prokázaly to nedávné nálezy expedice káhirské pobočky Německého archeologického ústavu v královském pohřebišti v Abydu, kde se při výzkumu hrobky vládce Štíra podařilo objevit soubor téměř dvou set drobných slovinových, kostěných a kamenných štítků, do nichž byly z jedné strany vyryty rozličné značky představující například počítací čárky, lidské postavy, části lidského těla, zvířata, ptáky, rostliny, různé stavby a lodě. Štítky byly vždy opatřeny malým kulatým otvorem,

Obr. 2. Hieroglyfický nápis na kostěném štítku označuje Východní (Arabskou) poušť. Kolem roku 3300 př. n. l. Nalezeno v Abydu. Rozměry: 2 x 1,4 cm. (Břetislav Vachala)

aby mohly být připevněny provázkem k vybraným součástem vládcovy pohřební výbavy – k pruhům látky, nádobám s olejem či dřevěným skříňkám s různým obsahem.

Použité značky prokazatelně mají fonetickou hodnotu a také je lze číst jako skutečné hieroglyfy (obr. 1, 2). Zatímco číslovky na štítcích vyznačují počty příslušných položek, nápisy (v takzvané nejstarší egyptštině) uvádějí místa jejich původu. Pozoruhodné je to, že se zde objevují i názvy měst ležících ve vzdálené nilské deltě (například Búbastis nebo Bútó), což znamená, že daně a tributy byly z Dolního Egypta dodávány hornoegyptskému vládci do Abydu již v době okolo roku 3300 př. n. l. Do této doby se zároveň posunuje znalost písma dávných Egypťanů – s tím, že jeho počátky mohou přirozeně sahát ještě dále do minulosti. Tyto nálezy také prokazují hlavní důvod a předpoklad vzniku hieroglyfického písma – potřebu vládcovy administrativy zaznamenat důležité údaje hospodářského rázu. K tomu záhy přistoupila i potřeba navždy zachytit významné historické události a nutnost zapsat závažné texty týkající se kultu bohů a zádušního kultu zemřelých.

Neochvějná víra v trvalý posmrtný život, podoba-

jící se životu na zemi, která vždy byla základem egyptských náboženských představ, vznikla v Egyptě dávno v předdynastických dobách. Předpokladem věčného a dokonalého života na onom světě byl především řádný a bezúhonný život dotyčného muže nebo ženy na zemi a zdárné absolvování obávaného Usirova posledního soudu, při němž byly pečlivě posuzovány všechny pozemské skutky zemřelého.

Když před 2500 lety označil „otec dějepisu“ Hérodotos Egyptany za nejbožnější lidi starověku, měl tím na mysli, jak náboženství v Egyptě hluboko proniklo do lidského myšlení a jak se promítlo do veškeré lidské činnosti. Po celé zemi se stavěly chrámy, svatyně a kaple, kde se denně uctívala božstva a kam se jim přinášely bohaté obětiny jídel, nápojů, látek, olejů, kadidla a mastí.

Po skončení Archaické doby (1.–2. dynastie: 3000–2700 př. n. l.) začalo v Egyptě období Staré říše (3.–6. dynastie: 2700–2180 př. n. l.), označované jako epocha stavitelů pyramid. Bylo to první období skutečné politické stability, hospodářské prosperity a rozkvětu řemesel a umění. Již ve Staré říši byl ve společnosti pevně zakotven princip *maat* – ideál mravního řádu. Tento dokonalý princip, jenž vznikl v okamžiku stvoření světa, zaručoval například pohyb souhvězdí, střídání tří ročních období (záplavy, pučení a žní), pravidelně se opakující životodárnou nilskou záplavu, život rostlin a zvířat, zrození a smrt. Na základě tohoto božského řádu (obr. 3) se odvíjel celý lidský život, vytvářely se vztahy mezi mužem a ženou, existovaly společenské rozdíly mezi lidmi nebo se navzájem lišili příslušníci jednotlivých národů barvou pleti a jazykem, ale též vládl panovník, byla uctívána božstva v chrámech, vytvořila se hierarchie úředníků a kněží, byla dána platnost a nutnost dodržování zákonů, stanovila se výše daní a ustálila se pravidla chování. Lze tedy říci, že pojem *maat* zahrnuje naše pojmy „řád, pořádek, pravda, spravedlnost, dobro, zákonnost, morálka“.

V žádném egyptském textu se nedochovala definice pojmu *maat*. Nicméně Egypťané zřejmě přesně věděli, co to slovo znamená, a byli přesvědčeni, že se člověk může naučit zásady tohoto morálního kodexu, že je schopen osvojit si je a poté je uplatňovat ve své každodenní činnosti a v chování. Měla mu přitom pomáhat naučení – knihy obsahující rady do života. Tento literární útvar byl v Egyptě velice oblíbený a Egypťané se mu horlivě a nepřetržitě věnovali po celá tři tisíciletí (3. až 1. tisíciletí př. n. l.) existence

Obr. 3. Bohyně Maat s pštrosím perem na hlavě. Malovaný reliéf na stěně v hrobce Sethiho I. (KV 17) v Údolí králů. Výška 40 cm. (Milan Zemina)

svého státu. Pochopením a dodržováním takové sbírky moudrých rad se člověk stal „rozvážným, vyrovnaným a klidným“.

Každý Egypťan se měl snažit po celý život „kráčet po boží cestě“, což znamenalo řádně se chovat a dodržovat *maat* – závazný princip vyjadřování, jednání a chování, aby se mohl po smrti bez obav podrobit poslednímu soudu v síni Obou pravd před samotným vládcem onoho světa Usirem. Princip *maat* naplňoval například tím, že vzorně vykonával své povolání, nezneužíval svého postavení, byl neustále a ze všech okolností věrný panovníkovi – bohu žijícímu na zemi, přinášel bohům stanovené obětiny, vydatně pomáhal slabým a chudým, miloval svoji manželku a svědomitě se staral o rodinu. Toto všechno je také obsaženo v životopisných nápisech, které si dávali tesat do stěn svých hrobek hodnostáři, úředníci a kněží.

Nicméně i pětisetleté období Staré říše dospělo ke svému konci, když se během vlády panovníka 6. dynastie Pepiho II. prohlubovala neutěšená hospodářská situace, rozpadla se jednotná státní správa

a upadala zemědělská výroba. Na úkor panovníka získali moc správci jednotlivých krajů, kteří si počínali zcela samostatně. Následující První přechodnou dobu (7.–11. dynastie: 2180–1994 př. n. l.) potom charakterizuje bezvládní v zemi, kdy docházelo k útokům na Egypt zvenčí, obsazování východní delty asijskými kočovníky a k hladovým bouřím. Politickou a hospodářskou krizi ještě umocnily zhoršující se klimatické poměry (ubývání srážek, celkové oteplování, nízká nilská záplava a sucho).

Závěr První přechodné doby byl ve znamení boje za znovusjednocení Egypta, který vedli vládci jihoegyptského Vesetu. Jim se nakonec podařilo opět sjednotit Horní a Dolní Egypt a vytvořit předpoklady k vybudování jednotné státní moci a správy. Znovusjednotitelem země byl Mentuhotep (II.) Nebhepetre, jehož lze považovat za skutečného zakladatele následujícího období prosperity Střední říše.

Sídelním městem silného centralizovaného státu Střední říše (12. dynastie: 1994–1797 př. n. l.) se stal Ictavej poblíž dnešního Lištu. V této oblasti se také nacházejí královské cihlové pyramidy (obložené vápencem) s přílehlými pohřebišti členů královské rodiny a úřednictva. Hlavním zemědělským územím byl Fajjúm, kam přiváděl vodu z Nilu Velký kanál (dnešní Bahr Júsf) a kde vládci Střední říše vybudovali četné hráze a důmyslný systém zavodňovacích kanálů. Podařilo se získat velkou plochu nové úrodné půdy a oblast se zalidnila. Tomu odpovídala i enormní výše zemědělské produkce s obrovskými přebytky nejen zde, ale doslova po celé zemi, kde se uplatňoval podobný efektivní systém. Tehdy byl celý Egypt pod přísnou a účinnou centrální kontrolou. Trvale byla zvýhodněna střední vrstva obyvatelstva (úředníci, řemeslníci, obchodníci a větší zemědělci), což vedlo k nebývalému rozvoji řemesel a umění. Hranice země byly zabezpečeny díky systémům pohraničních pevností a Egypt měl pevně pod kontrolou i sousední území s důležitými nerostnými zdroji na východě a jihu (měď, zlato). Rozsáhlá byla stavební činnost (královské pyramidové komplexy, chrámy a kaple bohů), kvetl mezinárodní obchod a nastal i „zlatý věk“ egyptské literatury (Povídka o Sinuhetovi, naučení a hymny). Střední říše skončila vládou Amenemheta IV. a panováním jeho manželky Sebekneferu, která jako první žena v egyptských dějinách používala plnou královskou titulaturu.

Po smrti královny Sebekneferu nastala podle současného chronologického řazení Druhá přechodná

doba (13.–17. dynastie: 1797–1543 př. n. l.), kdy se v rychlém sledu střídali málo známí panovníci. Byla oslabena moc státu a z východu pronikaly do nilské delty kočovné kmeny. V 1. polovině 17. století př. n. l. se proud Asijců ještě zvýšil. Šlo o tzv. Hyksóse – příslušníky západosemitských kmenů, kteří s pomocí účinných bronzových zbraní a vyspělejšího válečnictví ovládli syrské a palestinské kmeny a posléze obsadili nilskou deltu, v níž se okolo roku 1643 př. n. l. zmocnili vlády. Jejich sídelním městem byl Avaris (dnešní Tell ed-Dabaa v severovýchodní deltě). Proti hyksóskému odporu organizovali hornoegyptští vládci Vesetu, jimž se nakonec podařilo po dlouhých bojích zvítězit a předznamenat počátek třetího vrcholného rozmachu egyptského státu.

Tímto následujícím obdobím byla Nová říše (18.–20. dynastie: 1543–1080 př. n. l.), kdy se na faraonském trůnu vystřídali všichni slavní Amenhotepové, Thutmosové a Ramessovci. Nejvyšším oficiálním božstvem v zemi byl Amon, jemuž se připisoval hlavní podíl na vítězství nad Hyksósy. Jeho pozemským sídlem byl chrám v dnešním Karnaku – největší dochovaný stavební chrámový komplex starověku. Zjednodušeně se dá říci, že všem velkým panovníkům, slavným stavitelům a válečníkům Nové říše se vymykají postavy cílevědomé a mírumilovné vládkyně Hatšepsuty a náboženského reformátora Amenhotepa IV. (Achnatona), jenž se prohlásil za syna slunečního boha Atona a zvěstovatele jeho vůle (obr. 4). Své upřímné vyznání „jedinému bohu“, jehož paprsky byly určeny všem živým bytostem bez rozdílu ve všech zemích, sám literárně zpracoval v podobě jedinečného Chvalozpěvu na Slunce. To ale nijak nesnižuje například zásluhy Ramesse II., který dokázal uzavřít (nejstarší dochovanou) mírovou smlouvu s chetitským králem Chattušilšem III. o „krásném míru a bratrství až navěky“ mezi dvěma tehdejšími „supervelmocemi“ (obr. 5). A nutno říci, že tato smlouva, která ostatně nebyla nikdy porušena, přinesla oběma mocnostem starověkého světa neobyčejný rozkvět a blahobyť.

Avšak i tato epocha slavných budovatelů chrámů, skalních hrobek a pevností, a velkých dobyvatelů, kdy Egypt dosáhl svého největšího územního rozsahu od Eufratu až po Dolní Núbii, skončila vládou posledních Ramessovců. Tehdy se zhoršila hospodářská situace, vzrostla korupce, poklesla moc panovníků na úkor Amonova kněžstva, docházelo ke sporům o trůn a Egypt pozbyl opěrné body v jižní Palestině a Núbii. Za Ramesse XI. vypukl v zemi hladomor a občan-

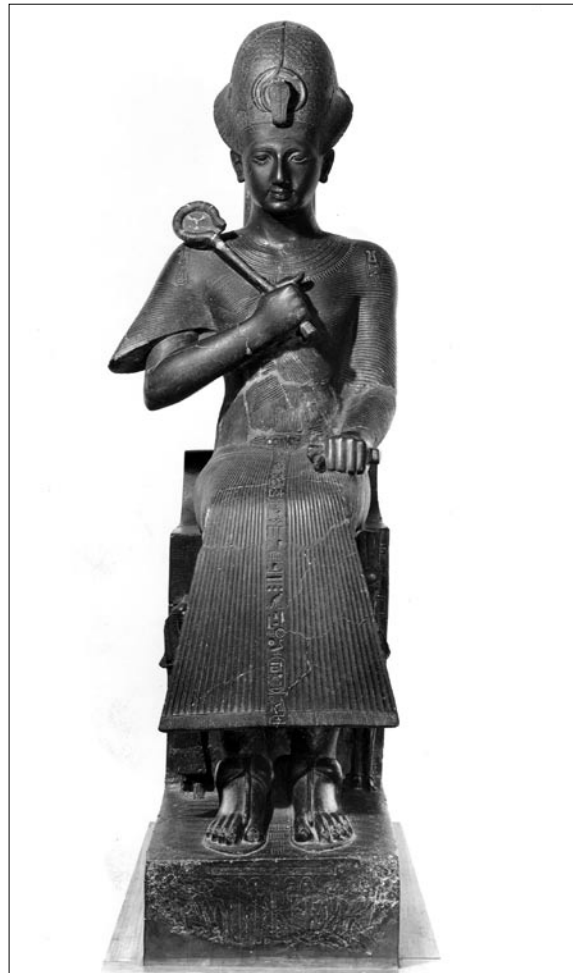

Obr. 4. Amenhotep IV. Hlava kolosální pískovcové sochy z Atonova chrámu v Karnaku. Výška 153 cm. Egyptské muzeum v Káhiře (RT 29.5.49.1). (Milan Zemina)

ská válka a došlo k rozdělení Egypta na Deltu a Horní Egypt.

Hlavním rysem následující Třetí přechodné doby (21.–24. dynastie: 1078–715 př. n. l.) byla roztržitost Egypta na samostatné územní celky, ovládané místními vládci ve východní a západní části nilské delty a v Horním Egyptě. Na severu země se jednalo o městské státy spravované vojenskými veliteli, zatímco na jihu ve Vesetu existoval teokratický stát, jehož formální hlavou byla žena z „královské“ rodiny mající označení božské manželky boha Amona.

V Pozdní době (25.–31. dynastie: 715–332 př. n. l.) vyniká vláda panovníků 26. dynastie (663–525 př. n. l.), která se označuje jako „sajská renesance“. Název pochází ze sídelního města těchto králů: Sajs (dnešní Sá el-Hagar) v západní nilské deltě. Typickým se tehdy stalo hledání vzorů v dávné egyptské minulosti a vědomá archaizace, která se uplatňovala zvláště v organizaci státní správy a vojska, v náboženství, umění, jazyku a literatuře. Posledním velkým panovníkem 26. dynastie byl Ahmose II. (řecky Amasis), který se snažil uzavřít spojení s řeckými státy a zajistit obranu Egypta před vážným nebezpečím, které na východě představovala narůstající moc perské říše. Perské

Obr. 5. Ramesse II. Sedící žulová socha krále s odznaky jeho vládařské moci. Výška 194 cm. Egyptské muzeum v Turínu (č. 1380). (Milan Zemina)

hrozbě se však Egypt neubráníl. Vojsko Ahmosova syna a nástupce Psammteka III. bylo v roce 525 př. n. l. poraženo Peršany vedenými králem Kambýsem v bitvě u Pelusia (dnešní Tell el-Faramá na severozápadním pobřeží Sinaje). Po krátkém obléhání padl Mennefer a celý Egypt se rychle ocitl pod perskou nadvládou, která trvala až do roku 404 př. n. l., kdy byla na pouhých šedesát let obnovena egyptská samostatnost (28.–30. dynastie).

Když v roce 343 př. n. l. obsadili Peršané Egypt podruhé, začalo několikaleté období neustálých bojů, ničení a plnění. Není proto divu, že v roce 332 př. n. l. Egyptané vítali Alexandra Makedonského jako osvoboditele země od perské poroby. Tímto rokem ovšem začínají docela jiné kapitoly dějin země na Nilu, totiž dějiny psané starověkým Řeckem (332–30 př. n. l.) a Římem (30 př. n. l.–395 n. l.).

2. Smrt, mumifikace a pohřeb ve starém Egyptě

V Předdynastické době žili Egypťané na okrajích údolí Nilu, který se každoročně rozléval a vytvářel bažiny s bohatou vegetací. Své hřbitovy proto budovali na vyvýšených okrajích písčité pouště, méně často pohřbívali mrtvé pod podlahu svých obydlí. Mrtvého zabalili do rohože, plátna nebo kůže a položili ve skrčené (méně často natažené) poloze na levý bok do mělkého hrobu v pouštním písku. Obklopili ho také hliněnými nádobami a případně drobnými milodary. Tělo zemřelého v suchém a horkém písku dokonale vyschlo a často se stávalo, že ho vyhrabal šakal nebo hyena. Pozůstali v takových případech mohli spatřit téměř neporušená, pouze přirozeně vyschlá těla svých dávných předků. Jejich víra v trvalý posmrtný život se tím dále jen prohlubovala a vedla k představě o neporušeném těle zemřelého jako podmínce k zachování dalšího života na onom světě (Taylor 2001).

Aby těla zemřelých lépe zajistili před zvěří a zloději, začali Egypťané nad hroby vršit písek, a tak vytvářet mohyly, které obkládali cihlami uhnětenými z nilského bláta, a těla ukládali do dřevěných rakví. Hroby náčelníků a zámožných obyvatel byly přirozeně větší a obsahovaly také mnohem více milodarů a cennější pohřební výbavu, kterou měl zemřelý po smrti nadále běžně používat. Hroby postupem doby získávaly jiné podoby a rozměry. Na počátku vývojové řady však byl jednoduchý pohřeb v mělké jámě v poušti, později lavicovitá hrobka – *mastaba* s nadzemními a podzemními prostorami, na jejím konci potom velkolepá pyramida (Fritz 2004).

Tento vývoj však zároveň znamenal velké nebez-

pečí pro zachování těla. V hrobce nebo rakvi již nebyly vhodné podmínky pro přirozenou mumifikaci suchým horkem. Některá pohřebiště byla na konci 4. tisíciletí př. n. l. s postupem osídlení budována i v nilském údolí, takže se ocitla v dosahu spodní vody. Těla tudíž podléhala stále častěji hnilobným procesům a rozpadala se.

Snaha uchránit tělo před rozkladem a uchovat podobu zemřelého co nejlépe vedla Egypťany již v období 1. a 2. dynastie k prvním pokusům o mumifikaci pomocí soli (obsažené v natronu, kde její příměs činila 2–57 % obsahu) (Ikram – Dodson 1998). O tom, že se jim ale zpočátku mumifikace nedařila, svědčí jednak to, že byli nuceni zpevňovat tělo lepkavými obinadly, štukem napodobovat obličej a z plátna napuštěného pryskyřicí vytvářet umělé faly, jednak to, že do hrobek dávali sochy zemřelých zastupující vlastní těla uložená v pohřebních komorách.

Od 4. dynastie byly z těla vyjímány vnitřnosti (kromě srdce a ledvin) a ukládány do zvláštních kamenných nádob – *kanop* (Dodson 1994). Nádoby byly celkem čtyři a každá byla pod ochranou jednoho ze čtyř synů boha Hora. Do kanopy s lidskou hlavou boha Amseta se ukládala játra, do kanopy se šakalí hlavou boha Duamutefa se dával žaludek, kanopa se sokolí hlavou boha Kebehsenufa sloužila k uložení střev a konečně kanopa s paviání hlavou boha Hapiho byla určena pro plíce. Později byly kanopy nahrazeny balíčky s přiloženými voskovými figurkami těchto bohů, jež se ukládaly zpět do těla nebo do rakve mezi nohy.

Mumifikační technika se zdokonalovala během Střední říše. Od 18. dynastie se začalo s odstraňováním mozku z lební dutiny. Velkého pokroku bylo dosaženo v době Nové říše a vrcholu mumifikační techniky bylo dosaženo ve 21. dynastii, kdy se začalo používat umělých očí a podkožních výplní. Naopak po 26. dynastii se technika zhoršovala a hlavní pozornost byla věnována ovazování mumii (délka použitých obinadel byla v případě jediné mumie i jeden tisíc metrů!). V této době se začal občas používat k mumifikaci asfalt.

V Ptolemaiovské době se hojně užívalo pryskyřic, které nalévali do těla bočním řezem v dutině břichu a do lební dutiny nosními otvory. V Římské době byla pozornost věnována především obinadlům, které se navíjely ve složitých geometrických vzorech. Na hlavu do zábalů někdy umísťovali portrét zesnulého, malovaný na dřevěné desce (proslulé tzv. fajjúmské portréty: Doxiadis 1995). Od 3. století n. l. se dávalo mumifikovat stále méně lidí. Jen některé prvky dávných mumifikačních postupů výjimečně přežily ještě v koptském období až do vpádu Arabů do Egypta v roce 640.

Mumifikaci prováděli ve zvláštních dílnách (*vabet*, „dům očištění“ nebo *per nefer*, „dům omlazení“) na okrajích hřbitovů mumifikátoři. Pouze mumifikace panovníků se uskutečňovala v údolních chrámech královských pyramidových komplexů. Mumifikátoři, kteří měli dobré znalosti o konzervačních vlastnostech používaných látek a ovládali různé techniky, tvořili zvláštní společenství. Vlastním mumifikátorům (kněz *vet*) asistovali během rituálu balzamování kněží předčitatelé a kněží *sem*. Vrchní mumifikátor byl ztotožněn s bohem Anupem. Mumifikátoři nikdy nebyli žádnými vyvrheli egyptské společnosti, kterých by se lidé štítily, ale naopak si jich vážili. Dodejme, že se při archeologických výzkumech v Egyptě našly zbytky jejich dílen, některé nástroje a materiály a také dřevěné i kamenné mumifikační stoly.

Představy o posmrtném životě a pohřební rituály byly synkretistické a velice složité. Když se dostavila smrt, jejíž poselkyní byla lví bohyně Sachmet, začalo pro zemřelého přechodné období trvající 70 dnů, během něhož byla provedena mumifikace. V okamžiku smrti opustil duch (*ka*) zesnulého jeho mrtvé tělo (*chet*) a zase se do něho vrátil až po uvedení době v den pohřbu. Z tohoto mumifikovaného mrtvého těla, které mělo navždy zůstat neporušené v hrobce, potom nejvyšší sluneční bůh Re stvořil nové, věčné tělo (nazývané *džet* nebo *iuf*). Bylo to zářící, omlazené

tělo, které mělo podobu mrtvého, jakou měl „*v den, kdy se narodil*“. Věčné tělo bylo úplně a všechny smyslové orgány v něm plnily své funkce – bylo dokonce obdařeno i plodivou silou. Rovněž srdce, podle Egypťanů hlavní řídicí orgán, bylo „*na pravém místě*“. Mrtvý tedy mohl o svém novém těle prohlásit (68. kapitola Knihy mrtvých):

„Ovládám své srdce a ovládám svou hruď,
ovládám své paže a ovládám své nohy,
ovládám svá ústa a ovládám všechny své údy,
ovládám zádušní obětiny, které mi náležejí,
ovládám vodu a ovládám vzduch,
ovládám nilskou záplavu a ovládám vodní proud,
ovládám břehy,
ovládám ty, kteří vystupují proti mně,
ovládám ty, kteří vystupují proti mně v říši mrtvých,
ovládám toho, který hodlal vystupovat proti mně na zemi.“

Po provedené mumifikaci začaly teprve 71. den po smrti pohřební obřady, které začínaly v domě zemřelého a pokračovaly během převozu na západní břeh Nilu, kde bylo pohřebiště. Před vchodem do hrobky kněží vykonali na stojící mumii *obřad otevírání úst*, jehož smyslem bylo navrátit základní životní schopnosti: dýchat, jíst, pít, mluvit, vidět, slyšet a pohybovat se (Roth 2001). Tento obřad měl tedy vést k oživení zesnulého, jehož poté mohl kněz ubezpečit slovy následujícího říkadla (zaznamenaného hieratickým písmem na hliněné nádobě nalezené v Haráze: Engelbach – Gunn 1923, 30, tab. 79):

„Otevřeno je ti nebe,
otevřena je ti země,
otevřené jsou ti cesty v pohřebišti.
Odcházíš a přicházíš s Reem.
Kráčíš nerušeně jako páni věčnosti.
Přijímáš koláče jako dar od Ptaha
a čistý chléb na oltářích Rea.
Tvá duše žije,
tvé semeno je svěží,
tvůj obličej je jasný na cestách (temnoty).
Nil ti dává vodu,
Neper ti dává chléb,
Hathora ti dává pivo,
Heseta ti dává mléko.
Omýváš si nohy na stříbrných deskách
s tyrkysovými okraji,
používáš čistý oděv.“

Za stálého recitování modliteb a zařikávání násled-

dovalo obětování, nakuřování a úlitba. Byly to prostředky, o nichž se Egypťané domnívali, že povedou jako v Usirově případě ke znovuoživení zemřelého. Po těchto obřadech došlo k loučení pozůstalých se zesnulým a ke spuštění rakve šachtou do pohřební komory v podzemní části hrobky (Lapp – Niwiński 2001). Za zmínku stojí, že existují některé zajímavé paralely mezi pohřebními zvyky ve starém a současném Egyptě (el-Shohoumi 2004).

Získáním omlazeného těla, které bylo sídlem duše (*ba*) a lidského stínu (*šut*), se zemřelý stal „blaženým“ (*ach*) a mohl žít dokonalým věčným životem. Naopak jeho mumifikované mrtvé tělo, které především bylo bezpečným úkrytem během předchozí dlouhé a nebezpečné posmrtné cesty na onen svět, mělo nadále „spát“ v hrobce. Jako neschopné pohybu bylo symbolem tmy, smrti a zármutku.

Mumifikace ve starém Egyptě nebylo prosté konzervování mrtvého těla, nýbrž složitý rituál, který měl napodobit mumifikaci boha půdy, vody a rostlinstva Usira, jenž byl zavražděn svým závistivým bratrem Sutehem (Griffiths 1980). Usirovo tělo nabalzoval a příslušné pohřební obřady provedl bůh mumifikace Anup, čímž umožnil Usirovi věčný život na onom světě. Usir tak mohl být znovu oživen a stát se vládcem podsvětí.

O vlastní mumifikaci egyptské prameny mlčí. Známe pouze některé magické úkony a modlitby, které ji doprovázejí, a zobrazení kněze se šakalí hlavou boha zemřelých Anupa, stojícího nad ležícím zesnulým a provádějícím mumifikaci, ale nic z toho nám neposkytuje informace o způsobu jejího provedení. A tak jsme odkázáni na mnohem pozdější líčení antických autorů, zvláště Hérodota (II, 86–88) a Diodóra Sicilského (I, 91). Některé poznatky o mumifikaci nalezneme i u Plútarcha, Porphyria a dalších.

Řecký dějepisec Hérodotos, který navštívil Egypt okolo roku 450 př. n. l., píše o třech základních způsobech mumifikace, jež se lišily dokonalostí provedení a také cenou (překlad Jaroslava Šonky):

„Umění balzamovat zná a zabývá se jím zvláštní druh lidí. Když jim pozůstalí přinesou mrtvého, ukážou jim dřevěné podobizny mrtvých, omalované jako skutečné mrtvolky. Jednu z nich označují za nejnákladnější, nepovažují za zbožné ani jméno tohoto způsobu vyslovit, druhou za méně hodnotnou a levnější, třetí za nejlevnější. Když jim to vyloží, ptají se jich, podle kterého způsobu si přejí, aby byl mrtvý balzamován. Pozůstalí se dohodnou na ceně a vzdálí se.“

*Balzamovači zůstanou a s veškerou péčí provedou balzamování. Nejprve vytáhnou křivým železem mozek skrze nosní dírky; část ho vytáhnou takto, část tím, že dovnitř nalijí rozpouštějící látky. Potom nařízou ostrým aithiopským kamenem slabiny a vyberou celou břišní dutinu; vyčistí ji, vypláchnou palmovým vínem a znova vyčistí rozetřenými vykuřovacími látkami. Potom naplní břicho čistě utřenou myrhou a jiným kořením kromě kadidla, a když je naplnili, zase je zašijí. Pak naloží mrtvého do sodného louhu a tam ho nechají sedmdesát dní. Balzamovat delší dobu není dovoleno. Po uplynutí sedmdesáti dnů mrtvého umyjí a celé jeho tělo zabalí do nařezaných pruhů plátna z **Bystu** a natrou klovatinou, které Egypťané většinou používají místo klihatu. Potom převezmou mrtvolu příbuzní, dají udělat ze dřeva dutou podobu člověka, mrtvého do ní uzavřou a uloží v pohřební komoře na stojato opřeného o zeď. Takový je nejdražší způsob balzamování.*

Těm, kdo nechtějí vynaložit takové náklady a přejí si střední způsob balzamování, balzamuji mrtvé takto: Naplní klystéry cedrovým olejem a vstříkují jej mrtvému do břišní dutiny, aniž ho nařezávají a vyprazdňují břicho. Klystér vstříkují sedací částí a zabráňují mu, aby vytekl zpátky. Potom balzamuji mrtvého po stanovený počet dní. Poslední den vypouštějí z břicha cedrový olej, který tam předtím vstříkovali. Cedrový olej má takovou sílu, že spolu s ním vyjde obsah břicha i střeva v rozpuštěném stavu. Maso rozpouští sodný louh a z mrtvolky zůstane jen kůže a kosti. Když to vše balzamovači vykonali, odevzdají v tomto stavu mrtvolu příbuzným, aniž s ní podnikají cokoli dalšího.

Třetího způsobu balzamování používají pro ty, kdo mají málo peněz. Vypláchnou břišní dutinu ředkivým olejem, balzamuji sedmdesát dní a potom odevzdají mrtvolu příbuzným, aby si ji odnesli.“

Podle Hérodotova svědectví se tedy u nejdokonalějšího a nejdražšího způsobu nejprve kovovým háčkem vytáhl nosní dutinou mozek. Někdy se vytahoval také velkým týlním otvorem, očnícmi nebo i umělými otvory v lebce. Potom mumifikátoři udělali dlouhým pazourkovým nožem řez na levé straně těla, aby jím mohli vyjmout vnitřnosti. Srdce a ledviny však ponechávali v těle. Vyňaté vnitřnosti ukládali do čtyř již zmíněných kanop. Následovalo vysušování těla pomocí natronu – přírodní sody, při němž byla z těla odstraněna voda. Pak mumifikátoři zbavili tělo nečistot, umyli ho palmovým vínem, naplnili vonnými látkami a balíčky natronu a opět zašili. Zašitý otvor na levé straně těla přikryli voskovou nebo kovovou

destičkou. Tělo potřené cedrovým olejem nato ovázali jemnými lněnými obinadly (které podle představ tkala bohyně Tajet a zavinoval bůh Šesmu) potřenými pryskyřičnou pastou. Takto upravené tělo – mumii (egyptsky *sah*: slovo „mumie“ přitom pochází z arabského *múmija*, „asfalt“) ozdobili šperky, náhrdelníky, prsteny a různými ochrannými amulety. Nejdůležitější z nich byl *srdeční skarab* (Malaise 1978), do jehož rovné spodní plochy byla vyryta slova 30. kapitoly Knihy mrtvých s výzvou, aby se srdce zemřelého nestavělo proti němu samému:

*„Ó mé srdce, které mám od své matky,
ó mé srdce, které mám od své matky,
ó mé srdce mých proměn!
Nevstupuj proti mně jako svědek,
nestav se proti mně před soudním dvorem,
nesnižuj mě před strážcem vah!
Jsi můj duch, který je v mém těle,
můj stvořitel, který léčí mé údy.
Kéž se odebereš na šťastné místo,
které je pro nás připraveno!
Nepošpiň mé jméno před poradním sborem,
který rozhoduje o vzkříšení lidí.
Bude to tak dobré pro nás i pro vyslychajícího
a radostné pro soudce.
Nepronášej o mně lži
před Největším bohem, Pánem Západu.
Pohled, budeš povzneseno a ospravedlněno!“*

Při druhém způsobu mumifikace se tělo naplnilo cedrovým olejem, který vstříkovali řitním otvorem pomocí zvláštních stříkaček. Řitní otvor se uzavřel a tělo se vysušovalo natronem. Později se otvor opět otevřel a cedrový olej, který mezitím rozpustil vnitřnosti, vypustili.

Třetí a zároveň nejlacinější způsob spočíval pouze v omytí těla a jeho konzervaci natronem. Samozřejmě že u druhého a třetího způsobu mumifikace byly výsledky podstatně horší.

V pohřební výbavě, jež se lišila podle společenského postavení zesnulého svou rozmanitostí (oděvy, látky, šperky, amulety, kosmetické přípravky, nábytek, keramika, kamenné a měděné nádoby, zbraně, deskové hry), počtem položek a kvalitou provedení, měly zásadní význam mumiformní sošky – *vešebty* (Schneider 1977). Název vešebt pochází od slovesa *vešeb* („odpovídat“), takže ho lze přeložit jako „ten, který odpovídá“. Toto označení odráží jeho úlohu zástupce zesnulého, jenž odpovídá, když je dotčený zemřelý na onom světě vyzván, aby vykonal příslušné pracovní

povinnosti, především obdělávání polí, zavlažování břehů a převážení pisku. Odpověď vešebtu zní: „*Provedu! Zde jsem!*“ K práci jsou také sošky zástupců patřičně vybaveny znázorněným zemědělským náčiním: motykami, krumpáči, košíky, pytlí, taškami s osivem nebo i nádobami. Od konce 12. dynastie se na některých vešebtech objevuje úplný nebo zkrácený text 6. kapitoly Knihy mrtvých, což přetrvává až do Ptolemaiovské doby.

Namáhavé práci se na onom světě chtěli vyhnout všichni muži a ženy a od 18. dynastie i panovníci. Počet jejich vešebtů přitom kolísal. Až postupem doby dosáhl ideálního čísla 365 – jedna figurka na jeden den v roce. V 19. dynastii potom přibýlo 36 vešebtů – dohlížitelů, kteří drží hůl nebo důtky a jsou civilně oděni. K tomu někdy přistoupil ještě jeden vrchní dohlížitel.

Nejstarší vešebty se objevují na počátku Střední říše, jsou zhotoveny z vosku a představují nahé lidské postavy. Zavinovaly se do obinadel a ukládaly do miniaturních rakví.

Rozšíření Usirova kultu ve Střední říši se projevilo i u vešebtů: zemřelý začal být označován jako „*Usir*“ a nápis na něm začínal obratem „*Usirem osvícený*“, za nímž následovalo jméno a titul. Pečlivému vypracování vešebtu byla věnována pozornost zvláště v Nové říši, kdy se zhotovovaly z kamene, dřeva, pálené hlíny, fajánse, bronzu nebo dokonce i ze skla. Jejich oděv, paruky a šperky věrně odrážely tehdejší módu vyšších společenských vrstev.

Udržení věčné posmrtné existence člověka zaručoval zádušní kult. Zajišťoval totiž jeho duchu stále uspokojování hlavních fyzických potřeb prostřednictvím každodenního předkládání obětí chlebů, koláčů, masa, ovoce, zeleniny, piva a vína. Stálý přísun pokrmů a nápojů pro zádušní hostinu (Emery 1962) magicky zajišťovaly rovněž jejich modely umístěné v pohřební komoře a jejich znázornění a dlouhé seznamy (Barta 1963) vytesané do stěn hrobní kaple.

V hrobce se obětiny kladly před *nepravé dveře*, kterými mrtvý vycházel na tento svět (Wiebach 1981). Obětiny ovšem mohly být také předkládány sochám zemřelého, umístěným v hrobce. Socha byla totiž pokládána za jeho obraz, jemuž právě duch propůjčoval život. Obětiny měly být přinášeny denně – ve větším množství potom ve zvláště významných svátečních dnech, jakými byly první den roku, ročního období a měsíce, svátek boha Thovta a Sokara či svátek obětování.

O zádušní kult zemřelého se zpočátku staral jeho nejstarší syn, který zajišťoval stálý přísun obětí a pořádal vzpomínkové slavnosti. Postupně byl zádušní kult zabezpečován právně. Člověk ještě za svého života sepsal poslední vůli (*imejet per*, Mrsich 1968), v níž stanovil svá rozhodnutí týkající se vlastního pohřbu a zádušního kultu. Stanoveným zádušním kněžím („*služebníkům ducha ka*“) odkázal část svých pozemků, z jejichž výnosů měli za stanovenou odměnu zajišťovat nutné obětiny. Tyto osoby a po nich i jejich potomci měli navěky udržovat zádušní kult zesnulého.

O posmrtném životě pojednávají nejstarší náboženské texty, které egyptologové označují *Texty pyramid* (Faulkner 1969). Jde o soubor více než 750 říkadel, které se týkaly posmrtného života krále. Obsahují královský pohřební rituál, obětní rituály, chvalozpěvy na bohy, mýty, písně, litanie a magická zaříkadla. Podstatné v těchto textech je to, že zesnulý král je ztotožněn s bohem Usirem a že se zde mluví o Usirově podzemní říši mrtvých. Texty pyramid byly pečlivě vytesány do stěn vnitřních prostor devíti pyramid králů a královen 5.–8. dynastie, přičemž jejich vybrané části se objevují v královských i nekrálovských hrobkách až do 4. století př. n. l.

Ve Střední říši byly tyto texty doplněny a nově uspořádány, takže vznikla rozsáhlá sbírka přibližně jednoho tisíce náboženských říkadel, které se tentokrát zaznamenávaly na dřevěných rakvích hodností a nyní se jim proto říká *Texty rakví* (Faulkner 1973–1978). Texty rakví byly určeny pro širší okruh obyvatelstva, přičemž měly zesnulým zajistit bezpečnou posmrtnou existenci a zmrtvýchvstání jako kdysi Usirovi. Podle náboženské doktríny duch každého

Egyptana bez rozdílu předstoupí před Usirův soud, a pokud se zjistí, že si za svého pozemského života počínal spravedlivě a mravně, je ospravedlněn, sám se stává Usirem a má právo na posmrtný život.

Přibližně od roku 1500 př. n. l. se objevuje *Kniha vycházení za dne*, což je soubor 189 náboženských říkadel – kapitol, doprovázených ustálenými ilustracemi (takzvanými vinětami). Egyptologové ho nazývají *Kniha mrtvých* (Hornung 1990). Kniha mrtvých měla zesnulému pomoci zdárně absolvovat posmrtný soud před vládcem podsvětí Usirem, zajistit mu dosažení nerušené věčné posmrtné existence na onom světě a umožnit mu vycházení z hrobky na tento svět a nabývání libovolných podob. Knihy mrtvých se psaly na papyrové svitky, které se ukládaly do rakví. Objevují se však i na stěnách hrobek, obinadlech mumií a různých součástech pohřební výbavy. Kniha mrtvých zůstala až do Ptolemaiovské doby nejdůležitější sbírkou náboženských textů.

Kromě uvedených Textů pyramid, Textů rakví a Knihy mrtvých existovaly v Nové říši další náboženské spisy – *knihy podsvětí* (Hornung 1972), které souvisejí s prosazením nového typu egyptské královské hrobky. Šlo o skalní hrobku (Reeves – Wilkinson 1996), jejíž stěny a stropy zdobily texty a ilustrace *Knihy o tom, co je na onom světě* (egyptsky *Amduat*), v níž se popisují místa, kudy putoval sluneční bůh Re na své cestě podzemím od západu k východu. Mezi knihy podsvětí též patří *Kniha bran* a *Kniha jeskyní*, v nichž se zase líčí místa v podsvětí, která musel zemřelý znát, aby se vyhnul tamějším nebezpečím. Všechny zde zmíněné náboženské texty zcela zanikly ve 4. století n. l., kdy byly definitivně opuštěny tradiční faraonské pohřební postupy.

3. Abúsír a svědectví abúsírských papyrů

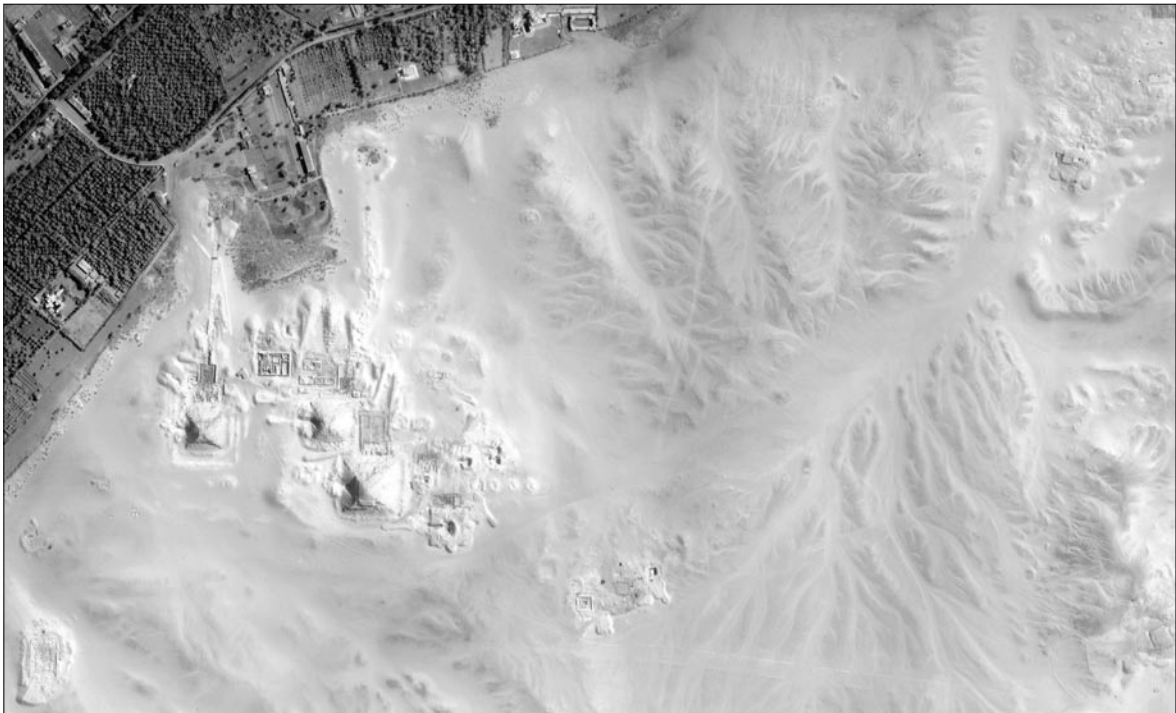
V Egyptě je více míst zvaných Abúsír, avšak jen jedno z nich představuje slavnou archeologickou lokalitu období stavitelů pyramid. Je jím Abúsír (Vachala 2002a; Verner 2002b), který se nachází na západním břehu Nilu na okraji písčité Západní (Libyjské) pouště, přibližně 25 km jižně od Káhiry, a který je součástí proslulého pyramidového pole táhnoucího se v délce okolo 130 km od Abú Rawáše na severu až po okraj Fajjúmské oázy na jihu (obr. 6).

Místní jméno Abúsír je odvozeno ze staroegyptského Per Usir (řecky Busiris), což v překladu znamená „Dům (chrám, doména) Usira“ a kdysi skutečně označovalo místo kultu tohoto vládce říše mrtvých. Abúsír dosáhl svého vrcholu za vlády panovníků 5. dynastie (cca 2510–2365 př. n. l.) (Callender 1998, 55–69; Ziegler et al. 1999, 261–341), jejichž paláce se musely nacházet nedaleko odtud v nilském údolí a tvořit součást tehdejšího hlavního města Egypta, později zvaného Mennefer. A byl to zakladatel 5. dynastie Veserkaf, jenž si jako první zvolil Abúsír pro stavbu svého slunečního chrámu zasvěceného bohu slunce Reovi. Po něm si zde postavili rozsáhlé výstavní pyramidové komplexy vládců Sahure, Neferirkare, Neferefre a Niuserre a se stavbou začal snad i Šepsekare (obr. 7). V bezprostředním okolí pyramid ve stejné době přirozeně vznikly i rozsáhlé hřbitovy s kamennými a cihlovými hrobkami dalších členů královské rodiny, příslušníků dvora a kněžského personálu.

Abúsír překvapivě dlouho ležel stranou zájmu

egyptologů. Počátky soustavného archeologického výzkumu této lokality jsou spjaty až se jménem významného egyptologa Ludwiga Borchardta (1863–1938), který tu v letech 1902–1908 vedl několik úspěšných expedic Německé orientální společnosti. Borchardtovi se tehdy podařilo prozkoumat pyramidy Sahurea, Neferirkarea a Niuserre a příkladně je vědecky zpracovat (obr. 8).

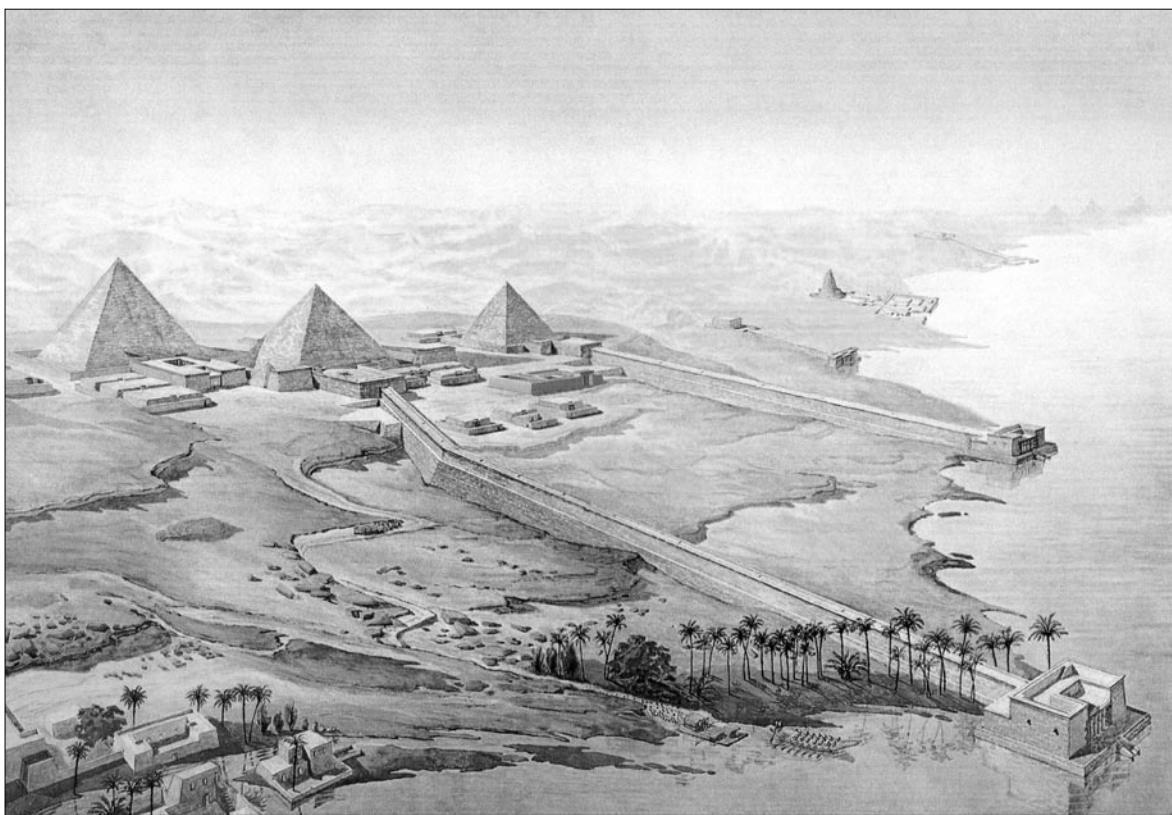
Po Borchardtových výzkumech Abúsír upadl téměř v zapomnění. Dlouho se egyptologové domnívali, že Abúsír je prozkoumaný a že v něm už nelze nic nového ani podstatného objevit. Tento názor jednoznačně vyvrátily až výsledky terénních výzkumů egyptologů Českého (předtím Československého) egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, kteří v Abúsíru pracují nepřetržitě od roku 1960 dodnes (Vachala 2000a; Verner 2002a). Zatímco expedice Zbyňka Žáby (1917–1971) odkryly dosud největší dochovanou nekrálovskou hrobku (typu mastaby) vezíra Ptaššepse, výpravy vedené od roku 1976 Miroslavem Vernerem objevily pyramidu významné historické osobnosti – královny Chentkaus II., nedokončenou pyramidu s rozlehlým zádušním chrámem a svatyní nože málo známého panovníka Neferefre a hřbitovy členů královské rodiny, vysokých úředníků, kněží a hodnostářů (obr. 9, 10). Poslední objevy české mise v Abúsíru potom představují překvapivé nálezy jedinečných šachtových hrobů významných osobností z počátku perské nadvlády v Egyptě před 2500 lety.

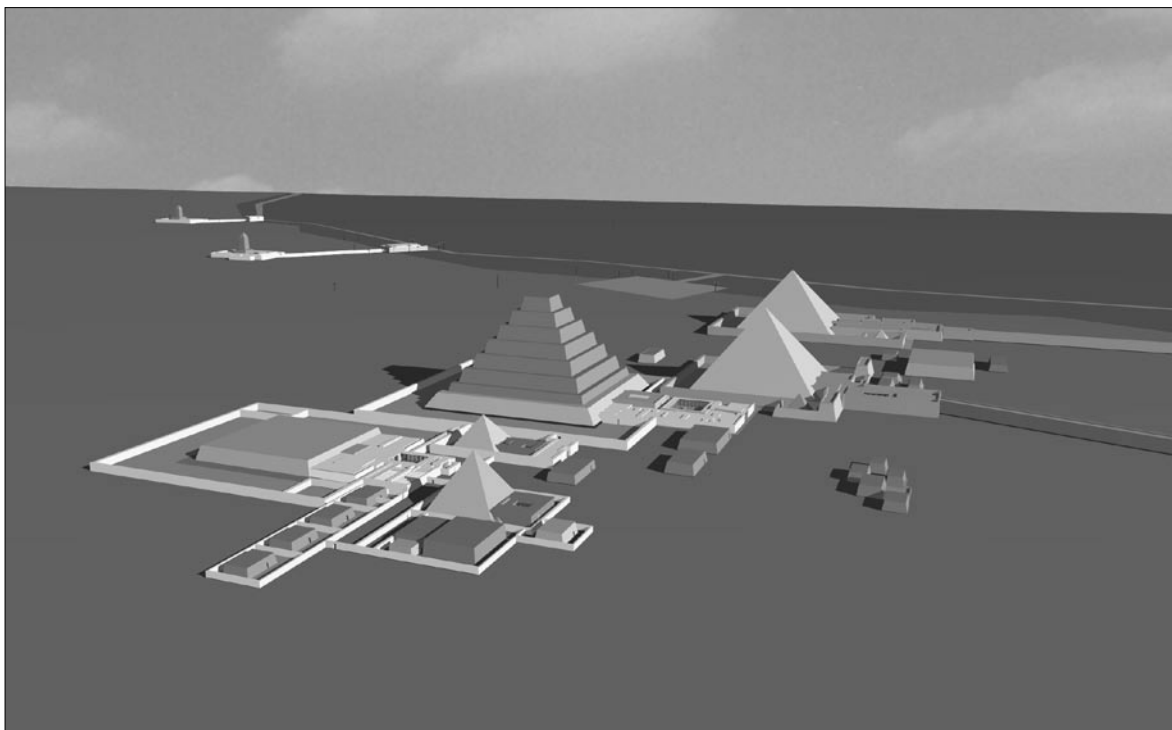
Obr. 6. Satelitní snímek Abúsíru z roku 2003. (Vladimír Brúna)

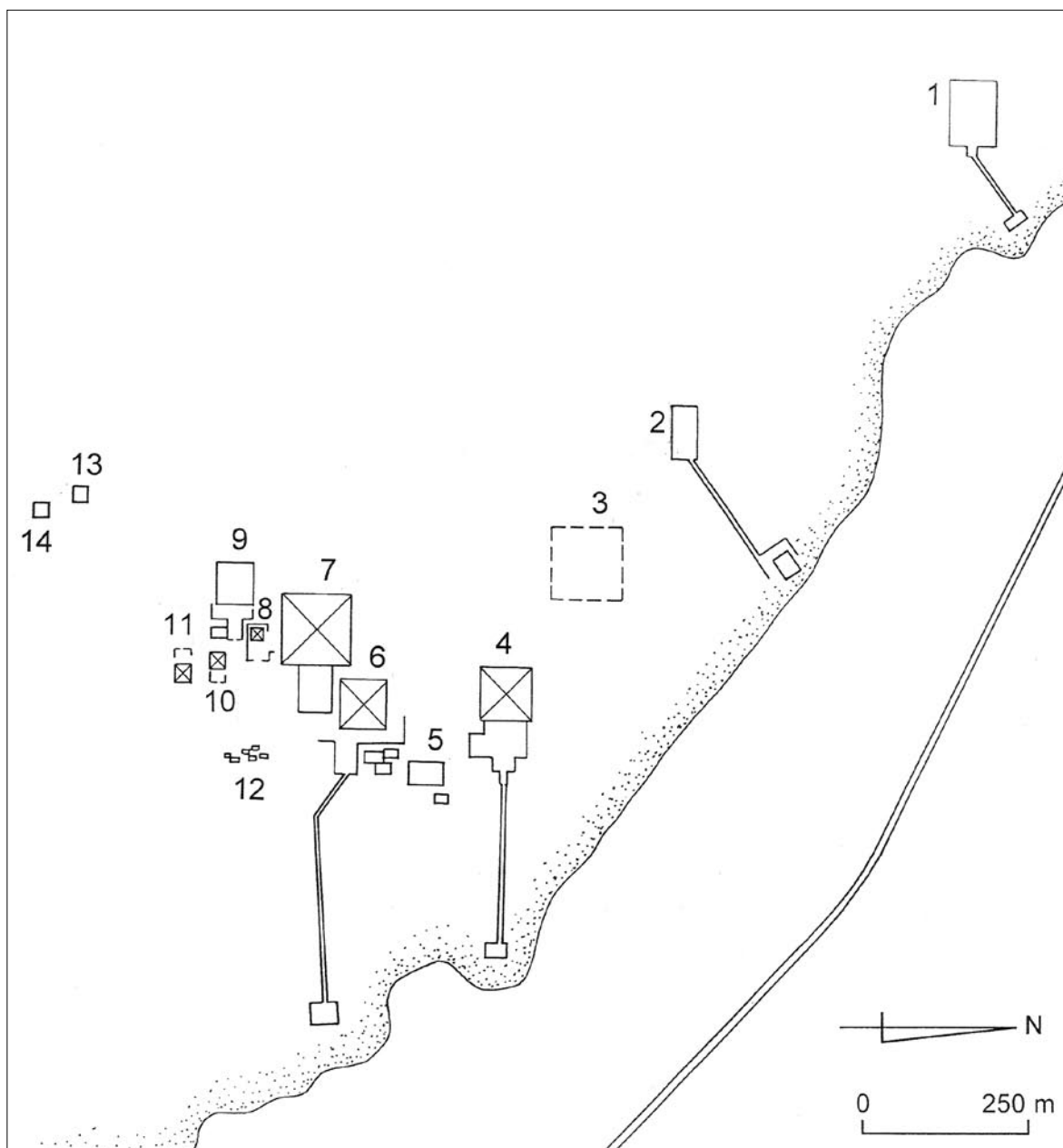
Obr. 7. Abúsírské pyramidy od jihovýchodu (zprava doleva: Sahureova, Niuserreova a Neferirkareova). V pozadí vpravo pyramidy v Gíze. (Kamil Voděra)

Obr. 8. Slavná Borchardtova rekonstrukce pyramidového pole v Abúsíru z roku 1907 s doplněnou rekonstrukcí Ptaššepsovy mastaby. (Michael Balík)

Obr. 9. Počítačová rekonstrukce abúsírské nekropole. Pohled od jihovýchodu. (Jaromír Krejčí)

Obr. 10. Plán Abúsíru: 1 – Niuserreův sluneční chrám, 2 – Veserkafův sluneční chrám, 3 – Šepseskareova (?) nedokončená pyramida, 4 – Sahureova pyramida, 5 – Ptahšepesova mastaba, 6 – Niuserreova pyramida, 7 – Neferirkareova pyramida, 8 – pyramida Chentkaus II., 9 – Neferefreova pyramida, 10 – anonymní pyramida č. 24, 11 – anonymní pyramida č. 25, 12 – východní pole mastab, 13 – Udžahorresnetův šachtový hrob, 14 – Iufaův šachtový hrob. (Jolana Malátková)

Dominantami abúsírské královské nekropole jsou již zmíněné pyramidy. Musíme ovšem připomenout, že pyramidou se v egyptologii rozumí celý soubor staveb (ke staroegyptskému stavitelství a terminologii: Arnold 1991, 1994, 2003; ke stavebním materiálům Klemm 1993; k materiálům a technologiím: Nicholson – Shaw 2000), takže je také vhodnější mluvit spíše o pyramidovém komplexu než o pyramidě. Egyptská

pyramida (Edwards 1993; Lehner 1997; Stadelmann 1991; Verner 1997b; Hölzl 2004; Jánosi 2004) označuje typ královské hrobky Staré a Střední říše, budované na západním břehu Nilu na okraji písčné pouště. Původ jednoduchého jehlanovitého stavebního typu je nejspíše třeba hledat v prastarém symbolu počátečního pahorku, jenž se v okamžiku stvoření světa vynořil z pravodstva a na němž se zrodil život. Nejstarší pyra-

midy pocházejí ze 3. dynastie (cca 2700–2630 př. n. l.) a jsou stupňovité. Nejlépe dochovaná stupňovitá pyramida panovníka Džosera v sousední Sakkáře názorně dokládá postupný stavební vývoj od hrobky typu mastaby k pyramidě.

V následující 4. dynastii (cca 2630–2510 př. n. l.) se prosadil tvar jednoduchého hladkého jehlanu a rovněž se ustálil celý soubor staveb tvořící královský pyramidový komplex, který představoval skutečnou posmrtnou rezidenci faraona (Stadelmann 1990). Jeho monumentální vstupní část tvořil údolní chrám umístěný dole na okraji nilského údolí, jenž zároveň sloužil jako přístaviště lodí a možná se v jeho blízkosti odehrávaly i některé obřady spojené s královským pohřbem. Poblíž údolního chrámu se také rozkládalo tzv. pyramidové město (Bussmann 2004, 34–39, Stadelmann 1981) obývané personálem pyramidového komplexu, zádušními knězi a úředníky.

Z údolního chrámu vedla mohutná kamenná rampa s chodbou (tzv. vzestupná cesta) zdobenou reliéfy do důležitého zádušního chrámu (též označovaného jako horní nebo pyramidový), který se nacházel u východní stěny vlastní pyramidy a sestával z několika částí. V tomto chrámu se po smrti panovníka starali stanovení kněží o jeho zádušní kult a denně mu sem přinášeli předepsané obětiny jídel a nápojů. Mumie panovníka byla v den pohřbu uložena po pohřebních obřadech do kamenného sarkofágu v pohřební komoře vybudované v nitru pyramidy. V přístupové chodbě, která ústila na severní straně pyramidy, byly potom spuštěny obrovské kamenné zátarasy (tzv. portkulisy), a tak měl být navždy znemožněn přístup do pyramidy. Avšak jak je známo, ani kamenné zátarasy, ani obrovská hmota pyramidy, ani mohutná kamenná zeď obklopující pyramidy a zádušní chrám nezabránily jejich vyloupení již ve starověku. Součástí pyramidového komplexu ještě byla malá tzv. satelitní pyramida, jejíž význam nebyl zatím zcela objasněn (někdy bývá považována za příbytek panovníkova ducha, jindy je v ní spatřován symbolický panovníkův hrob v jižním Egyptě), a někdy i jámy s pohřebními loděmi.

Klíčovými nálezy, které se podařilo uskutečnit ve třech abúsírských zádušních chrámech, byly popsané papyry, jež patří mezi vůbec nejstarší dochované z Egypta (Verner 2003a). Poprvé byly nalezeny zcela náhodně v roce 1893, když místní feláhové získávající kvalitní hlinu pocházející ze sušených cihel dávno zavátých staveb abúsírského pohřebiště objevili přes 300 větších i menších kusů papírových svitků, které

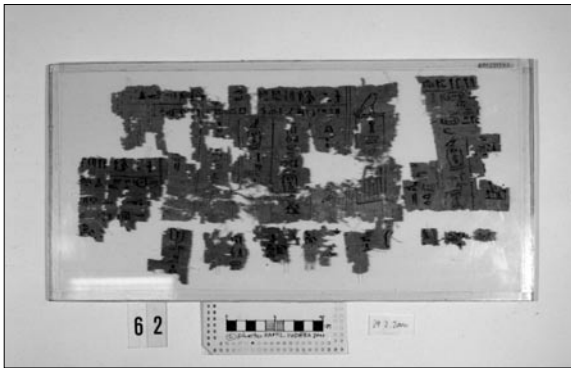
potom prodali káhirským překupníkům starožitností. Od nich vedla cesta papírů oklikami do muzeí v Káhiře, Paříži, Londýně (Posener – de Cenival 1968) a Berlíně. V případě druhého nálezů abúsírských papírů, který učinil Ludwig Borchardt na počátku století (roku 1903), bylo okamžitě známo i přesné místo – Neferirkareův zádušní chrám. Vzhledem ke značnému poškození papírů a obtížnému luštění jejich hieratických (tedy kurzívních hieroglyfických) textů zaznamenaných nejstarší egyptštinou se však těmito papíry dlouho žádný egyptolog důkladně nezabýval. Až v 50. letech 20. století se zpracování papírů z Abúsíru ujala francouzská egyptoložka Paule Posener-Kriéger (1926–1996). Práce jí trvala dvacet let a výsledkem bylo jejich obsáhlé vydání (Posener-Kriéger 1976).

Abúsírské papyry (z obou nálezů), které byly součástí Neferirkareova chrámového archivu, jsou nesmírně cenné, neboť podávají jedinečné informace o hospodářských a nábožensko-politických poměrech Egypta na konci 5. a počátku 6. dynastie. V papírech se objevují záznamy o chrámovém hospodářství, seznamy kněží a přesné rozpisy jejich služeb s výčty jejich povinností, dále chrámové inventáře, různé účty, inspekční zprávy, kontrolní záznamy, úřední dopisy a dokonce i královské dekrety.

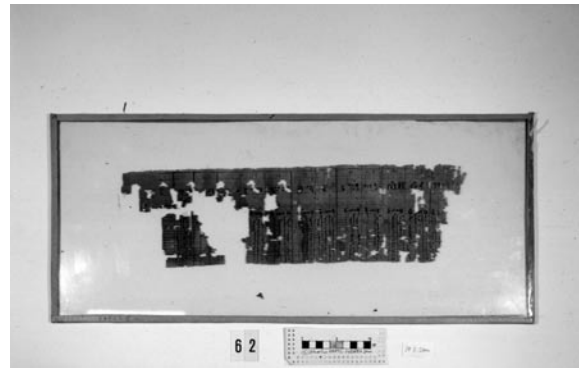
Mimořádnou úlohu hraje to, že záznamy v abúsírských papírech obsahují rozmanité údaje o chrámech, pyramidách, hrobkách, dílnách, skladech, jatkách, kancelářích a správních budovách, které v Abúsíru sice kdysi existovaly, ale dosud nebyly objeveny. Vznikla tedy vzácná příležitost a neopakovatelná situace, že je možno vést archeologické výkopy v Abúsíru a přitom je průběžně porovnávat s písemnými prameny pocházejícími z téže doby a téže lokality. A právě na takový soustavný výzkum abúsírských hmotných a písemných pramenů se dlouhodobě soustředil Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy.

K třetímu nálezů abúsírských papírů došlo v roce 1978, když se české expedici podařilo objevit v rozvalinách pilířového dvora zádušního chrámu královny Chentkaus (II.) okolo 200 různých velkých zlomků popsaných svitků, které kdysi byly součástí jejího chrámového archivu (Posener-Kriéger 1995). Také tyto papírové svitky obsahují cenné údaje hospodářského, správního a kultovního charakteru a zmiňují některé části chrámu, v němž byly nalezeny.

Konečně čtvrtý nález abúsírských papírů se uskutečnil v roce 1982 při odkrývání skladištních místnos-

Obr. 11. Ukázka záznamů z Neferefreova chrámového archivu na papyrovém svitku. (Kamil Voděra)

Obr. 12. Popsaný papyrový svitek byl součástí Neferefreova archivu. (Kamil Voděra)

tí Neferefreova zádušního chrámu (Posener-Krieger 1985a, 1985b, 1991). Podlahu tří nejdlejších skladů v severozápadním rohu chrámu totiž pokrývala souvislá vrstva nejen stovek zlomků popsaných papyrů, ale dokonce i celých papyrových svitků (obr. 11, 12). Podobně jako předchozí abúsírské papyry i tyto z Neferefreova archivu mají velký význam pro pochopení historického vývoje a hospodářských poměrů v Egyptě ve druhé polovině 3. tisíciletí př. n. l.

Abúsírské papyry svědčí o tom, že místní pohřebiště nebylo nějakým opuštěným nebo ztraceným městem mrtvých na okraji Západní pouště. Právě naopak. Bylo obydleno a střeženo a denně tu plnily své pracovní povinnosti nejen stovky kněží, ale také početní úředníci, písaři, stavitelé, řemeslníci, řezníci, kadeřníci, zpěváci, hudebníci, hlídači, zásobovatelé a nosiči. Hlavní činnost v každém pyramidovém komplexu se soustřeďovala na kultovní službu duchu zemřelého vládce, která se plnila především v místnosti s pěti nikami a v obětní síni jeho zádušního chrámu. Ale nejednalo se pouze o denní přinášení obětí panovníkovu duchu, nýbrž i o rozmanité obřady související se svátky bohů (například Rea nebo Sokara) či s důležitými událostmi v životě celé země (například příchodem životodárné nilské záplavy). Takové svátky potom doprovázela velká slavnostní shromáždění mimo pyramidový komplex, jichž se hojně účastnilo i místní obyvatelstvo z okolí. Zdroj hospodářských

příjmů k zajištění všech obětních obřadů a slavností přitom představovaly stálé dodávky z královských zádušních statků, ze slunečních chrámů, z královské rezidence a paláce a případně i z chrámů některých božstev.

Nápadný je velký počet lidí zaměstnaných v královském pyramidovém komplexu i důkladně vypracovaná dělba jejich práce. Kromě stálého personálu kněží a písařů měl každý zádušní chrám přidělen tým vybraný z obyvatel pyramidového města. Výše postavení byli „sluhové boha“, zatímco „ti, kteří jsou před jezerem“ se rekrutovali z prostých městských obyvatel a byli pověřeni různými zemědělskými a řemeslnými pracemi, strážní službou a ovšem také i spoluúčastí na některých chrámových obřadech.

Kněžstvo (nestálého týmu) zádušního chrámu se organizačně členilo do pěti skupin (tzv. fýl, Roth 1991), z nichž každá měla 40 členů, takže celé mužstvo čítalo 200 lidí. Čtyřicetičlenná skupina se dále dělila na dvě jednotky po dvaceti lidech. Každá taková jednotka měla službu v chrámu vždy po dobu jednoho měsíce a řada se na ni dostala zase až za dalších devět měsíců. Zvláštní postavení ve vlastní kultovní službě, která ráno i večer zahrnovala především rituální obnažení, omytí, oblečení, vykouření kadidlem a nalíčení soch panovníka a předložení obětí, měli „kněží předčitatelé“, kteří organizovali obřady a recitovali při nich magická říkadla.

4. Pyramidy

4.1. Sahureova pyramida

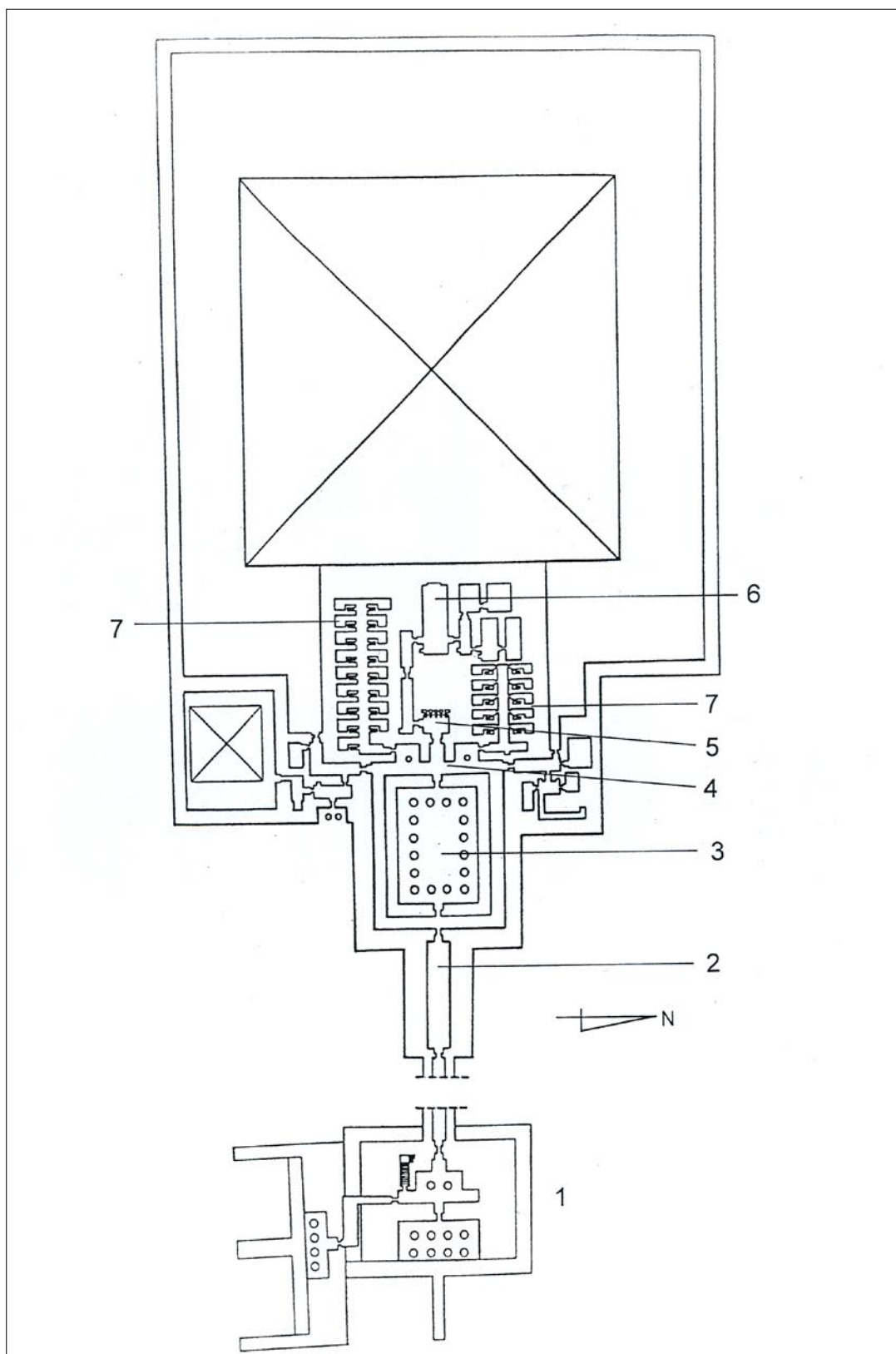
Vyvýšenou skalní plošinu na okraji Západní pouště, jejíž svahy vystupují přímo z černé obdělávané země (přibližně 20 m nad nilským údolím), si zvolil pro svůj poslední odpočinek druhý král 5. dynastie Sahure, jenž vládl Egyptu asi 14 let (k délce vlády králů 4. a 5. dynastie souborně: Verner 2001) a proslul svými obchodními výpravami do Asie a do tajemného Puntu na východoafrickém pobřeží (Kitchen 2001).

Jako zakladatel zdejšího královského pohřebiště si Sahure vybral pro svou pyramidu nejvýhodnější místo v rámci celého abúsírského plata, kterým byl pouštní výběžek ležící nedaleko nilského plavebního kanálu. Vzhledem k tomu, že Sahureův pyramidový komplex dominoval krajině při pohledu od severu a od východu, je možné předpokládat, že panovníkův palác se nacházel právě na sever nebo na východ od něho.

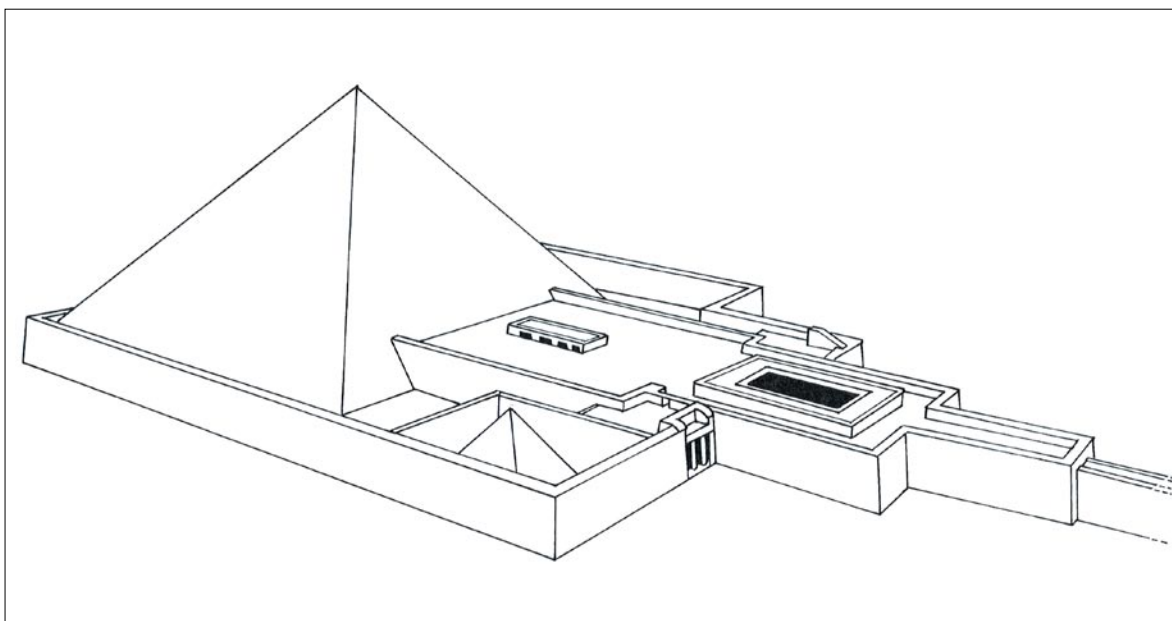
Sahureův pyramidový komplex (obr. 13), jenž se nazýval „Duše Sahureova se zjevuje v září“, nedosahoval sice svou velikostí pyramidy vládců 4. dynastie v Gíze, avšak vynikl použitím rozmanitých druhů stavebního kamene a umělecky vysoce kvalitní reliéfní výzdobou (Borchardt 1910–1913; Krug 1978). Ačkoli je dnes celý Sahureův pyramidový komplex v troskách a vlastní pyramida spíše připomíná neforemnou hromadu kamene a suti, lze si celou stavbu důkladně projít a učinit si věrnou představu o její někdejší podobě i výzdobě.

Vstup do Sahureova pyramidového komplexu vedl údolním chrámem, jehož čedičová podlaha ležela asi 5 m pod dnešní úrovní pouštního terénu (obr. 14, 15). Chrám měl dva vchody s přístavními rampami: hlavní vchod ve východním průčelí byl zdoben čtyřmi dvojicemi palmových sloupů z červené žuly (ke sloupům souborně: Phillips 2002), zatímco vedlejší vchod z jihu měl pouze čtyři sloupy. V ose hlavního portiku byla další místnost s dvojicí sloupů a se vchodem do vzestupné cesty. Z jižní části zmíněné místnosti, jejíž vápencové stěny zdobily malované reliéfy a vápencový strop hvězdy na pozadí noční oblohy, byl také přístup ke schodišti vedoucímu na plochu střechu chrámu. Kolorované reliéfy zdobily rovněž stěny obou portiků.

Údolní chrám byl spojen se zádušním vzestupnou cestou dlouhou 235 m. Z této cesty, jež měla podobu kryté chodby, slabě osvětlované úzkými otvory ve stropě, se ovšem dochovala pouze základová rampa z velkých, značně erodovaných vápencových bloků. Původně byly stěny chodby uvnitř zdobeny malovanými reliéfy zobrazujícími panovníka v podobě sfingy drtící poražené nepřátele Egypta a scénami zachycujícími některé etapy stavby pyramidového komplexu (například přivlékání zlaceného vrcholku pyramidy – pyramidia na staveniště; Hawass 2003) či průběh blíže neurčené slavnosti (se zápasy a tanci). Velmi zajímavé

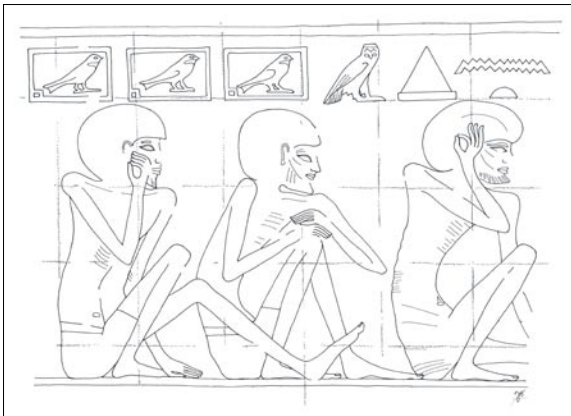
Obr. 13. Půdorys Sahureova pyramidového komplexu bez vzestupné cesty: 1 – údolní chrám, 2 – vstupní síň zádušního chrámu, 3 – sloupový dvůr, 4 – příčná chodba, 5 – kaple s pěti nikami, 6 – obětní síň, 7 – skladištní prostory. (Jolana Malátková)

Obr. 14. Rekonstrukce Sahureova zádušního chrámu a vlastní pyramidy. Pohled od jihovýchodu. (Jolana Malátková)

Obr. 15. Skromné zbytky Sahureova údolního chrámu. (Milan Zemina)

Obr. 16. Vychrtlí beduíni. Z reliéfových výzdoby Sahureovy vzestupné cesty. (Jolana Malátková)

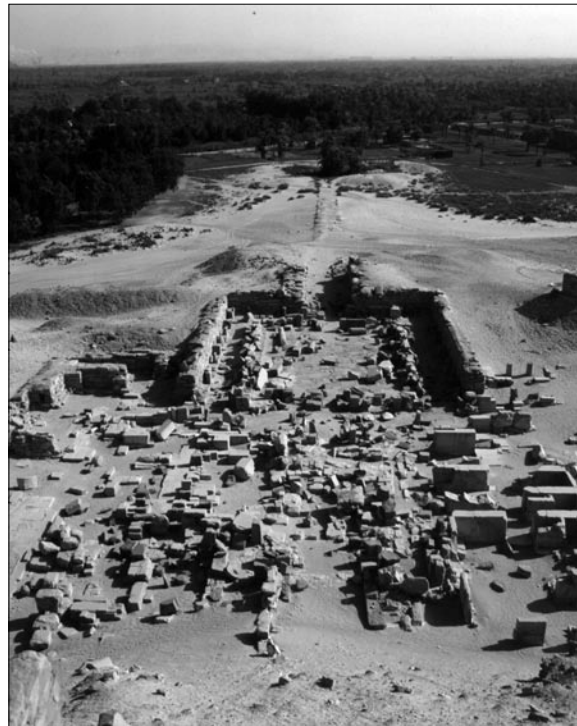

Obr. 17. Sahureův zádušní chrám a pyramida od východu. (Milan Zemina)

je znázornění sedících vyhladovělých a vychrtlých beduínů (Hawass – Verner 1996) (obr. 16).

Vzestupná cesta patrně ústila monumentálním vstupem z bloků červené žuly do dlouhé vstupní síně zádušního chrámu, jenž měl obdélníkový půdorys a svou základní osou byl orientován východo-západně (obr. 17, 18). Základními částmi tohoto zádušního chrámu a dalších abúsírských (i všech ostatních pozdějších) byly vedle uvedené vstupní síně také otevřený obětní dvůr s oltářem, místnost s pěti výklenky pro panovníkovy sochy, obětní síň s nepravými dveřmi a skladištní prostory.

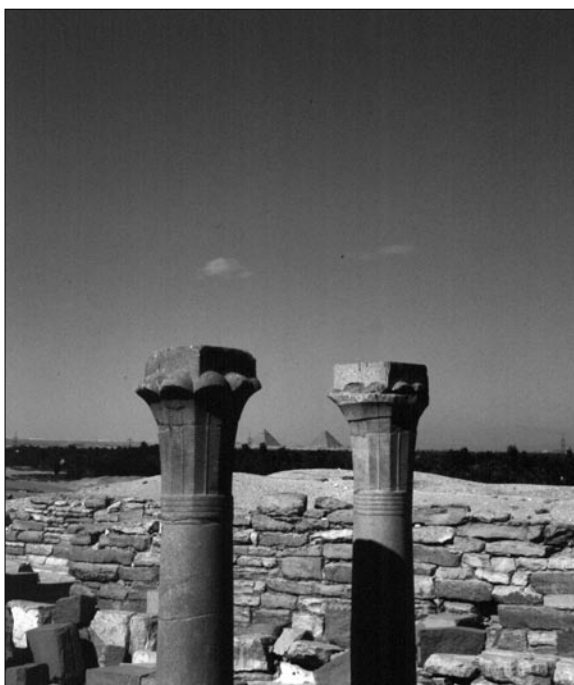
Jádro bočních stěn vstupní síně bylo sestaveno z velkých vápencových bloků a dochovalo se až do výšky 5 m. Dláždění síně bylo z bílého vápence, zatímco dado (tj. obložení, které zdobilo a chránilo dolní části stěn) z červené žuly se kvůli činnosti zlodějů kamene dochovalo jen z malé části. Stěny zastropené vstupní síně zádušního chrámu, zvané „dům velmožů“, krás-

Obr. 18. Velkolepé rozvaliny zádušního chrámu krále Sahurea. Pohled z jeho pyramidy směrem k východu. (Kamil Voděra)

lily malované reliéfy zobrazující nejvyšší hodnostáře země, kteří právě v těchto místech pravděpodobně vzdávali poslední poctu svému panovníkovi v den jeho pohřbu.

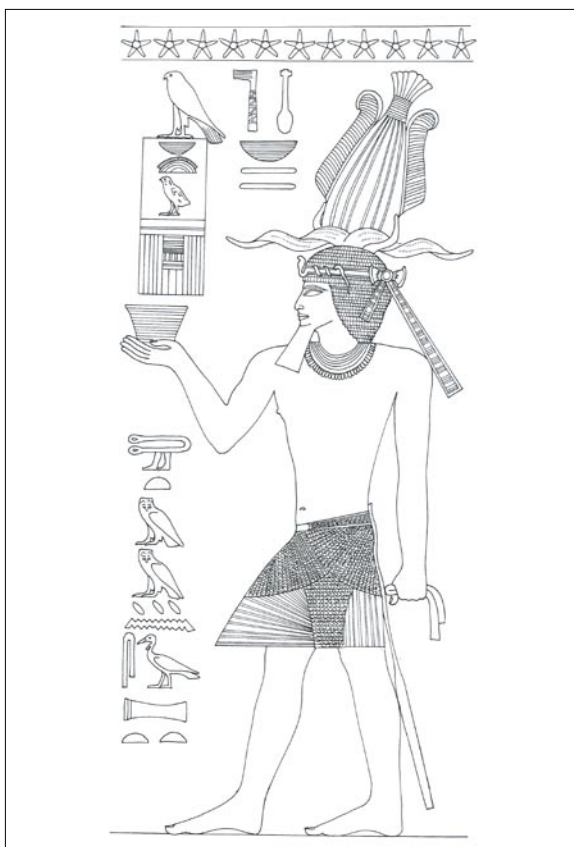
Ze vstupní síně se žulovou branou vcházelo do otevřeného dvora, kolem kterého vedl ochoz, jehož strop podíralo šestnáct sloupů z červené žuly napodobujících kmen a korunu palmy, tvořenou devíti listy (obr. 19). Zatímco sloupy byly zdobeny hieroglyfickými nápisy obsahujícími jméno a tituly vládce a ochranných bohů Horního Egypta (supice Nechbety) a Dolního Egypta (kobry Vadžety), vápencové stěny dvora pokrývaly dokonale provedené polychromované reliéfy s náboženskou, válečnou (Sahure vítězí nad asijskými a libyjskými nepřáteli), loveckou i rodinnou tematickou (obr. 20, 21). Červeným sloupům a daďu a bílým stěnám barevně kontrastovala dlažba z černého čediče a stropní desky ochozu se žlutě namalovanými hvězdami na modrém pozadí, jež měly představovat noční oblohu. Alabastrový oltář byl umístěn v severozápadním rohu obětního dvora. Představu o původní velikosti sloupového dvora dobře navozují dva nedávno znovuvztyčené palmové sloupy, které spolu s ostatními kdysi podpíraly žulové architrávy s vytesanou královskou titulaturou (obr. 22).

Obr. 19. Palmyformní hlavice dvou znovuvztyčených sloupů v Sahureově zádušním chrámu. Mezi nimi se v pozadí rýsují gízské pyramidy. (Milan Zemina)

Obr. 20. Detail hieroglyfického nápisu na žulovém sloupu obsahující Sahureovo jméno a jeho královskou titulaturu. (Milan Zemina)

Obr. 21. „Dobrý bůh a Pán Obou zemí“ Sahure v ceremoniálním oděvu přináší oběť bohyni Bastetě. Z reliéfové výzdoby panovníkova zádušního chrámu. (Jolana Malátková)

Obr. 22. Jméno krále Sahurea je zaznamenáno hieroglyfickým písmem v kartuši. (Milan Zemina)

Následná dlouhá příčná chodba orientovaná severo-jihně oddělovala veřejnou část zádušního chrámu (tj. vstupní síň a sloupový dvůr) od jeho intimní části, kam měli přístup pouze vybraní kněží. Zajímavé reliéfy na stěnách příčné chodby přibližovaly návrat nákladních lodí Sahureovy mírové výpravy do Asie.

Z příčné chodby směřovalo alabastrové schodiště

Obr. 23. Zbytky schodiště ve skladech Sahureova zádušního chrámu. (Milan Zemina)

do kaple s pěti nikami obsahujícími sochy panovníka, které ho představovaly v různých božských podobách. Ke každé nice přitom vedly zvláštní schůdky a každou z nich uzavíraly dvojkřídle dřevěné dveře. Z kaple pokračovala cesta do kultovně nejdůležitější obětní síně těsně přiléhající k východní stěně pyramidy. Do této temné síně vstupoval nepravými dveřmi umístěnými v její západní stěně duch zemřelého krále, aby se účastnil zádušní hostiny a přijímal hojné obětní dary položené na kamenném oltáři. Zde také původně stála vládcova socha z černé žuly, do níž se jeho duch vtěloval.

Bezprostředně na sever od obětní síně je situováno několik místností, jejichž účel není uspokojivě vysvětlen. V severní a jižní části intimní poloviny zádušního chrámu se dále nacházejí dvoupodlažní komory, které sloužily k uložení chrámového inventáře, kultovního náčiní a vybraných obětí (obr. 23).

Na jihu se k výše uvedené příčné chodbě zádušního chrámu přimykala další důležitá chodba vedoucí

do dvora kolem Sahureovy pyramidy, k malé satelitní pyramidě nacházející se poblíž jihovýchodního nároží panovníkovy pyramidy a konečně i k postrannímu portiku s dvojicí sloupů z šedočerné žuly. Za zmínku stojí důmyslný a výjimečně dobře dochovaný kanalizační systém zádušního chrámu, jenž měřil okolo 380 m (Balík 2003). Měděnými trubkami a mělkými kanálky přikrytými podlažními dlaždicemi jím byla mimo chrám odváděna odpadní i dešťová voda.

Pokud jde o Sahureovu pyramidu, její jádro bylo postaveno z málo kvalitního místního vápence a mělo šest stupňů. Obložení pyramidy naproti tomu sestávalo z bloků jemného bílého vápence pocházejícího z lomů na východním břehu Nilu. Strana pyramidy měřila 78,5 m a výška dosahovala 48 m. Pozoruhodné je, že dávní stavitelé chybně vyměřili její jihovýchodní roh, takže půdorys pyramidy není přesně čtvercový.

Podzemí pyramidy je, stejně jako v případě dalších abúsírských pyramid, značně poškozené a po zničujícím zemětřesení v roce 1992 (Naim 1993) zcela nepří-

stupně. Vstup do něho leží uprostřed severní stěny pyramidy, přičemž krátká sestupná chodba vede do vestibulu zakončeného žulovým zátarasem. Následuje chodba ústící do předsíně pohřební komory. Sedlový strop předsíně, která je umístěna ve svislé ose pyramidy, a pohřební komory tvořily tři vrstvy mohutných vápencových bloků, které rozkládaly váhu zdiva pyramidy. V pohřební komoře stál patrně čedičový sarkofág.

4.2. Neferirkareova pyramida

Pyramida Sahureova bratra a nástupce Neferirkare, jemuž se z neznámých důvodů dostalo na faraonském trůnu přednosti před Sahureovým prvorozeným synem Necerirenreem a jenž vládl zemi na Nilu asi deset let, se nazývala „Neferirkare je duší“, původně „Kakai (Neferirkareovo tzv. rodné jméno) je duší“. Tato pyramida se nachází přibližně 250 m jihozápadně od Sahureovy a dodnes vévodí celé abúsírské nekropoli (Borchardt 1909). Byla totiž nejen největší svými rozměry, ale navíc byla vybudována na nejvýše položeném místě v Abúsíru, na pahorku zvedajícím se do výšky asi 33 m nad nilským údolím. Bohužel i tato pyramida se svým zádušním chrámem je nyní značně devastovaná.

Neferirkareův pyramidový komplex nebyl nikdy dokončen, přičemž z údolního chrámu a vzestupné cesty byly postaveny jen základy a satelitní kultovní pyramida zcela chybí (obr. 24). Vlastní pyramida se budovala v několika stavebních etapách a původně byla projektována překvapivě jako stupňovitá o šesti stupních (obr. 25). To bylo velice neobvyklé architektonické řešení, neboť v té době éra stupňovitých pyramid již dávno minula. O tom, že Neferirkareova pyramida byla zpočátku skutečně stupňovitá, svědčí dobře patrná struktura zdiva jihozápadního rohu. Jádro pyramidy bylo pečlivě kladeno do vodorovných vrstev a tvarováno do stupňů (Verner 1991). Připomeňme rovněž, že při pohledu z vrcholu pyramidy se při její západní stěně zřetelně rýsují zbytky cihlové stavební rampy.

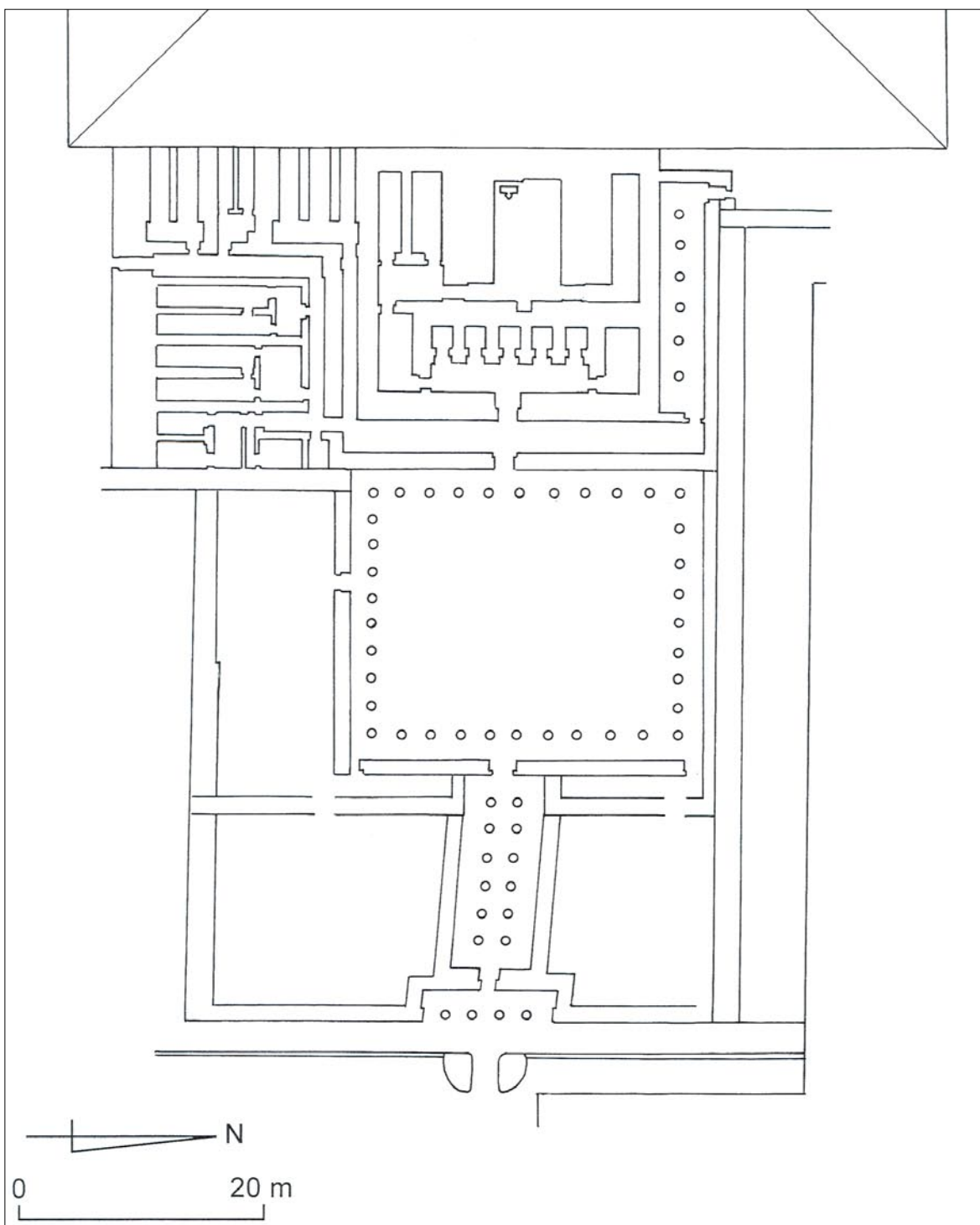
Během stavebního vývoje, kdy ještě nebylo dokončeno obložení pyramidy, však padlo rozhodnutí změnit pyramidu stupňovitou na pravou, jehlanovitou. Jádro bylo tedy zvýšeno o další dva stupně a celá stavba zvětšena. Délka strany této pravé pyramidy měla

Dodejme, že se dosud nepodařilo zjistit polohu pyramidy Sahureovy manželky, královny Nefrethanebti. Lze se však právem domnívat, že se nacházela – podobně jako hrobky dalších členů královské rodiny (včetně panovníka nejstaršího syna Necerirenrea) – v jihovýchodním nebo jižním sousedství králova pyramidového komplexu.

být 104 m a její výška při sklonu stěn $54^{\circ}34'$ měla dosáhnout 72 m. Avšak vzhledem k Neferirkareově předčasné smrti zůstal tento projekt nedokončen a z obložení pyramidy byla položena pouze jeho nejnížší vrstva z bloků červené asuánské žuly.

Vchod do dnes zničeného a nepřístupného nitra pyramidy se nacházel uprostřed její severní stěny. Za ním následovala krátká sestupná pasáž ústící do vestibulu, za nímž byl žulový zátaras. Odtud pokračovala do předsíně a pohřební komory. Strop obou těchto podlouhlých místností byl sedlově sestaven ze tří vrstev obrovských vápencových bloků nad sebou. Je zajímavé, že i nad plochým stropem přístupové chodby byly rovněž do podoby sedlového stropu ještě vzepřeny další vápencové bloky, které sloužily k odstranění tlaků zdiva pyramidy. Na tento sedlový strop chodby byla navíc kvůli zvýšení přilnavosti zdiva a zlepšení stability položena tenká vrstva rákosí. V pohřební komoře pyramidy nebyly nalezeny žádné zbytky sarkofágu či mumie.

Po Neferirkareově smrti museli jeho zádušní chrám, jenž leží před východní stěnou pyramidy, ve spěchu a dosti úsporně dokončovat až vládcovi nástupci Neferefre a Niuserre (obr. 26). Jediným základním, praktickým požadavkem přitom bylo vytvořit okamžitě podmínky k provozování králova zádušního kultu. A tak účel světil prostředky a z kamene mohla být postavena pouze prvotní část intimní poloviny chrámu (obětní síň, komory po obou stranách síně, kaple s pěti nikami), zatímco stavebním materiálem ostatních partií byly pouze sušené cihly uhnětené z nilského bahna a dřevo. V případě této cihlové části zádušního chrámu nahradily stabilní vápencovou základovou plošinu jednoduché cihlové komory vyplněné pískem, sutí a střepy hliněných nádob ...

Obr. 24. Půdorys Neferirkareova pyramidového komplexu. (Jolana Malátková)

Hlavní vchod do zádušního chrámu a zároveň do celého pyramidového komplexu směrem od nilského údolí zdobila čtveřice zřejmě papyrusových sloupů (obr. 27). Za ním následovala vstupní síň s šesti dvojicemi dřevěných lotosových sloupů a velký otevřený

obdélníkový, severo-jížně orientovaný sloupový dvůr s celkem 37 dřevěnými malovanými čtyřstvolovými lotosovými sloupy. Nízká schodištní rampa zpřístupňovala příčnou chodbu, která tvořila předěl mezi veřejnou a již zmíněnou intimní částí Neferirkare-

Obr. 25. Dochované stupňovité jádro Neferirkareovy pyramidy od jihozápadu. (Milan Zemina)

Obr. 26. Ruiny zádušního chrámu a pyramida krále Neferirkarea. (Milan Zemina)

Obr. 27. Neferirkareův zádušní chrám při pohledu z jeho pyramidy. (Milan Zemina)

ova zádušního chrámu. Z příčné chodby se směrem k západu vstupovalo do intimní části chrámu, z jejíž reliéfní výzdoby se dochovalo jen několik fragmentů, zatímco z jejího severního konce vedla cesta přes úzkou síň s šesti sloupy do otevřeného dvora kolem

pyramidy. Z jižního konce chodby se vstupovalo do skladů, v nichž byly nalezeny papyrové svitky egyptologicky velmi cenného Neferirkareova chrámového archivu.

Dochování papyrového archivu vděčí skutečnos-

ti, že Neferirkareův pyramidový komplex byl neúplný a postrádal údolní chrám. Zádušní kněží tak byli nuceni usadit se nikoli v pyramidovém městě v sousedství údolního chrámu, nýbrž v jednoduchých příbytcích postavených ze sušených cihel, palmového dřeva a rákosí a situovaných bezprostředně na jih od zádušního chrámu, s nímž nakonec splynuly. Veškeré své písemnosti, které by jinak uložili ve správních budovách pyramidového města – jež by se nyní nachá-

zelo pod pětimetrovou vrstvou nilského bláta a bylo beznadějně zničeno –, archivovali přímo v cihlových skladističných prostorách zádušního chrámu, jejichž stropy a stěny se během věků zhroutily a ruiny zavál pouštní písek, který má ovšem výborné konzervační vlastnosti. Z obdobných příčin se ostatně dochovaly i zbytky papyrových archivů v zádušních chrámech královny Chentkaus (II.) a krále Neferefrea.

4.3. Chentkausina pyramida

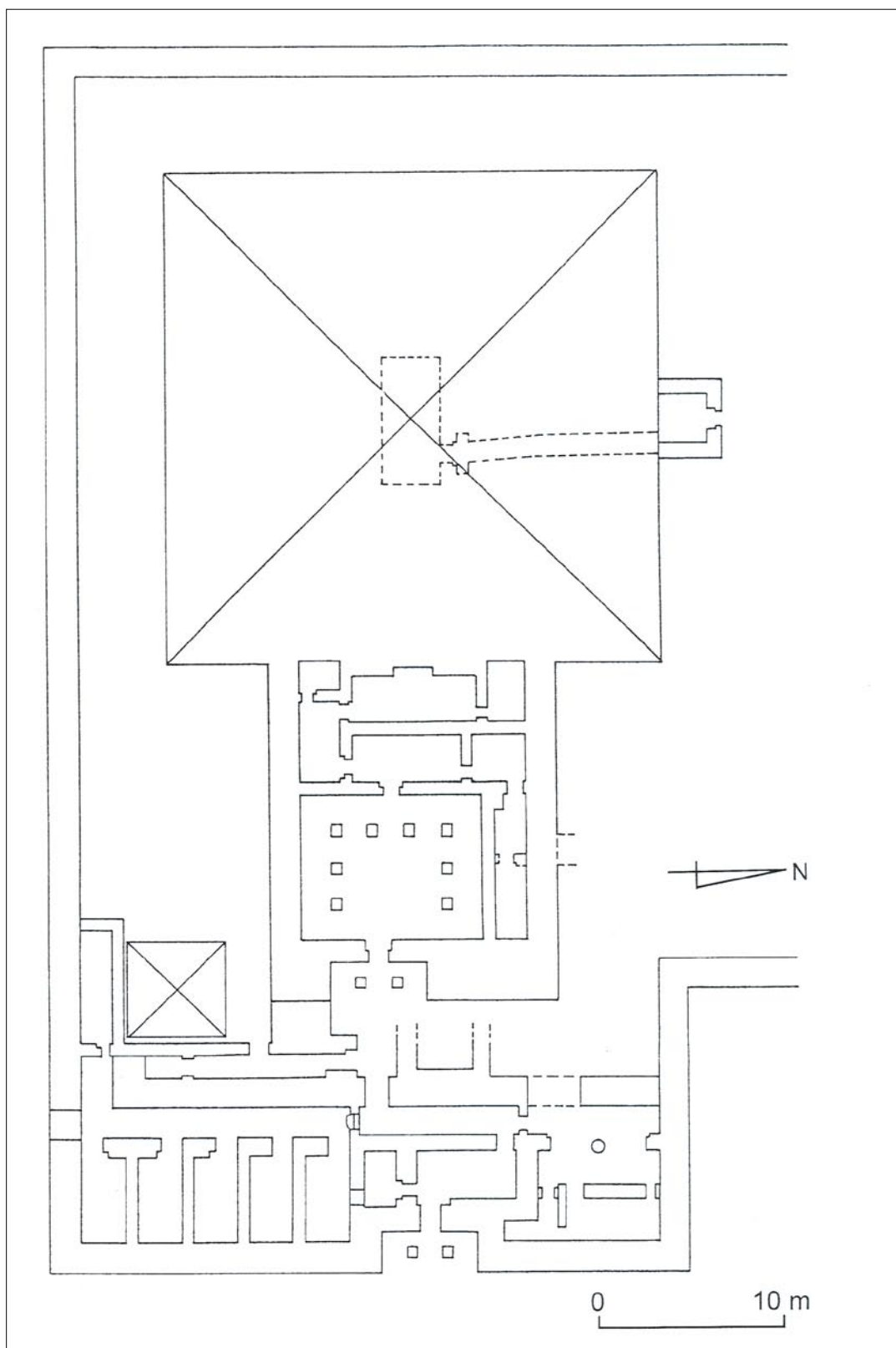
Právě Abúsír nás nad jiné lokality názorně přesvědčuje o tom, že zdaleka ne všechny pyramidy, kterých je v Egyptě 110, se dochovaly v dobrém stavu a vypínají se do stometrové výšky. Naopak, mnohé z nich – a platí to právě o abúsírských –, jsou, bohužel, pouze neformné hromady kamení a vápencové suti nebo jen nenápadné kamenné a cihlové rozvaliny. Na některých jiných lokalitách dokonce po nich zůstaly prosté krátery v pouštním písku, jež jsou sotva znatelným pozůstatkem někdejší vstupní chodby a pohřební místnosti.

Mezi nenápadné a do zcela nedávné doby doslova ztracené pyramidy patřily zajímavé pyramidové komplexy královny (celkově k pyramidovým komplexům královen: Janosi 1996) Chentkaus (II.) a panovníka Neferefrea, které v letech 1976–1986 odkryly v Abúsíru české expedice (Verner 1995) (obr. 28). Stalo se tak po vyhodnocení všech známých hmotných i písemných pramenů vztahujících se k Abúsíru, po studiu leteckých snímků lokality, po povrchovém průzkumu vybraných míst a uskutečněném geofyzikálním měření. Majitelkou prvního z nich byla manželka krále 5. dynastie Neferirkarea Chentkaus (II.), jejíž neobvyklé tituly lze přeložit buď jako „matka krále Horního a Dolního Egypta a král Horního a Dolního Egypta“ nebo „matka dvou králů Horního a Dolního Egypta“. Můžeme se domnívat, že po smrti svého manžela a předčasně smrti jejich staršího syna a nástupce na trůnu Neferefrea mohla skutečně vládnout nějakou dobu za jejich druhého, ještě nezletilého syna Niuserrea, a tak vlastně potvrdit a zajistit jeho legitimitu na faraonském trůnu. Je přitom velmi zajímavé, že naprosto stejné tituly měla v jiné pohnuté době na konci předcházející 4. dynastie stejnojmenná královna Chentkaus (I.), která byla pohřbena v neobvyklé stup-

ňovité hrobce v Gíze (v tzv. čtvrté pyramidě). K letitému „problému Chentkaus“ se nicméně egyptologové vracejí dodnes (Sabbahy 1999; Verner 1997a, 1999b, 1999c).

Vápencová pyramida královny Chentkaus (II.) se nachází bezprostředně na jih od pyramidového komplexu jejího manžela, krále Neferirkarea, jenž také začal s její stavbou (obr. 29). Pyramida měla třístupňové jádro a byla obložena malými bloky z jemného bílého vápence. Původně byla zakončena žulovým pyramidionem. Chentkausina pyramida, která byla bohužel značně devastovaná v pozdějších dobách, kdy sloužila jako snadno přístupný kamenolom, byla kdysi přibližně 17 m vysoká a délka strany dosahovala 26, 25 m (tedy 50 loktů). Dnes je pyramida vysoká maximálně 4 m ... Vchod do pyramidy byl ze severu a svažující se vstupní chodba vedla do zničené pohřební komory, v níž se našly pouze zlomky sarkofágu z červené žuly (Verner 2000, 566, 570–571) a skromné pozůstatky královniny pohřební výbavy. Pohřební komora byla nedávno dozděna a zastropena a slouží jako terénní sklad české expedice.

Před východní stěnou pyramidy se nacházel zádušní chrám, jehož starší část (s pilířovým portikem, otevřeným pilířovým dvorem, síní pro kultovní sochy, obětní místností s nepravými dveřmi a skladističnými komorami), byla postavena z vápence. Reliéfy se zobrazením sedící královny, s jejím jménem a částí její titulatury jsou vytesány do čtyř vápencových pilířů, které jsou vápencové, ale svým červeným malováním mají imitovat dražší stavební materiál – asuánskou žulu (obr. 30, 31). Tyto pilíře jsou kvůli ochraně reliéfů nyní obestavěny cihlovými zídkami, takže je není možné spatřit. Mladší část chrámu byla naopak vybudována ze sušených cihel, takže vznikl nový vstupní

Obr. 28. Půdorys pyramidového komplexu královny Chentkaus II. (Jolana Malátková)

Obr. 29. Chentkausin pyramidový komplex od severu. Pyramida je vpravo a k ní přiléhající zádušní chrám vlevo. (Milan Zemina)

Obr. 30. Malovaný vápencový pilíř se jménem královny Chentkaus II. v jejím zádušním chrámu. (Milan Zemina)

Obr. 31. Detail z nápisu na pilíři stojícím v zádušním chrámu královny Chentkaus II. Královna sedí na trůnu, v pravé ruce drží žezlo a její čelo zdobí posvátná kobra. (Milan Zemina)

areál. Zde později vznikly i kněžské příbytky a při posledních stavebních úpravách byla zřízena i hrnčířská dílna s pecí na vypalování keramiky. Do královnina pyramidového komplexu, který byl vymezen cihlovou ohradní zdí a jehož stavbu dokončoval za své vlády její syn Niuserre, byla poprvé zahrnuta i satelitní kultovní pyramidka.

Hlavní část početných nálezů ze sídlištních a skla-

dištních prostor Chentkausina pyramidového komplexu představují předměty běžné denní a chrámové potřeby. Jednalo se o keramiku, kamenné nádoby, měděné pracovní nástroje, závaží, hrací kameny, zdobené tabulky, fajánsové ozdoby a nápisy pocházející z dřevěných nádob a skříněk (Landgráfová 2000, 2004), vápencové pečetní válečky, otisky pečetidel do hliněných uzávěrů nádob (se jmény panovníků,

božstev, kněží a úředníků a s názvy některých abúsírských staveb) – sloužící k potvrzení vlastnictví a ověření původního neporušeného stavu jejich obsahu –, pazourkové nože a čepelky, rohože a košťata. Unikátní

byl zmíněný nález papyrových svitků. Nálezy z Chentkausina pyramidového komplexu prokazují, že zádušní kult této královny trval přibližně tři staletí (!).

4.4. Neferefreova pyramida

Pyramidový komplex krále Neferefre, který se jmenoval „Božská je moc Neferefreova“ a který zůstal vinou panovníkovy předčasné smrti nedokončený, leží jihozápadně od pyramidy jeho otce Neferirkarea, na západním okraji abúsírské královské nekropole (obr. 32). Neferefreova pyramida byla umístěna tak, aby se její severozápadní roh dotýkal přímkou spojující rovněž severozápadní rohy Sahureovy a Neferirkareovy pyramidy s chrámem slunečního boha Rea v prastarém náboženském centru Héliopoli. To také byla základní osa abúsírského pohřebiště, podle níž byly umísťovány tamější královské hrobky (Magdolen 2000).

Stavba Neferefreovy pyramidy musela být náhle přerušena, poté co byl upraven terén, byla připravena vápencová základová plošina, vyhloubena jáma pro pohřební komoru a sestupnou chodbu od severu a jádro dosáhlo úrovně výšky svého prvního stupně. Tehdy Neferefre pravděpodobně zemřel a celý stavební projekt bylo třeba změnit. Tato skutečnost, která egyptologům nabízí pohled do rozestavěné pyramidy, umožňuje získat cenné poznatky o stavebním postupu a vyjádřit se ke konstrukci egyptských pyramid.

Po Neferefreově smrti musel být první stupeň jádra (strana základny měřila 65,5 m) – ještě než došlo k vlastnímu pohřbu – urychleně obložen hrubě opracovanými vápencovými bloky a shora pokryt vrstvou jílu, udusanou pouštními valouny, kterých je tu dodnes velké množství. Místo pyramidy tak stavba dostala podobu mastaby se čtvercovým půdorysem a výškou 7 m, která starým Egypťanům připomínala pahorek – posvátné místo zrození, zmrtvýchvstání i věčného života.

Zároveň se stavbou jádra byla konstruována i substruktura pyramidy. Dodnes potom lze sestupnou chodbu od severu projít až do předsíně v podzemí, z níž vedl průchod do vlastní pohřební komory (obr. 33). Obě místnosti (vysoké původně asi 5,35 m) byly obloženy kvalitním bílým vápencem, z něhož na svém místě zůstaly jen zbytky, protože ostatní bylo rozebráno zloději kamene. V pohřební komoře kdy-

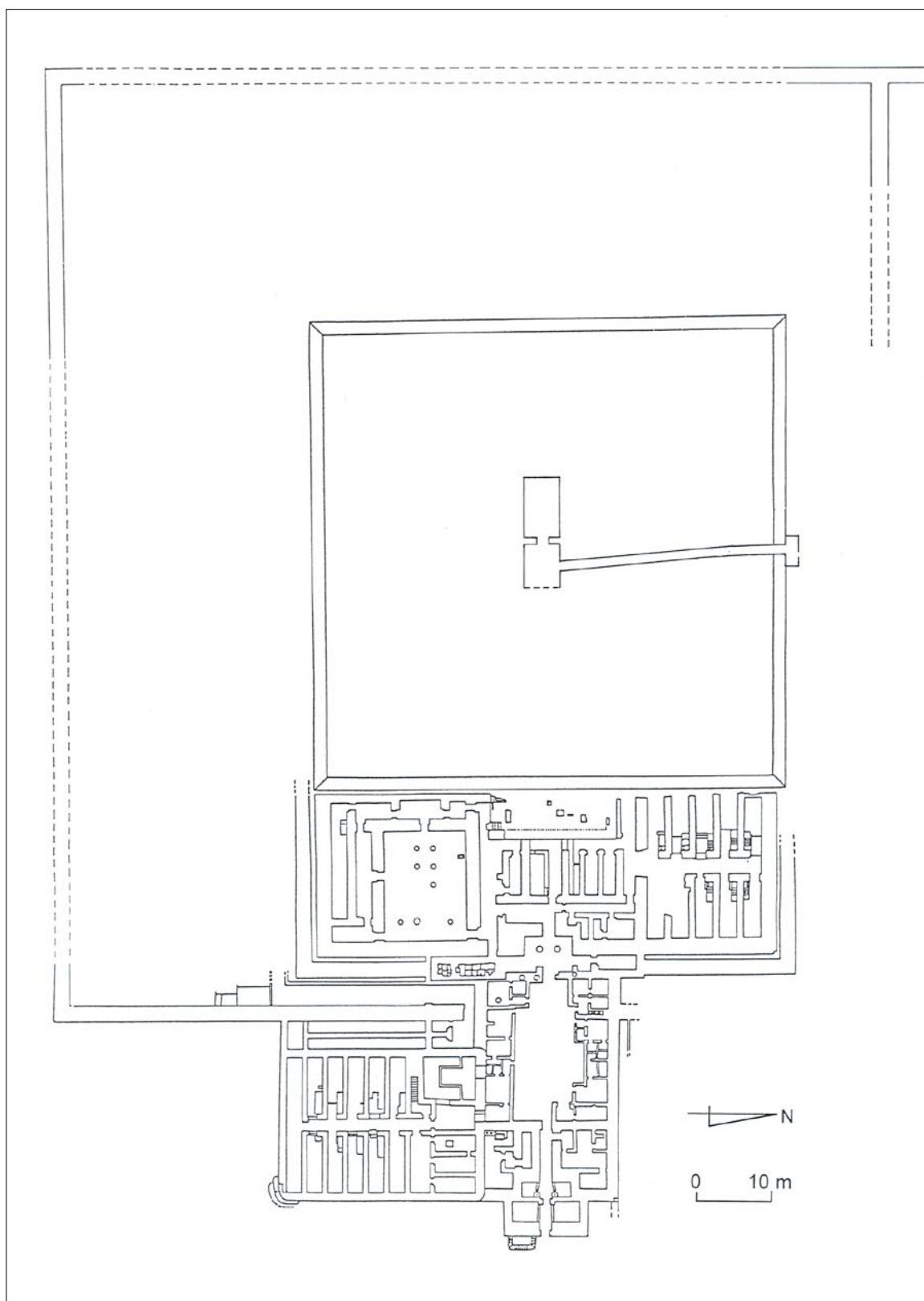
si stál sarkofág z červené žuly, z něhož byly objeveny pouze fragmenty (Verner 2000, 565–566, 570–571, 575–576). Zajímavý zde ovšem byl nález levé ruky mumie majitele pyramidového komplexu (obr. 34), jejíž antropologická analýza prozradila, že Neferefre zemřel pravděpodobně ve věku 20–23 let (Strouhal – Vyhnanek 2000).

Při prohlídce velkolepých rozvalin Neferefreovy nedokončené pyramidy jistě neunikne dobře viditelný starý arabský nápis (obr. 35) vyrytý do dvou vápencových bloků v horní části její východní stěny, při severovýchodním nároží (Vachala – Ondráš 2000). V překladu nápis zní: „Ve jménu Boha, milosrdného, slitovného. Muhammad je syn služebníka božího. Buď pochválen, ó Bože; ochraňuj milostivě Umajjira na tomto i na onom světě. Alláh, Alláh, Ámir ibn Muslim. Alláh je mír, z něhož pochází všecken blahobyt. Alláh, Alláh.“

Obsah nápisu tak vyjadřuje přání věřícího člověka a zároveň prostou touhu nechat budoucím generacím vzkaz, že tu na konci 9. století žil jistý člověk jménem Umajjir či Ámir ibn Muslim. K takovému zvěčnění byla prastará stavba na abúsírské pohřebišti více než příhodná ...

Velmi jednoduchý vápencový zádušní chrám byl postaven u východní stěny pyramidy. Pod dlažbou jeho obětní síně, ve východo-západní ose pyramidy, se však podařilo nalézt úplný zakládací chrámový deposit, který tvořila především lebka rituálně zabitého dobytčete s rohy, zobáky husí a symbolické vypalované nádoby. Když za Niuserreovy vlády došlo k rozšíření Neferefreova zádušního chrámu, získal tak svou konečnou podobu. Vznikl tu architektonicky ojedinělý, velice rozsáhlý cihlový komplex se sloupovou síní (v jižní části), systémem dvoupodlažních skladů (v severní části), otevřeným sloupovým dvorem, vstupní síní a mohutným sloupovým vchodem (vše ve východní části).

Dobře patrná je ta část Neferefreova zádušního chrámu, která přiléhá k východní stěně pyramidy. Pla-

Obr. 32. Půdorys Neferefreova pyramidového komplexu. (Jolana Malátková)

Obr. 33. Odkrývání sestupné chodby vedoucí od severu do Neferefreovy pohřební komory. (Milan Zemina)

Obr. 34. Levá ruka mumie krále Neferefre. (Kamil Voděra)

Obr. 35. Starý arabský nápis vyrytý do vápencových bloků východní stěny Neferefreovy pyramidy. (Milan Zemina)

tí to i o zmíněné sloupové síni o rozměrech přibližně 15x10 m, jejíž dřevěný prkenný strop kdysi podpíralo 20 modře, zeleně a červeně malovaných lotosových šestistvolových sloupů rovněž ze dřeva (obr. 36). Téměř třímetrové sloupy spočívaly na vápencových patkách, z nichž se osm dochovalo zasazených na původním místě v podlaze. Je možné, že zde byl umístěn i královský trůn a že sloupová síň představovala Neferefreovu trůnní síň na onom světě.

Mezi tisíci archeologickými nálezy učiněnými v Neferefreově zádušním chrámu mají zásadní význam jednak uvedené papyrové svitky (ve skladištních prostorech), jednak soubory kamenných královských soch a dřevěných plastik (ve sloupové síni). Sochy (Verner 1985a, 1986c) jsou vytesány z různých druhů kamene (vápence, alabastru, dioritu, čediče) a představují mladého panovníka Neferefreu s odznaky vládařské moci, odlišnými pokrývkami hlavy a v jednom případě se sokolím bohem Horem, který svými rozepjatými křídly chrání zátylek faraona (Blumenthal

2003, 3–4, Taf. II–III) (obr. 37–40). Tyto sochy nyní patří k pokladům Egyptského muzea v Káhiře, kde je lze spatřit v expozici Staré říše. Realistické dřevěné plastiky (Verner 1985b) naproti tomu zachycují zajaté, spoutané a klečící nepřátele Egypta (Núbijce, Libyjce a Asijce), kteří měli být poraženi a zničeni, neboť znamenali trvalou hrozbu pro zemi na Nilu a pro bohy zavedený a obecně platný řád pravdy a spravedlnosti (*maat*). Uvedené plastiky mohly být součástí výzdoby panovníkova trůnu (obr. 41, 42).

Součástí Neferefreova hrobového komplexu sice nebyl ani údolní chrám, ani vzestupná cesta, zato k jeho ohradní cihlové zdi byla z jihovýchodu přistavena svatyně nože (obr. 43). Takovou svatyni, která je ostatně zmíněna i v Neferefreově papyrovém archivu, se podařilo archeologicky prokázat vůbec poprvé (Eyre 2002, 183; Verner 1986b). Jde o jednoduchou cihlovou stavbu se zaoblenými vnějšími rohy, jež má obdélníkový půdorys (přibližně 15x27 m). Mohutná obvodní zeď svatyně dosahovala výšky okolo 5 m

Obr. 36. Sloupová síň Neferefreova zádušního chrámu od západu. (Kamil Voděra)

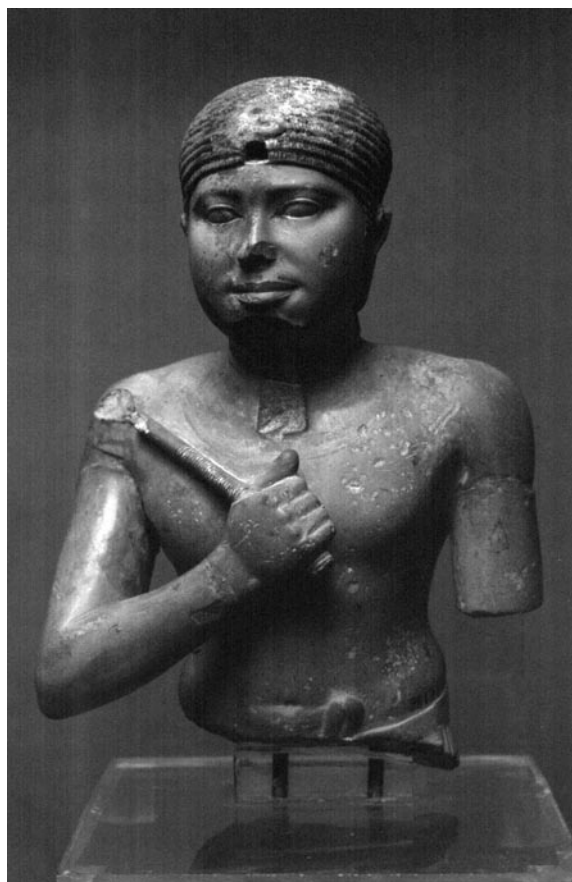

Obr. 37. Bazaltová busta vládce Neferefre, jehož hlavu zdobí typická královská pokrývka. Výška 23,8 cm. Egyptské muzeum v Káhiře (JE 98 177). (Kamil Voděra)

a byla omítnuta a obílena. Úzkým vchodem v severní zdi byla do svatyně přiváděna obětní zvířata, jež byla rituálně porážena ve zvláštní otevřené místnosti. Před porážkou byla zvířata (většinou skot) připoutána k vápencovým blokům, zapuštěným do země a opatřených otvory. Řezníci nejprve zařizli obětní zvíře pomocí dlouhého pazourkového nože (Vachala – Svoboda 1989), potom ho stáhli z kůže a rozčtvrtili. Na zachovaném cihlovém stole maso rozsekali na menší kusy, přičemž některé hned uvařili a upekli a jiné

Obr. 38. Hlava vápencové sochy krále Neferefre. Čelo původně zdobila posvátná kobra. Výška 9,4 cm. Egyptské muzeum v Káhiře (JE 98 178). (Kamil Voděra)

Obr. 39. Horní část sochy z růžového vápence představující mladého Neferefre s vladařskými odznaky. Výška 34 cm. Egyptské muzeum v Káhiře (JE 98 171). (Milan Zemina)

Obr. 40. Tatáž socha z bočního pohledu. (Milan Zemina)

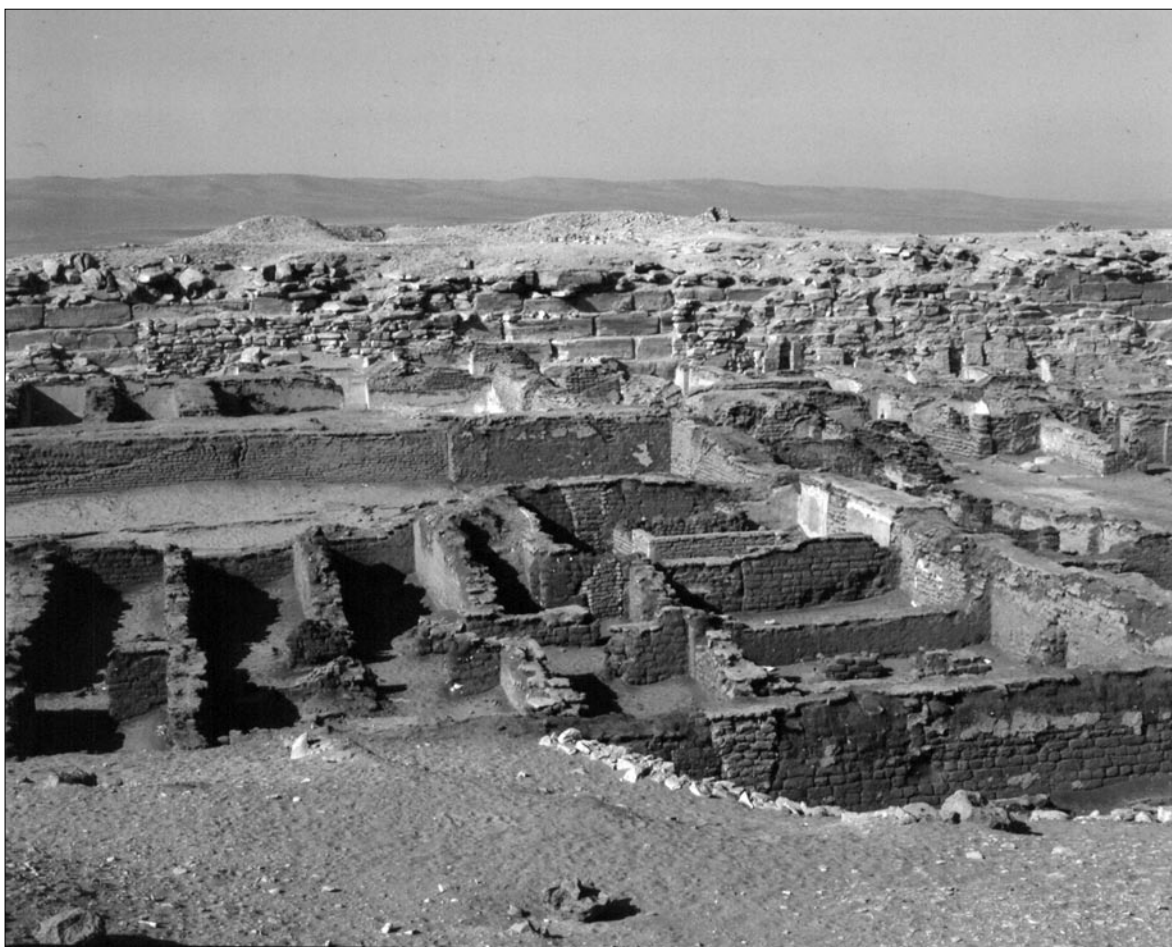
Obr. 41. Dřevěná soška klečícího spoutaného núbijského zajatce z Neferefreova zádušního chrámu. Muž je oděn do krátké suknice a na hlavě má paruku. Výška 14,1 cm. Egyptské muzeum v Káhiře (JE 98 182). (Milan Zemina)

Obr. 42. Dřevěná plastika asijského zajatce z Neferefreova chrámu. Výška 15,5 cm. Egyptské muzeum v Káhiře (JE 98 182). (Milan Zemina)

nechali sušit na střeše svatyně. Větší část svatyně nože vyplňovaly skladištní místnosti, které měly klenuté stropy. Účel těchto skladištních místností dokonale prozrazují četné nálezy zvířecích kostí, kamenné nože a čepelky, keramické nádoby a mísy na maso a krev obětovaných zvířat a hliněné otisky pečeti zádušních kněží a úředníků.

O těchto jatkách, jejichž cihlové struktury nyní opět pokrývá rozpálený pouštní písek, podává zajímavé svědectví i jeden ze zlomků Neferefreových papyrů. Uvádí se na něm, že během desetidenních náboženských svátků se zde poráželo 13 kusů skotu denně, což celkem tedy činilo 130 kusů dobytka. Jde přitom o jeden svátek připomínaný v jednom zádušním chrámu. O jaké celkové množství dobytka (nemluvě o ostatních obětinách) se potom muselo jednat v rámci všech současně provozovaných královských zádušních kultů Staré říše ...

Obr. 43. Neferefreův pyramidový komplex od jihovýchodu. V popředí cihlové rozvaliny svatyně nože. (Milan Zemina)

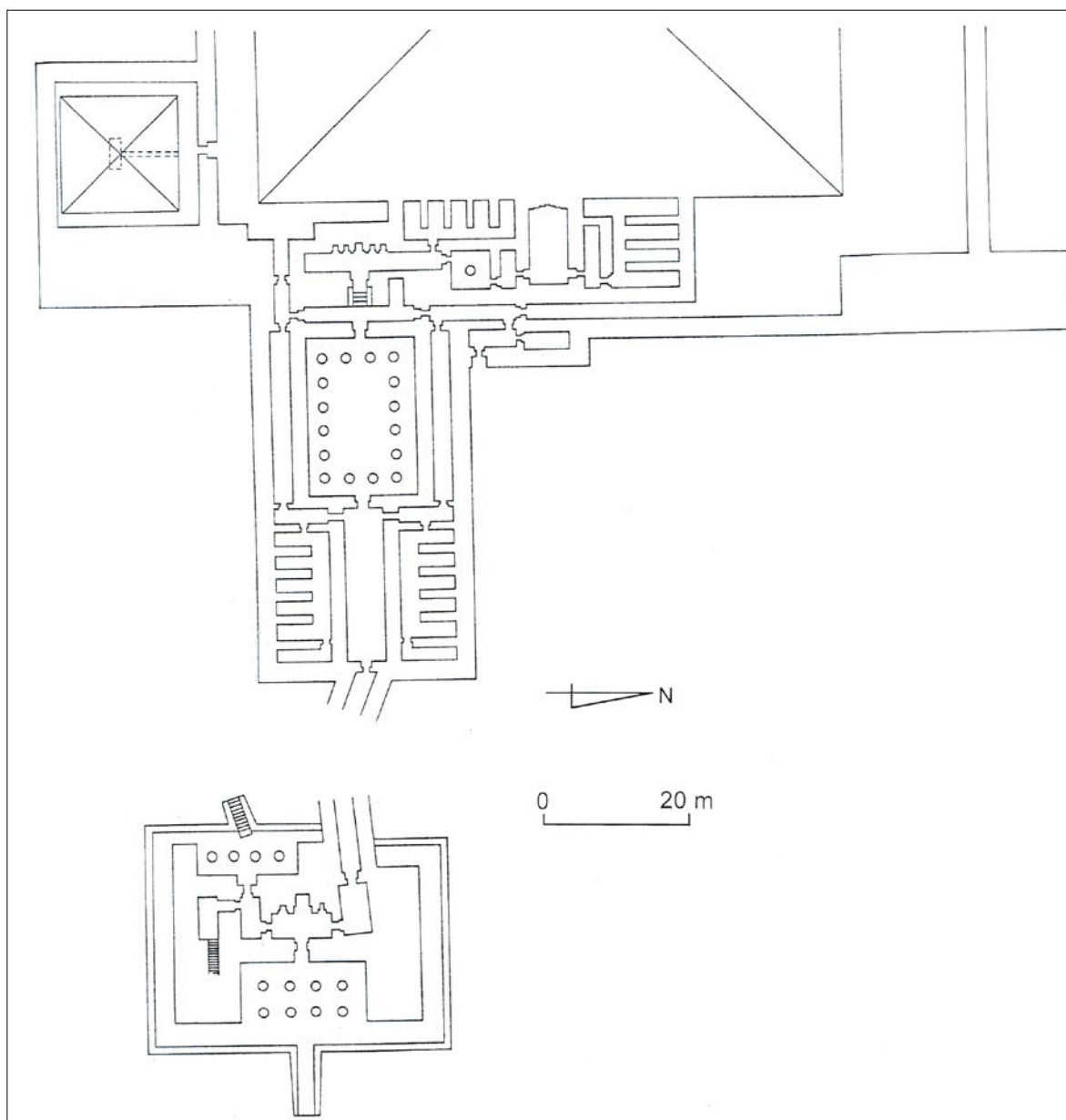
4.5. Niuserreova pyramida

Posledním panovníkem 5. dynastie, který si dal postavit pyramidu v Abúsíru, nazvanou „Trvalá jsou (kultovní) místa Niuserre“, byl Neferefreův mladší bratr Niuserre (Borchardt 1907). Tento panovník (Wildung 1984), jenž se v neklidné době sporů uvnitř královské rodiny dostal k moci zřejmě díky své matce Chentkaus (II.) a podpoře vysokých úředníků a jenž vládl možná i více než třicet let, fakticky vytvořil v Abúsíru hřbitov celé Neferirkareovy rodiny.

Za Niuserreovy vlády se abúsírské pyramidové pohřebiště dočkalo vskutku největšího stavebního rozmachu. Při nástupu na trůn stál Niuserre před úkolem vybudovat nejen svůj vlastní pyramidový komplex, ale také dokončit rozestavěné pyramidy členů své rodiny, to znamená svého otce Neferirkarea, své matky Chentkaus (II.) a svého staršího bratra Neferef-

rea (obr. 44). Při budování své vlastní pyramidy byl Niuserre natolik omezen již existujícími stavbami, že byl nakonec nucen využít jen nevelký volný prostor při severovýchodním nároží Neferirkareovy pyramidy a zádušní chrám s neobvyklým půdorysem umístil mimo osu východní stěny pyramidy. Niuserreův pyramidový komplex se tak zároveň ocitl mimo již zmíněnou základní osu abúsírské nekropole, jež probíhala severozápadními rohy Sahureovy, Neferirkareovy a Neferefreovy pyramidy.

Místo pro údolní chrám a delší část vzestupné cesty převzal Niuserre ze stavebního projektu pyramidového komplexu svého otce Neferirkarea, když použil jejich existující základy. Niuserreův údolní chrám, jehož rozvaliny se nacházejí na předělu obdělávané půdy a pouště, měl podobné stavební rozvržení jako

Obr. 44. Půdorys Nuserreova pyramidového komplexu bez vstoupné cesty. (Jolana Malátková)

sousední Sahureův. Chrám měl dva sloupové portiky ve východní a západní stěně, přičemž hlavní (východní), k němuž vedla přístavní rampa, byl vyzdoben osmi žulovými šestistvolovými papyrovými sloupy uspořádanými ve dvou řadách po čtyřech. Důležitá byla místnost uprostřed chrámu, v jejíž západní stěně byly tři niky obsahující panovníkovy sochy. Vápenkové stěny Nuserreova zádušního chrámu pokrývaly malované reliéfy, z nichž se dochovaly jen malé fragmenty.

Vzestupná cesta, která překonávala výškový rozdíl

kolem 28 m, sledovala ze dvou třetin (její celková délka je 368 m) směr původního Neferirkareova náspu, pak se lomila a směřovala do Nuserreova zádušního chrámu. Uzavřená chodba vzestupné cesty měla dado sestaveno z bloků černého čediče, přičemž vápenkové stěny nad ním zdobily reliéfy s obvyklými náměty (například scény zobrazující krále jako lva pobíjejícího nepřátele Egypta nebo scény procesí zajatců).

Vzhledem k již existujícím hrobkám bylo třeba přistoupit k úpravě půdorysu Nuserreova zádušního chrámu, jenž místo obvyklého půdorysu ve tvaru „T“

Obr. 45. Niuserreova pyramida se zádušním chrámem od východu. (Milan Zemina)

nakonec připomíná spíše písmeno „L“. Veřejná část je svou východo-západní osou orientována mimo osu pyramidy, s ní se však kryje osa intimní části chrámu. Nicméně i tento chrám obsahuje všechny standardní součásti zádušního chrámu: vstupní síň, otevřený sloupový dvůr, příčnou chodbu, místnost s pěti nikami, obětní síň a systém skladištních komor.

Jelikož byl zádušní chrám v minulosti značně devastován – stejně jako vlastní Niuserreova pyramida, jež má dnes podobu pouhého pahorku –, je obtížné spolehlivě rekonstruovat jeho dřívější podobu (obr. 45). Pokud jde o použité stavební materiály, zdivo chrámu bylo postaveno z nažloutlého místního vápence, obložení stěn z kvalitního bílého vápence a dado z čediče a červené žuly. Žulové byly i sloupy, které v tomto chrámu napodobovaly svazek stvolů papyrů s poupaty, zatímco z čedičových bloků byly sestaveny podlahy některých chrámových prostor (obr. 46).

První místností zádušního chrámu byla monumentální vstupní síň, po jejíž obou stranách se vždy

nacházelo pět skladištních komor. Za ní následoval sloupový dvůr, jehož dláždění bylo z černého čediče, dado a 16 papyrových sloupů z červené žuly a stěny z bílého vápence. Stěny navíc pokrývaly pestré reliéfní scény, zatímco strop ochozu, podpíraný sloupy, napodoboval výzdobou noční oblohu posetou hvězdami. Celý dvůr tak nepochybně vytvářel jeden z neopakovatelných celků v rámci egyptské architektury. Uprostřed dvora se ještě nacházela jímka na dešťovou vodu z červeného křemene a v jeho severozápadním rohu stál alabastrový obětní oltář (obr. 47). V současné době se zde dají identifikovat v podlaze zasazené patky sloupů, části dříků sloupů a architrávů s hieroglyfickými nápisy obsahujícími Niuserreovy tituly a jména a fragmenty stropních desek zdobených hvězdami.

Neobvyklým prvkem výzdoby následující příčné chodby, oddělující veřejnou a intimní část chrámu, byla lví socha stojící v nice v její západní stěně, jež měla chránit vstup právě do intimní části a střežit klid panovníkova ducha. Zlomky této žulové sochy jsou

Obr. 46. Rozvaliny Niuserreova zádušního chrámu s čedičovými podlažními bloky. (Milan Zemina)

nyní uloženy v Egyptském muzeu v Káhiře (Borchardt 1907, 16–17).

Intimní část chrámu byla v minulosti bohužel velice poškozena. I přesto lze však identifikovat někdejší prostor kaple s pěti nikami, obětní síně s nepravými dveřmi a oltářem a dvou skupin skladišť (ležícími severně a jižně od obětní síně). Novým prvkem tu je malá místnost se sloupem stojícím uprostřed, situovaná mezi kaplí s pěti nikami a obětní síní. Tato místnost označovaná jako „antichambre carrée“ (čtvercová předsíň), se napříště stala součástí královských zádušních chrámů.

Vlastní pyramida spočívá na základové vápencové desce a její jádro tvoří sedm stupňů. Délka strany konečné stavby byla 78,5 m a její výška při sklonu stěn 51°50' dosahovala přibližně 50 m. Sestupná přístupová

Obr. 47. Křemencový bazének na odpadní vodu v Niuserreově zádušním chrámu. (Milan Zemina)

vá chodba do nitra pyramidy začínala uprostřed její severní stěny a ústila do vestibulu, za nímž následoval žulový zataras. Pak se pozvolně svažovala do předsíň, za níž byla umístěna pohřební komora. Obě tyto místnosti měly sedlový strop tvořený třemi vrstvami mohutných vápencových bloků.

Areál Niuserreovy pyramidy, který vymezovala ohradní zeď, také zahrnoval malou kultovní pyramidu ležící 10 m na jihovýchod od panovníkovy. Nitro této pyramidy, které je rovněž nepřístupné, tvořila obvyklá sestupná chodba, krátká horizontální pasáž a jednoduchá obdélníková místnost orientovaná východozápadně.

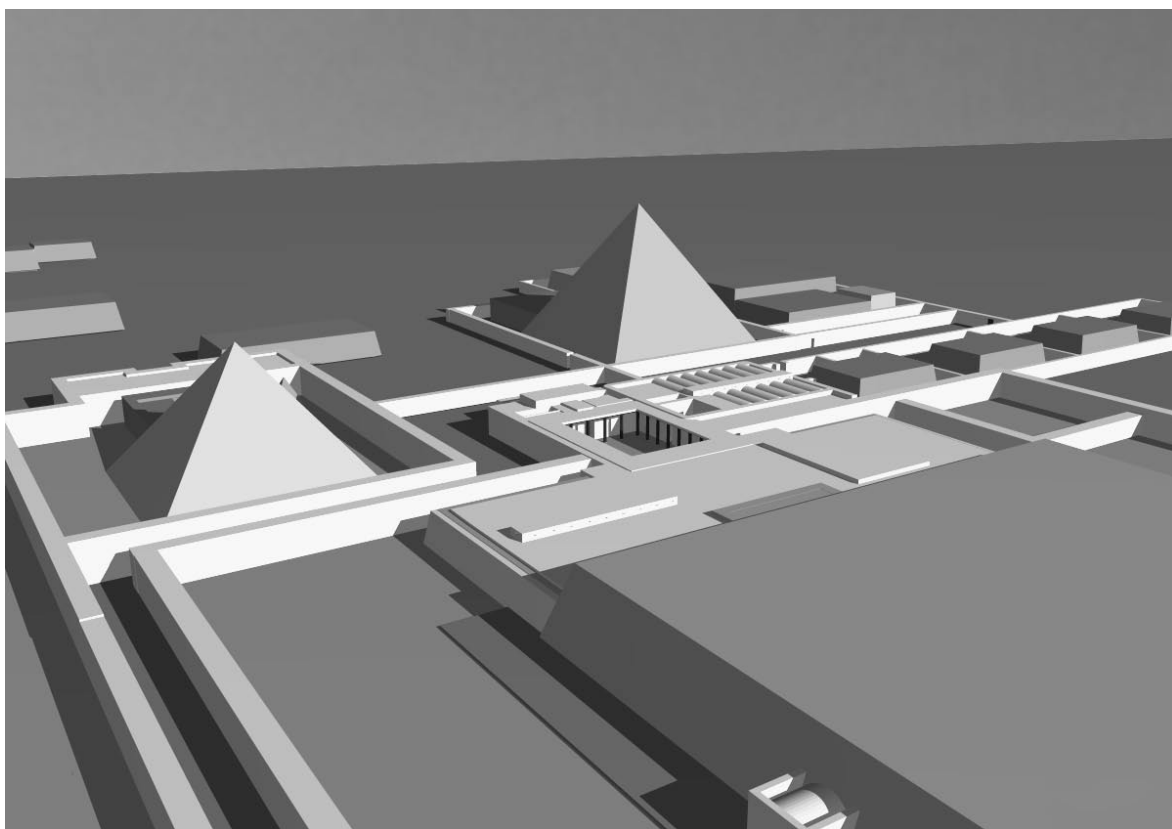
V Niuserreově pyramidovém komplexu se však setkáváme ještě s jednou zajímavou stavební novinkou. V severovýchodním a jihovýchodním rohu zádušního chrámu kdysi stály mohutné věžovité stavby se skloněnými vnějšími stěnami, na jejichž rovnou střešní terasu vedlo úzké schodiště. A právě tyto dvě Niuserreovy věžovité stavby se považují za předchůdce pylonů – typické stavby, která ve dvojici zdobila monumentální vchod do egyptských chrámů (Sourozian 1981).

4.6. Anonymní pyramidy (č. 24 a 25)

Na jižním okraji abúsírské nekropole, jižně od pyramidy královny Chentkaus (II.), jsou patrné rozvaliny dvou malých, značně devastovaných pyramidových komplexů (obr. 48). Obou si povšimla již v roce 1843 slavná expedice Karla Richarda Lepšia a na své

mapě pyramidových polí jim přiřadila čísla 24 a 25. Tohoto označení se ostatně používá dodnes.

Severnější pyramidě (č. 24) věnovala pozornost v 80. letech 20. století až česká egyptologická expedice, jejíž výzkum prokázal, že se skutečně jedná o py-

Obr. 48. Počítačová rekonstrukce prostoru Neferefreova zádušního chrámu, Chentkausiny pyramidy (vlevo) a anonymních pyramid č. 24 a 25 (vpravo). Pohled od severozápadu. (Jaromír Krejčí)

ramidový komplex sestávající z vlastní pyramidy, zádušního chrámu a malé kultovní pyramidy (Krejčí 2003, 68–70; Verner 1993, 1998). Na základě architektonického uspořádání celé stavby se lze domnívat, že pyramidový komplex patřil neznámé královně. Výskyt jména vezíra Ptahšepese, o němž budeme mluvit dále, mezi tzv. stavebními graffity na vápencových blocích zdiva prokazuje, že pyramida byla postavena pod jeho dohledem jako představeného všech královských prací v době Niuserreovy vlády. S velkou pravděpodobností tedy mohla být neznámou majitelkou této pyramidy manželka Niuserre – snad královna Reputnub.

I přes značné poškození je možné se v anonymním pyramidovém komplexu zorientovat. Vlastní pyramidu, jejíž jádro bylo patrně třístupňové a jejíž strana měřila 31,5 m, lze v abúsírském terénu snadno identifikovat a je dokonce možné do jejího devastovaného nitra sestoupit přístupovou chodbou od severu. Tvoří ho obvyklá předsíň a pohřební komora. Dodnes jsou dobře patrná tzv. stavební graffita, která představují pro egyptology velice cenný písemný pramen k poznání nejen vlastního stavebního postupu, ale

také organizace odborných řemeslníků i nekvalifikovaného venkovského obyvatelstva sezonně zaměstnaného na stavbě. Jedná se totiž o nápisy zaznamenané na neopracovaných stěnách vápencových bloků jádra zdiva červenou, černou nebo žlutou barvou v hieratickém písmu nejstarší egyptštinou. Graffita Staré říše obsahují názvy pracovních jednotek, kalendářní údaje, osobní jména a tituly, stavební pokyny a různé konstrukční údaje. Egyptologům tak mohou pomoci i k pochopení účelu stavby i jejích jednotlivých prostor a navíc je informovat o dobových majetkových a vlastnických poměrech. Mluvíme-li o anonymní pyramidě č. 24, pak musíme zmínit i objev jejího čedičového pyramidionu o čtvercové základně 44 cm.

Velice důležitým nálezem učiněným v roce 1995 v prostoru pohřební komory – kryté nejspíše opět sedlovým stropem –, je kromě fragmentů žulového sarkofágu (Verner 2000, 566–567, 570–571, 577–578) poškozená mumie ženy, ve stáří přibližně 21–23 let, jež je podle rozborů její tkáně datovatelná do 5. dynastie a s velkou pravděpodobností také patří majitelce pyramidy (Strouhal – Černý – Vyhnanek 2000).

Před východní stěnou pyramidy byl na základové vápencové plošině postaven zádušní chrám, z něhož se nejlépe dochoval půdorys obětní síně. Jelikož zde nebyl nalezen ani jediný zlomek reliéfní výzdoby, možná tato nebyla nikdy ani zahájena. Jižně od zádušního chrámu potom stála malá kultovní pyramida, jejíž stěny měřily zřejmě 5,25 m.

V těsném jižním sousedství pyramidy č. 24 vznikl – byť na okrajovém a nevýhodném místě v rámci celé královské nekropole –, ve stejné době nebo krátce po její stavbě, pyramidový komplex označovaný podle Lepsia jako č. 25. Tento objekt, který kdysi dávno

rozsáhle zničili zloději kamene, systematicky zkoumá česká expedice od roku 2001 (Krejčí 2003, 70–77, 2004). Největší překvapení představuje zjištění, že celá stavba byla projektována jako dvojpyramida, jejíž název (dochovaný mezi stavebními graffiti) zněl „Obě pyramidy jsou bdělé“, i když západní pyramida nebyla možná nikdy dokončena a mohla mít tvar stupňovitý. V každém případě je ovšem existence dvojpyramidy v egyptské archeologii jedinečná. Dosud nezodpovězena zůstává otázka, pro které osoby (královny nebo královnu a dceru?) byl tento unikátní hrobový komplex vybudován.

5. Mastaby

5.1. Hřbitov na východ od Niuserreovy pyramidy

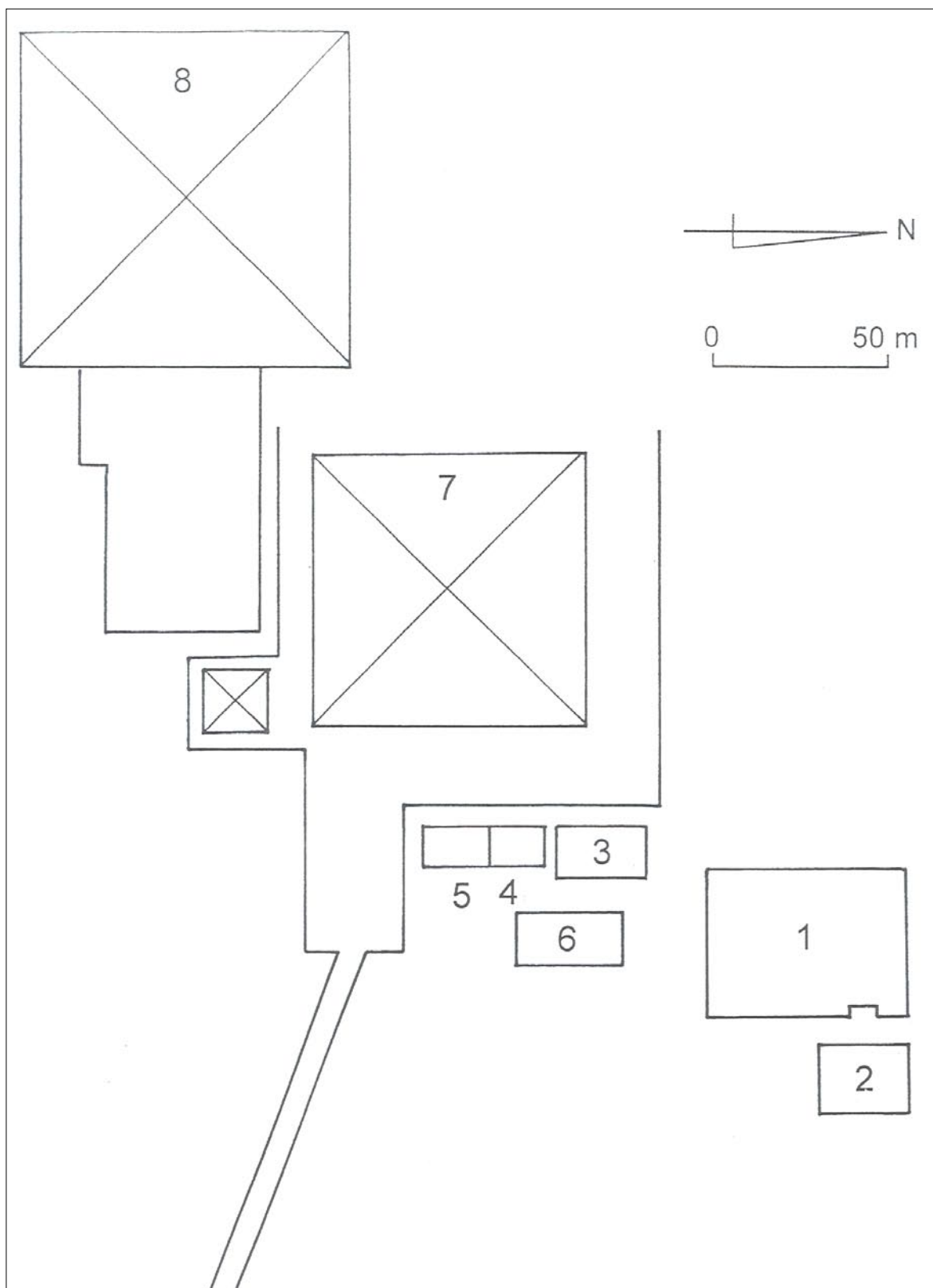
Podobně jako v jiných pyramidových nekropolích Staré říše i v Abúsíru vznikly v bezprostředním okolí královských hrobek hřbitovy dalších členů královské rodiny, významných hodnostářů, vysokých úředníků a kněží. Pro všechny tyto osoby to tehdy představovalo nejen nejvyšší důkaz panovníkovy osobní přízně, ale i záruku, že i po smrti nadále budou v jeho blízkosti.

Takové nekrálovské hrobky připomínají svým tvarem nízkou hliněnou, kamennou či dřevěnou lavici u dnešních venkovských příbytků a právě jejich arabské označení *mastaba* přešlo jako odborný termín i do egyptologického názvosloví. Nicméně etymologie tohoto slova prokazatelně sahá až do starověku (Eissa 2002). Mastaby jsou obdélníkového půdorysu, orientované svou dlouhou osou ve směru sever–jih a mají nadzemní a podzemní část. V nadzemní části (superstruktuře) mastaby bývá chodba a reliéfy nebo malbami zdobená kaple, v jejíž západní stěně jsou umístěny tzv. nepravé dveře, který byly považovány za symbolickou bránu na onen svět. Na obětní stoly před nepravými dveřmi se kladly obětiny určené duchu zemřelého. Vedle kaple ještě byla zvláštní uzavřená místnost, v níž se nacházela socha zemřelého. Úzký průzor ve stěně přitom umožňoval, aby socha „přihlížela“ obřadům, které se konaly v sousední kapli (tj. obětní síni). Tato místnost se označuje arabským slovem *serdab*, „sklep“.

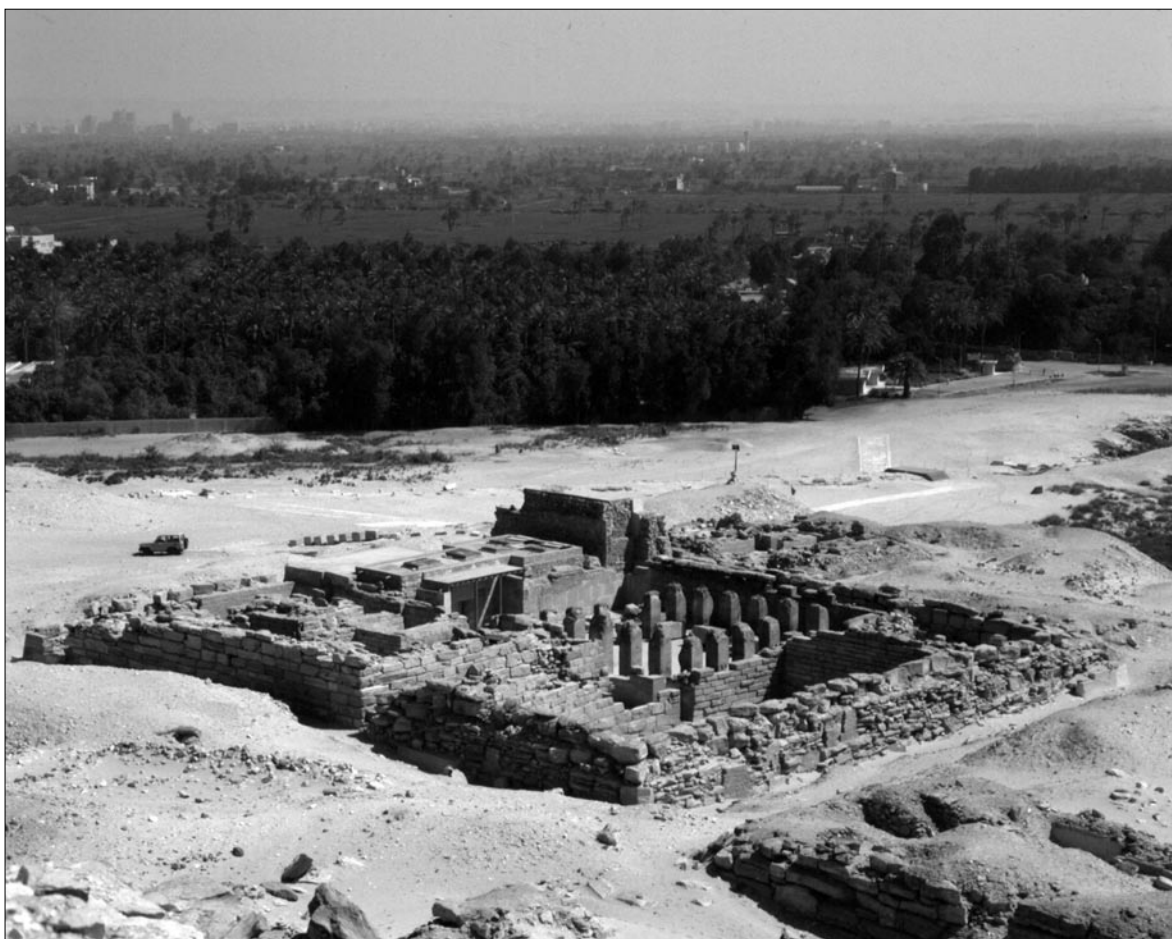
Nadzemní část mastaby byla spojena s její podzemní částí (substrukturou) šachtou, z jejíhož dna vedla chodbička do pohřební komory obsahující sarkofág s mumii majitele hrobky a jeho pohřební výbavu. Za zmínku stojí, že se dochovaly některé textové, ikonografické i archeologické prameny týkající se pohřebního rituálu odehrávajícího se přímo u hrobky (Alexanian 1998). Mastaby, jež se nacházejí na různých místech Egypta, prošly dlouhým vývojem a navzájem se liší rozměry, použitým stavebním materiálem i vnitřním uspořádáním (základní literaturu uvádí Bárta 2002a). Jiný typ nekrálovské hrobky představují skalní hrobky, které jsou běžné od Staré říše (Elsner 2004).

Ze hřbitovů, které obklopovaly abúsírské pyramidy, je možné nyní spatřit pouze jediný. Jde o hřbitov rozkládající se na východ a severovýchod od Niuserreova pyramidového komplexu (obr. 49). Jeho jednotlivé mastaby jsou uspořádány do řad, orientovaných severojižně, přičemž v každé z nich jsou až čtyři hrobky. Úplný rozsah tohoto pohřebiště soukromníků však zatím jen tušíme, neboť dodnes byla prozkoumána jen část jeho hrobek.

Mastaby uvedeného hřbitova byly postaveny v době Niuserreovy vlády a jejich zjištěnými majiteli byly takové osobnosti jako ředitel všech královských staveb Veserkafanch, správce paláce Tepemanch a nejvyšší soudce a vezír Ptahšepse. V případě tzv. mastaby

Obr. 49. Plán hřbitova na východ od Nuserreovy pyramidy: 1 – Ptašepsesova mastaba, 2 – mastaba Ptašepsese Juniора (II.), 3 – Tepe-manchova mastaba, 4 – anonymní mastaba, 5 – Veserkafanchova mastaba, 6 – tzv. mastaba princezen, 7 – Nuserreova pyramida, 8 – Neferrirkareova pyramida. (Jolana Malátková)

Obr. 50. Ptahšepsesova mastaba od jihozápadu – z vrcholu Niuserreovy pyramidy. (Kamil Voděra)

princezen šlo o rodinnou hrobku se čtyřmi pohřebními komorami určenými pro děti vezíra Ptahšepse a princezny Chamerernebti. Všechny tyto mastaby byly v minulosti bohužel vyloupeny. Jejich rozvaliny však dodnes vzbuzují respekt a svědčí o jejich původní velikosti a výstavnosti.

5.1.1. Ptahšepsesova mastaba

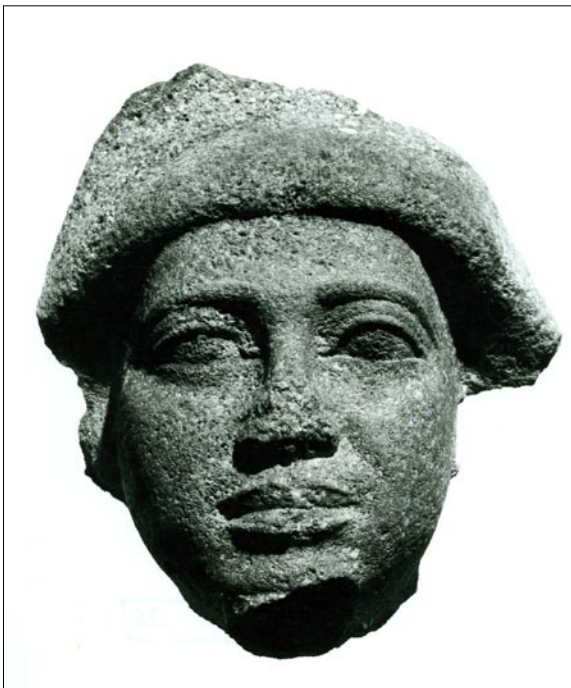
K dominantám abúsírského pohřebiště patří vedle královských pyramid 5. dynastie také hrobka velmože Ptahšepse (Balík – Vachala – Macek 2002; Krejčí 2002) (obr. 50). Tento vezír, nejvyšší soudce a ředitel všech královských staveb završil svou závratnou kariéru, kdy se z královského holiče a manikuristy vypracoval na druhého muže po panovníkovi a faraonova zetě, za vlády Niuserrea (někdy okolo roku 2445 př. n. l.), poblíž jehož pyramidy si také nechal postavit obrovskou a krásně zdobenou mastabu, která skutečně

představovala sídlo vybudované „navěky“ pro ducha zemřelého nejvyššího hodnostáře země (obr. 51).

Ptahšepsesova mastaba je pozoruhodné architektonické dílo, které vznikalo ve třech hlavních stavebních etapách. Má obdélníkový půdorys o rozměrech 56,2x42,2 m a je svou dlouhou osou orientována ve směru sever–jih. V členité nadzemní části hrobky s portiky, kaplemi, skladištními prostory a schodišti je jedinečný první (vstupní) portik s dvojicí vápencových osmistvolových lotosoformních sloupů vysokých 6,24 m, které byly nedávno znovu vztyčeny a představují vůbec nejstarší sloupy tohoto typu, jež v kameni napodobují osm svázaných stvolů lotosu, zakončených nerozvinutými poupaty. Velmi působivá je i kaple se třemi výklenky – které kdysi obsahovaly Ptahšepsesovy sochy –, zdobená krásnými reliéfy a hieroglyfickými nápisy. Mezi celkem 40 prostory hrobky se vyjímá velkolepý pilířový dvůr s 20 pilíři a místnost slunečního kultu, která svým tvarem napodobuje sluneční bárku (obr. 52–58).

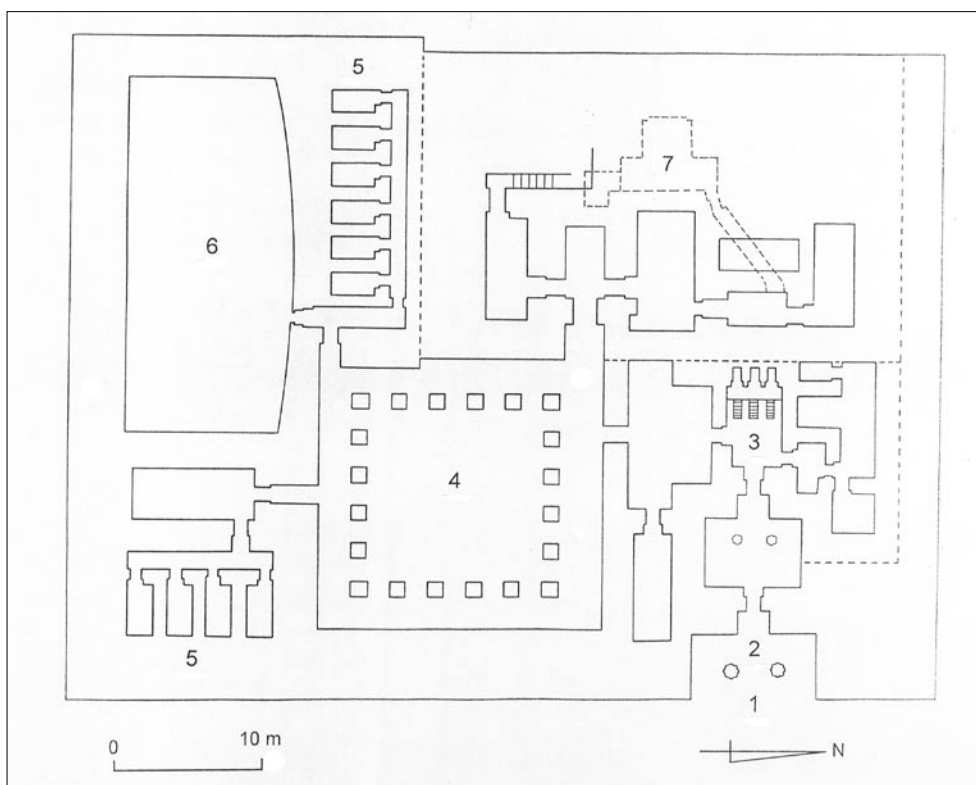
Obr. 51. Rekonstrukce Ptaššepsovy mastaby zasazená do krajiny. Pohled od jihozápadu. (Michael Balík).

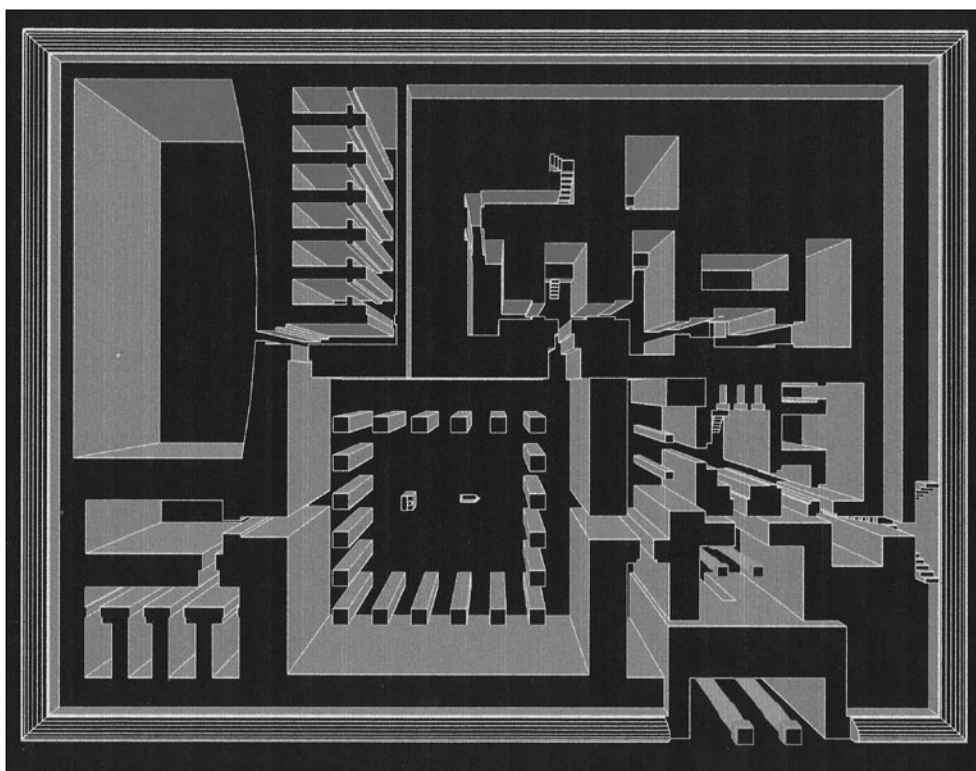
Obr. 52. Hlava kvarcitové Ptaššepsovy sochy. Výška 23 cm. Současné uložení neznámé. (Milan Zemina)

V podzemní části si pozornost zaslouží neobvyklá konstrukce pohřební místnosti v severozápadním traktu hrobky, jejíž strop kdysi tvořily obrovské vápencové bloky zaklesnuté do sebe a připomínající obrácené písmeno „V“, což byl způsob používaný tehdy pouze v případě královských pyramid. V pohřební komoře byly nalezeny dva nepopsané skříňové sarkofágy vytesané z červené asuánské žuly (Verner 2000, 568–571, 579–580). Oba lze ostatně spatřit na svém původním místě: ve větším byl pohřben majitel hrobky, zatímco v menším jeho manželka – princezna Chamerernebti, dcera panovníka Niuserre a královny Reputnub (Patočková 1998, 229; Vachala 1979) (obr. 59). K této sarkofágové komoře, naposledy v den pohřbu přístupné svažující se úzkou chodbou, přiléhá z jihu malý výklenek určený k uložení kanop – čtyř kamenných nádob obsahujících vnitřnosti zesnulého, vyňaté během mumifikace.

Stěny místností v nadzemní části mastaby byly původně bohatě zdobené scénami a doprovodnými hieroglyfickými nápisy provedenými v reliéfech (Vachala 2004a; Verner 1986a). V uzavřených prostorech hrobky se jednalo o nízký reliéf s bohatou

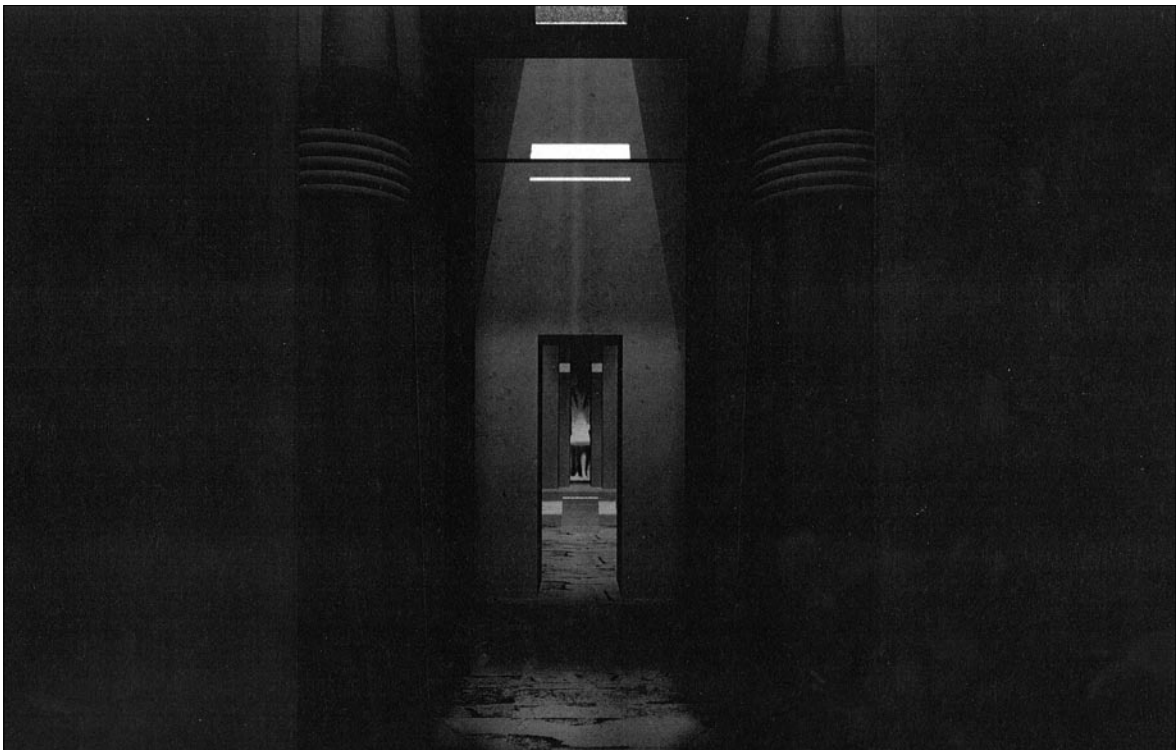
Obr. 53. Půdorys Ptaħšepesovy mastaby: 1 – vstupní portik, 2 – místnost s dvojicí šestistvolových lotosoformních sloupů, 3 – kaple se třemi nikami, 4 – pilířový dvůr, 5 – skladištní prostory, 6 – místnost slunečního kultu, 7 – pohřební komora. (Jolana Malátková)

Obr. 54. Pohled do prostorů Ptaħšepesovy mastaby po „sejmutí“ střechy. (Michael Balík)

Obr. 55. Rekonstrukce východní stěny Ptahšepesovy mastaby se vstupním portikem. (Michael Balík)

Obr. 56. Pohled do kaple Ptahšepesovy hrobky od východu – z místnosti s dvojicí šestistvolových sloupů. (Michael Balík)

Obr. 57. Ptahšepesův „dvojportrét“. Sochař, který zdobil hrobní kapli reliéfy, se zmýlil při vyměřování plochy stěny a dodatečně musel měnit uspořádání výzdoby. Ptahšepes má na hlavě dlouhou paruku a přes levé rameno šerpu velebněže. (Milan Zemina)

Obr. 58. Pilířový dvůr Ptahšepesovy mastaby s pyramidou jeho tchána Niuserra v pozadí. (Kamil Voděra)

polychromií, zatímco v otevřených místnostech šlo o hluboký zapuštěný reliéf plně umožňující hru světla a stínu. Můžeme říci, že hlavním cílem reliéfové výzdoby nekrálovské hrobky Staré říše vůbec bylo především zajistit zemřelému nesmrtelnost. Každý, kdo si mohl dovolit postavit a reliéfy či malbami vyzdobit hrobku, byl přesvědčen, že i po smrti bude moci žít „navěky“ stejným způsobem života, bude úspěšně vykonávat své pozemské povolání a bude přitom obklopen svý-

Obr. 59. Ptahšepesova pohřební komora skrývá žulové sarkofágy majitele hrobky a jeho manželky. (Kamil Voděra)

mi nejbližšími. Podrobná znázornění zidealizovaného pozemského života na stěnách hrobky zaručí jejímu majiteli obdobný život i na onom světě.

Jak se i dnes může přesvědčit návštěvník Ptahšepesovy hrobky, výzdoba stěn jejich jednotlivých místností patří jak náměty, tak provedením k absolutním vrcholům reliéfního umění soukromých hrodek Staré říše. Připomeňme, že tato výzdoba přímo souvisela s přesnými funkcemi jednotlivých místností v hrobce a v zádušním kultu. V této souvislosti lze jen litovat, že se z původní reliéfní výzdoby dochovala in situ jen malá část, přibližně jedna šestina (tj. asi 60 m²).

Nejkrásnější reliéfy se zachovaly ve dvou místnostech za vstupem do mastaby (obr. 60). Tam můžeme především sledovat běžící lodníky a nákladní lodě přivážející po Nilu do Ptahšepesovy hrobky veškeré produkty z majitelových statků určené k hmotnému zabezpečení jeho zádušního kultu. V těchto prostorech se dále setkáváme s řezníky porážejícími a porcujícími obětní zvířata, se zahradníky obdělávajícími záhony a přinášejícími vrchovatě naložené koše s ovocem a zeleninou, s pastýři starajícími se o svá stáda,

Obr. 60. Malovaný reliéf představující vezíra Ptahšepse, u jehož nohou klečí jeho manželka princezna Chamerernebti. (Milan Zemina)

chovateli hus, kachen, holubů a jeřábů, s muži přivádějícími pouštní zvířata (gazely, antilopy a kozorožce) a s řemeslníky – sochaři, truhláři a kovolitci (obr. 61–62). Veškeré tyto činnosti přirozeně pozorně sleduje majitel hrobky obklopený svojí rodinou a úředníky.

Západní stěnu kaple před nikami zdobí Ptahšepsova postava coby velekněze a nápisy obsahující jeho jméno a tituly. V kapli nechybí ani znázornění jeho dvou „nejstarších“ synů, přičemž jméno prvního v pořadí (Chafini) bylo pečlivě stesáno a zůstává dodnes otázkou, čím se provinil, že jeho existence měla být navždy utajena. Vždyť to byl pro dávného Egyptana největší trest! Spočívala jeho „vina“ snad v tom, že jeho matkou byla první (?) manželka Ptahšepse, než se směl oženit s dcerou faraona? Další velice zajímavé reliéfy, které představují mimo jiné transport dvojic Ptahšepsových soch v životní velikosti, vlečených na saních po písku do jeho mastaby, se nacházejí při vstupu do kaple směrem z pilířového dvora.

Na oltář v pilířovém dvoru se pod paprsky boha Rea, dárce života, světla a lásky, přinášely obětiny (obr. 63). Tento oltář však již neexistuje, avšak dodnes lze spatřit v životní velikosti v hlubokém reliéfu provedené postavy majitele hrobky. Ve dvoru jsou rovněž umístěny architrávy, které v hieroglyfech uvádějí

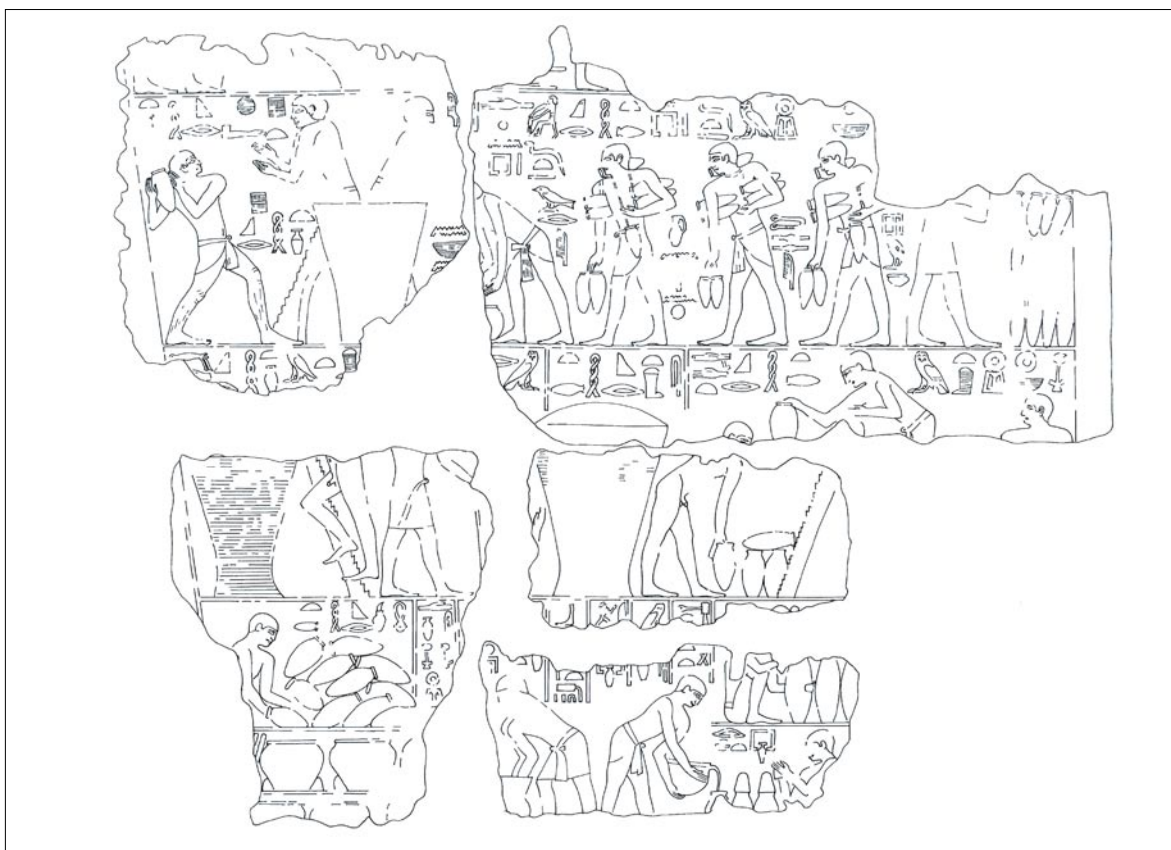
Obr. 61. Řezníci při práci. Malovaný reliéf z Ptahšepsovy hrobky. (Milan Zemina)

Ptahšepsovy tituly a jméno a kdysi byly umístěny na pilířích dvora (obr. 64).

Tu a tam se na blocích jádra zdiva objevují nápisy zaznamenané červenou, černou nebo žlutou barvou (Verner 1992). Jde o stručné stavební nápisy na neopracovaných plochách vápencových bloků zmíněného jádra zdiva, z nichž bylo kdysi strháno obložení z kvalitního jemného vápence pocházejícího z lomů v Tuře na protějším východním břehu Nilu. Tyto nápisy jsou

Obr. 64. Část architrávu, který původně spočíval na pilířích ve dvoru Ptahšepsovy mastaby. Majitel hrobky je na něm zobrazen v hlubokém reliéfu stojící a před ním jsou zaznamenány jeho tituly. (Milan Zemina)

Obr. 62. Hrnčířská scéna z Ptahšepesovy mastaby se znázorněním hrnčířských pecí, k nimž jsou přistaveny žebříky z palmových kmenů. Vpravo dole jsou zachyceny závěrečné fáze přípravy piva. (Jolana Malátková)

Obr. 63. Pohled do pilířového dvora s oltářem od severu. (Michael Balík)

cenné z toho důvodu, že odrážejí celý pracovní postup výstavby mastaby: od lámání vápencových bloků v lo-mech, přes jejich dopravu na staveniště, až po polože-ní všech kvádrů.

V současné době probíhá v rámci komplexního výzkumu této unikátní starověké stavební památky (poprvé zkoumané francouzským egyptologem J. de Morganem koncem 19. století a úplně odkryté čes-kou archeologickou expedicí v letech 1960–1974) její stavební rekonstrukce, která je součástí projektu zpřístupnění Abúsíru pro veřejnost, organizovaného egyptským Nejvyšším výborem pro památky.

Velice nápadné jsou rozvaliny vápencového zdiva poměrně velké hrobky Ptahšepsesova stejnojmenné-ho syna, ležící bezprostředně na východ od majestát-

ného sloupového průčelí vezírova hrobu. Tato hrobky (Bárta 2000) o rozměrech 23,1x16,3 m tedy patřila Ptahšepsesovi Juniorovi (II.), který byl synem zmí-něného vezíra Ptahšepsese a princezny Chamerer-nebti a působil jako správce Horního Egypta. Mastaba byla patrně kvůli blízkému okraji skalnaté plošiny, na níž byla postavena, přístupná od západu a nikoli od východu, jak bylo obvyklé. Superstruktura se vyzna-čuje poměrně složitým půdorysem skládajícím se z otevřeného dvora, obětní kaple a několika skladů. V substruktuře hrobky Ptahšepsese Juniora (II.) byla vybudována pohřební komora, spojená s otevřeným dvorem sestupnou chodbou. Stejně jako ostatní hrob-ky v jejím okolí byla i tato obehnána cihlovou ohradní zdí.

5.2. Východní pole mastab

Stavební vývoj abúsírské nekropole po smrti panovníka Niuserre neskončil. Přestože jeho nástup-ci přenesli královské pohřebiště do oblasti Sakkáry, pohřbívání členů královské rodiny v Abúsíru pokračovalo. V končící 5. dynastii tu vzniklo Východní pole mastab (rozkládající se jihovýchodně od Niuserreova zádušního chrámu), z nichž dosud bylo českou expe-dicí prozkoumáno šest (Verner – Callender 2002) (obr. 65). Většinou šlo o dosti jednoduché, nevelké stavby. Jádrem jejich zdí bylo postaveno ze sušených cihel, zatímco obložení stěn bylo sestaveno z bloků méně kvalitního vápence. Prostory v jejich nadzemní části obsahují zpravidla jednu až dvě obětní místnosti, serdab a případně i menší místnosti skladištního cha-rakteru. V podzemí hrodek se nacházejí jedna nebo dvě pohřební komory přístupné svislými šachtami.

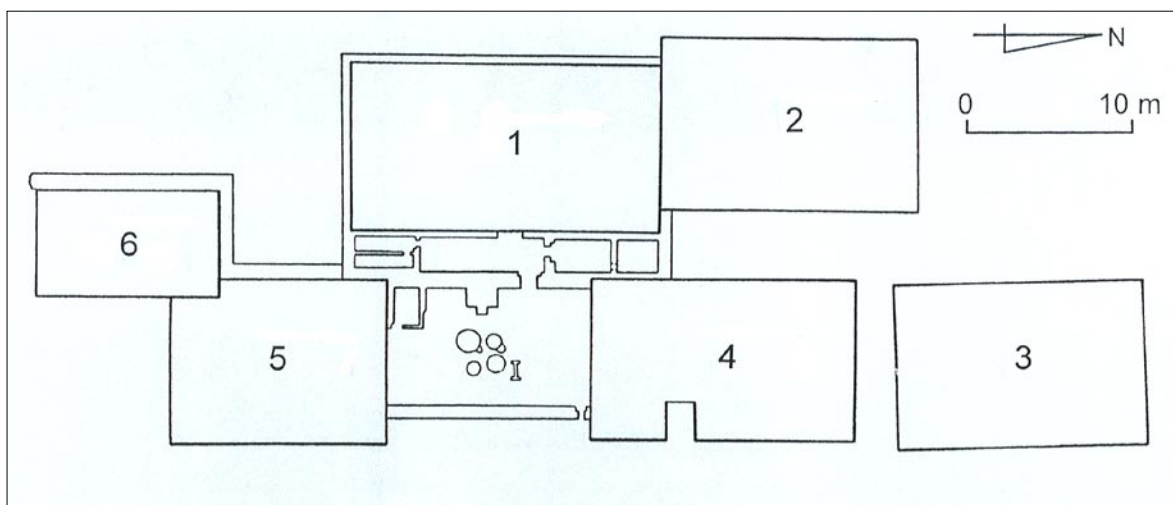
Majiteli uvedených mastab jsou osoby žijící za vlády předposledního panovníka 5. dynastie Džedka-rea, jenž je v soudobých písemných památkách často uváděn také pod svým dalším (tzv. rodným) jménem Isesi. Tento panovník, za jehož vlády došlo k něko-lika významným reformám, si jako první z králů 5. dynastie nepostavil na memfidské nekropoli sluneční chrám. Svůj pyramidový komplex vybudoval v jižní Sakkáře. Vrátili-li se nyní opět k majitelům hrodek na východním poli mastab, pak tedy patřily prin-cezně Chekeretnebti a její dceři Tisethor, princezně Hedzetnub, princovi Neserkauhorovi, správci králov-ského paláce Mernefuovi, písaři a vychovateli krá-

lovských dětí Faafovi (zvanému Idu) a jeho manželce Chenitě a jedné bezejmenné ženě.

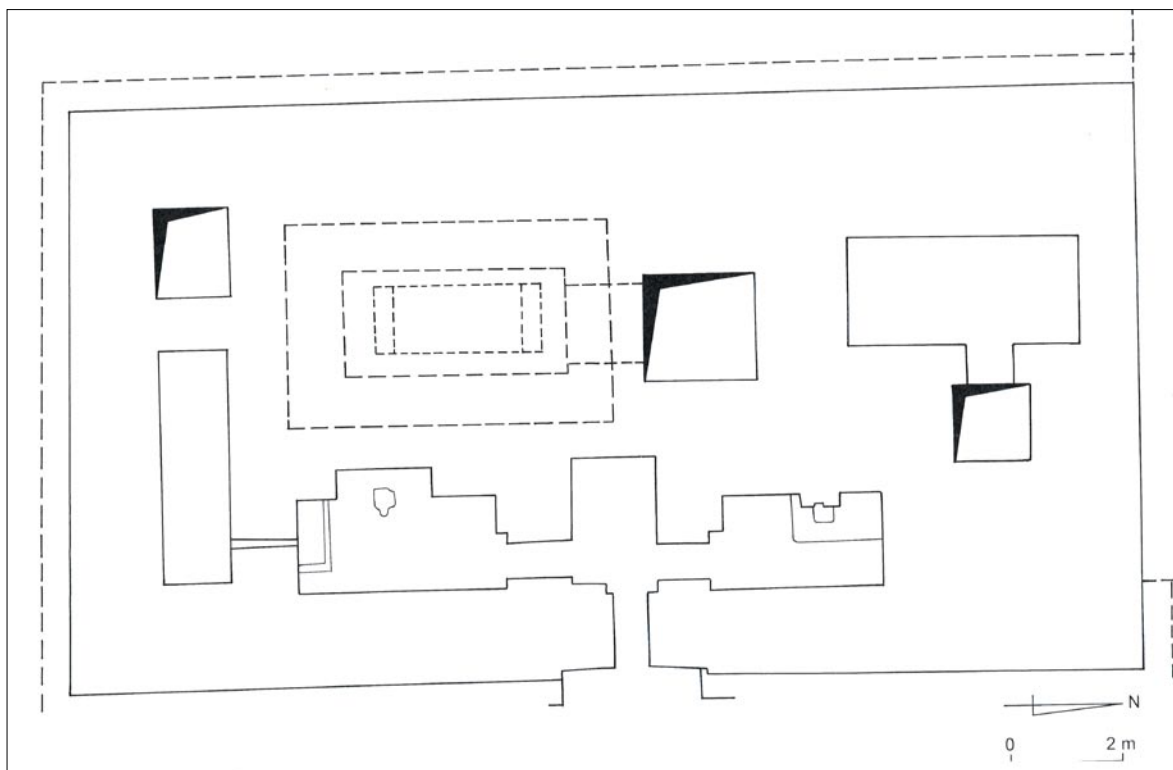
5.2.1. Chekeretnebtina mastaba

V současné době lze celkem snadno identifikovat umístění Východního pole mastab, i když jsou po více než 30 letech z velké části opět zaváty pouštním pís-kem. Patrná je mastaba princezny Chekeretnebti, dce-ry zmíněného vládce Džedkarea Isesiho. Její hrobka je postavena z malých vápencových bloků a ze sušených cihel spojených nilským blátem. Má obdélníkový půdorys o rozměrech přibližně 19x11 m a je přesně orientována podle světových stran (obr. 66). V nad-zemní části hrobky se nacházejí celkem čtyři míst-nosti. Vchodem od východu se vstupuje do ústřední kaple, po jejíchž stranách jsou další dvě kaple a serdab. V kaplích byly nalezeny dvě stély ve tvaru nepravých dveří, přičemž jedna patřila majitelce hrobky, „vlastní dceři krále“ Chekeretnebti, a druhá „ozdobě krále, jím milované“ Tisethor.

Velice cenné jsou nástěnné malby v ústřední kapli, které zachycují scény zádušní hostiny zesnulé princez-ny, přinášení obětí a přivádění obětních zvířat (obr. 67). Vše přitom doprovázejí vysvětlující hieroglyfické přípis-ky. Tím, že malby zůstaly nedokončené, umož-ňují zjistit jednotlivé fáze pracovního postupu dáv-ných umělců.

Obr. 65. Plán východního pole mastab: 1 – Chekeretnebt, 2 – Hedzetnebu, 3 – anonymní, 4 – Mernefu, 5 – Neserkauhor, 6 – Idu a Chenit. (Jolana Malátková)

Obr. 66. Půdorys mastaby princezny Chekeretnebti. (Jolana Malátková)

V západní stěně ústřední kaple jsou některé malby značně poškozeny, což mají „na svědomí“ starověcí lupiči, kteří vylomili v této stěně několik bloků, vytvořili si otvor a vyhloubili tunel do šachty spojující nadzemní a podzemní část hrobky. Odtud se dostali až do pohřební komory, kde je však zaskočil propadlý strop, který zčásti zasypal princeznu sarkofág i pohřební výbavu. Lupiči tak nestačili v nebezpečných podmín-

kách dokončit dílo zkažky a egyptologům se naopak po čtyřech a půl tisíciletích podařilo odkrýt část neporušené princezny pohřební výbavy, jejíž součástí byly čtyři vápencové kanopy sloužící k uložení jejich vnitřností, miniaturní měděné pracovní nástroje a nádoby používané při důležitém obřadu otvírání úst (jenž měl zemřelým zastoupeným mumií, respektive sochou nebo antropomorfní rakví navracet životní schopnos-

Obr. 67. Privádění obětních zvířat. Nástěnná malba v hrobce princezny Chekeretnebti. (Milan Zemina)

ti, jako jíst, pít, mluvit, pohybovat se), symbolické nádoby z mědi a alabastru, alabastrová podhlavnička, alabastrová tabulka s názvy sedmi posvátných olejů, dřevěný obětní stůl a množství keramiky.

V pohřební komoře princezny Chekeretnebti i v sousední pohřební místnosti dvorní dámy Tisethor byly objeveny kostrové pozůstatky obou žen (Strouhal

5.3. Hřbitov v jižním Abúsíru

Rozlehlý hřbitov hodnostářů Staré říše se nachází na samém jižním okraji Abúsíru, který odděluje od sousední severní Sakkáry pouze mělké pouštní údolí zvané Wádí Abúsírí (obr. 68). Důležitost tohoto hřbitova – kdysi situovaného při přístupové cestě z nilského údolí (kde se tehdy na jeho západním okraji nacházela velká přírodní nádrž) do královské nekropole sídelního města – spočívá v tom, že se tu zachovaly desítky mastab pocházejících z celého dlouhého období Staré říše (tedy ze 3.–6. dynastie), jež jednak dokládají stavební vývoj tohoto typu egyptské hrobky v uvedené epoše, jednak poskytují závažné prameny k poznání každodenního života a společenského postavení jejich majitelů i celkového chodu egyptského státu (obr. 69). A právě systematický multidisciplinární výzkum hřbitova v jižním Abúsíru je od roku 1991 cílem jednoho z hlavních projektů českých egyptologů (Bárta 2002b; Bárta – Brůna – Křivánek 2003; Bárta – Voděra 2002).

Dosud nejstarší objevená hrobka patří královskému úředníku a knězi Hetepimu z konce 3. dynastie (Bárta – Vachala 2001; Vachala 2001) a v časové posloupnosti dále následují mastaby správce dvou

2002a), jejichž antropologický rozbor posléze prokázal, že se nejspíše jedná o matku a dceru. Princezna Chekeretnebti zemřela ve věku 30–35 let, zatímco její dcerka Tisethor byla teprve patnáctiletá až šestnáctiletá dívka. Antropologický materiál ovšem vydaly i dvě sousední hrobky, z nichž jedna patřila osmnáctileté až dvacetileté princezně Hedžetnub a druhá bezejmenné majitelce, jež se dožila stáří 50–60 let. Na základě zjištěných četných shodných znaků je potom možné předpokládat úzké příbuzenství nejen těchto dvou žen, ale i princezny Chekeretnebti. Princezny Chekeretnebti a Hedžetnub byly dcery Džedkarea Isesiho, zatímco bezejmenná by mohla být jejich matka (?).

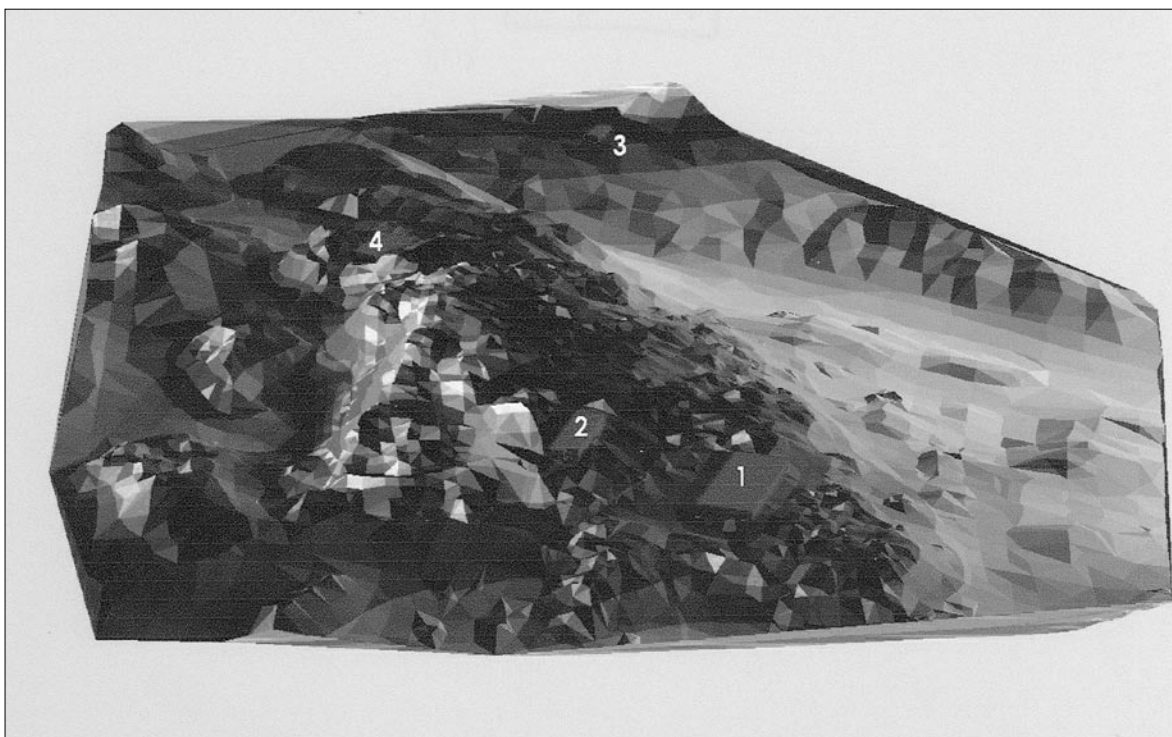
Dodejme, že ústřední abúsírské pohřebiště, opuštěné již Niuserreovým nástupcem Menkauhorem, se od Střední říše stalo lidovým hřbitovem. V Nové říši se v částečně již rozpadlém Sahureově zádušním chrámu rozvinul lidový kult lví bohyně Sachmety (Bareš 2000, 7–9). Jako hřbitov prostých lidí Abúsír sloužil i v 1. tisíciletí př. n. l. (Schäfer 1908; Strouhal – Bareš 1993), kdy v jeho bezprostředním sousedství, v severní Sakkáře, vzniklo významné centrum náboženských kultů.

sýpek rezidence Iteje (začátek 4. dynastie; Bárta 2001, 1–16), hodnostáře a velitele vojska Kaopera (začátek 5. dynastie; Bárta 2001, 143–191), vezíra Kara (1. polovina 6. dynastie) a soudce a kněze Intiho (1. polovina 6. dynastie). Výzkum obou posledně jmenovaných hrobek vezíra Kara (Bárta – Callender 1996) a jeho syna Intiho nadále probíhá (Bárta 2003) a už nyní je zřejmé, že po jeho dokončení a vyhodnocení všech nálezů budeme nepochybně schopni sledovat osudy této rozvětvené soudcovské rodiny.

5.3.1. Intiho mastaba

Hrobka soudce a kněze Intiho byla objevena v jižním Abúsíru v roce 2000. Její superstruktura s obdélníkovým půdorysem o rozměrech 20x12 m byla postavena z nepálených cihel uhnětených z nilského bláta, přičemž ke konstrukci průčelí, dvora a kaple bylo použito vápence. Substruktura s šachtami a pohřebními komorami byla vytesána do vápencového a tařového (ztvrdlé jíly) podloží.

Jméno a tituly majitele hrobky prozrazují hieroglyfické nápisy vytesané do stěn průčelí, průchodu,

Obr. 68. 3 D – model pohřebiště v jižním Abúsíru s označením hrobek: 1 – Hetepi, 2 – Itej, Kaaper, 3 – Fetekti, 4 – Kar, Inti. Pohled směrem k severu. (Vladimír Brůna)

Obr. 69. Malované vápencové nepravé dveře v hrobce úředníka a kněze Ijkaie v jižním Abúsíru. Objev české expedice z roku 1995. Okolo 2300 př. n. l. (Milan Zemina)

Obr. 70. Průčelí hrobky soudce a kněze Intiho. Pohled směrem k jihu. (Kamil Voděra)

otevřeného dvora i kaple. Byl jím jeden ze čtyř synů vezíra Kara jménem Inti, jenž se honosil tituly „královského mluvčího (města) Nechenu, představeného kněží pyramidy (zvané) Trvalá jsou kultovní místa Tetiho, držitele půdy (náležející) pyramidě Trvalá jsou kultovní místa Tetiho a tajemníka rozsudků vynášených v šesti velkých soudních dvorech (tj. nejvyššího soudu)“.

Stojící postavy Intiho, provedené v hlubokém zapuštěném malovaném reliéfu, dominují výzdobě průčelí hrobky (Vachala 2004b), do něhož jsou rovněž vytesány tzv. ideální životopisné nápisy (Vachala 2000b, 19–48), které obsahují fráze mající Intimu zajistit bezpečný vstup do říše mrtvých a jeho proměnu v blaženého ducha (obr. 70). Nechybí ani důležitá výzva žijícím, jíž se zesnulý majitel obrací na všechny návštěvníky hrobky a jež se týká jejich kultovní čistoty a přinášení obětí. Kromě samotného Intiho jsou v průčelí a úzkém zastropeném průchodu vedoucím do malého otevřeného dvora zobrazeni jeho tři synové Senedžemib, Anchemcenenet a Sefchu, kteří zastávali rovněž soudní a kněžské funkce. Stěny průchodu navíc zdobí kráčející postavy zádušních kněží a žen perso-

nifikujících zádušní statky zemřelého, jejichž výnosy měly zabezpečit pravidelný přísun jídel a nápojů.

Nejvýznamnější prostorou superstruktury byla přirozeně kaple (Vachala 2003d), jakožto místo nezbytného každodenního předkládání obětí (kterému mohl duch zemřelého přihlížet prostřednictvím soch umístěných v sousedním serdábu). Její západní stěnu tvořila stěla ve tvaru nepravých dveří, kterými přicházel z onoho světa duch zesnulého, aby přijímal obětiny předkládané na vápencový obětní stůl umístěný přímo před nimi. Vápencové nepravé dveře byly červeně malované a zdobené tesanými stojícími i sedícími postavami Intiho a hieroglyfickými nápisy obsahujícími jeho jméno, tituly a obětní formule.

Reliéfní výzdobě jižní i severní stěny Intiho kaple dominuje postava majitele sedícího před obětním stolem při zádušní hostině. U jeho nohou potom klečí „jeho milovaná manželka“ Merut, která je slavnostně oděna a čichá vůni lotosového světa. Zobrazen je i služebník trpasličího vzrůstu, který drží na vodítku Intiho oblíbeného loveckého psa, nad jehož hlavou je dokonce uvedeno jeho jméno Idžem (v překladu pravděpodobně Červenáček; Vachala 2002b) (obr. 71).

Obr. 71. Pes Idzem zobrazený na jižní stěně Intiho hrobní kaple. Malovaný vápencový reliéf. Výška 22,5 cm. (Kamil Voděra)

Zatímco se na jižní a severní stěně kaple dochovala vyobrazení přinášení obětí, průběhu obětního rituálu a části seznamu obětí, na severní stěně se navíc nachází zajímavá hudební scéna, která představuje dvě dvojice proti sobě sedícího harfeníka a zpěváka (obr. 72). Scénu doprovází krátký nápis, který obsahuje úvodní slova přednášené písně: „Miluji (tě), jsa podmaněn tvou krásou.“ Pravděpodobně jde o začátek nejstarší dochované milostné písně (Vachala 2003a), která tak předchází o více než tisíc let slavné milostné písně z Ramessovské doby (Vachala 2003c).

Místem Intiho posledního odpočinku byla pohřební komora v podzemní části hrobky, přístupná 22 m hlubokou svislou šachtou. Komoře vévodil třímetrový popsáný vápencový sarkofág, jenž byl v jihovýchodním rohu proražen dávnými vykradači hrobek. Zatímco je zajímavá Intiho osobní šperky a amulety, ostatní pohřební výbavy si nevšimli. A tak se v pohřební místnosti podařilo najít desítky miniaturních alabastrových misek a pohárků, měděné modely pracovních nástrojů (seker, dlát apod.) a keramiku. Intiho lebka a další kostrové pozůstatky, jež byly nalezené rozmetané po celé pohřební komoře, jsou nyní předmětem antropologického studia.

Obr. 72. Hudební scéna vytesaná do severní stěny Intiho hrobní kaple s úvodními slovy milostné písně. Malovaný vápencový reliéf. Výška 32 cm. (Kamil Voděra)

6. Sluneční chrámy

6.1. Veserkafův sluneční chrám

Za dvěma slunečními chrámy 5. dynastie je třeba se vydat po okraji Západní pouště severozápadním směrem od Sahureovy pyramidy. Asi 200 m od ní se však nejprve nachází dnes již sotva znatelná čtvercová plošina, kde kdysi dávní stavitelé zahájili výkop jámy určené pro pohřební komoru plánované budoucí pyramidy (Verner 1982). Podle rozměrů této plošiny se dá dosti spolehlivě odhadnout, že tato pyramida by se v případě dokončení stala hned po Neferirkareově druhou největší v Abúsíru. Dodnes nevyjasněnou otázkou ovšem zůstává, pro koho byla tato pyramida určena. Hypoteticky se uvažuje o Neferefreově nástupci (?) Šepseskareovi, o jehož velice krátké vládě však není známo nic bližšího (Verner 2000).

Zhruba po dalších 200 m vstoupíme k ruinám prvního egyptského slunečního chrámu, který nechal postavit zakladatel 5. dynastie Veserkaf na tehdy odlehlém místě, byť stále v rámci memfidské nekropole. Podobné chrámy, které byly důležitou součástí nejen slunečního, ale také královského zádušního kultu, postavilo pak ještě pět panovníků 5. dynastie (Verner 2003b). Zatím se však podařilo objevit pouze dva z nich, Veserkafův a Niuserreův. O slunečních chrámech soudíme, že se podobaly chrámu slunečního boha Rea, který kdysi stál v hlavním místě slunečního

kultu Iunu (řecky Héliopolis). Slunečním chrámům 5. dynastie vévodil obrovský obelisk, na jehož úpatí se nacházel oltář.

Zdá se, že právě za panování Veserkafa (Stadelmann 2000), jehož původ a délka vlády zůstávají stále ještě nezodpovězeny, vrcholil v Egyptě sluneční kult – právě v té době se také titul „syn Reův“ stal nedílnou součástí královské titulatury. O Veserkafovi je známo, že stavěl chrámy a podporoval také kulty dalších božstev, nejen Rea, ale například i oblíbené bohyně Hathory. Svůj pyramidový komplex si však Veserkaf dal postavit v Sakkáře, severovýchodně od slavné Džoserovy stupňovité pyramidy. Zatím stále ještě není jasné, proč Veserkaf umístil svůj sluneční chrám právě do Abúsíru. V každém případě toto jeho rozhodnutí bylo jedním z hlavních důvodů pro založení abúsírské královské nekropole za vlády jeho nástupce Sahurea.

Veserkafův sluneční chrám (Ricke 1965, 1969), jehož rozvaliny leží na pahorku nad zónou obdělávané půdy nilského údolí, se jmenoval „Pevnost Reova“ (obr. 73). Stavba, jež vznikala ve čtyřech stavebních etapách, svým rozvržením vlastně připomínala pyramidový komplex s dolním údolním chrámem, vzešlou cestou a vlastním (horním) chrámem (obr. 74). Tím však veškerá podobnost také končí. Údolní

Obr. 73. Rozvaliny Veserkafova slunečního chrámu od jihovýchodu. (Milan Zemina)

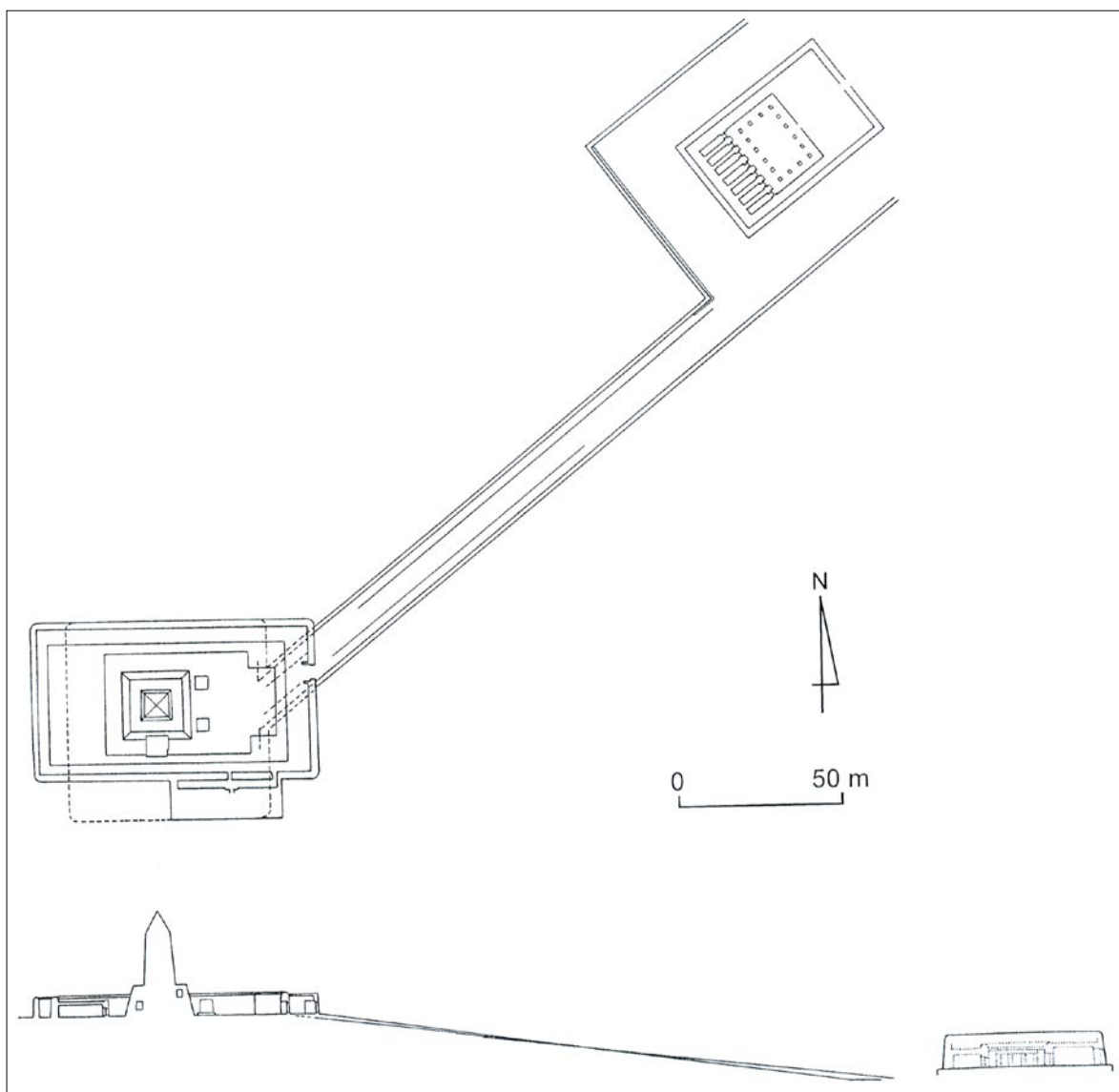
chrám a vzestupná cesta předně nebyly orientovány ke světovým stranám, na rozdíl od horního chrámu s obeliskem, jenž sledoval východozápadní směr. Údolní chrám představoval monumentální vstup do celého komplexu, byl obdélníkový a tvořila ho vstupní síň, otevřený pilířový dvůr a sedm nik v jeho nejzazší části.

Vzestupná cesta spojující dolní chrám s horním měla podobu 14,7 m široké nekryté cesty, kterou vymezovaly dvě zdi s parabolickým zakončením. Cesta se přitom napojovala na východní stranu vápencové ohradní zdi areálu, jež měla patrně všechny čtyři rohy zaoblené.

Nejvýznamnější částí Veserkafovy stavby byl horní chrám, jehož rozvaliny jsou v terénu – na rozdíl od údolního chrámu a vzestupné cesty – zřetelné. Je zajímavé, že svou konečnou podobu získával až za vlády Neferirkarea a dokonce i Niuserrea. Nakonec měl obdélníkový půdorys a v jeho východní polovině se nacházel otevřený dvůr, zatímco v západní stál obrov-

ský zděný žulový obelisk jako symbol Reova kultu. Obelisk spočíval na mohutném podstavci. Před jeho východní stěnou byl umístěn cihlový oltář a po jeho stranách (na sever a na jih od oltáře) dioritové kaple obsahující sochy zde uctívaných božstev (zřejmě Rea a Hathory).

Nejslavnějším nálezem, který se podařilo učinit ve Veserkafově slunečním chrámu spojené německo-švýcarské expedici pod vedením Herberta Rickeho v roce 1957, byla hlava králové sochy ze zčásti dochovanou dolnoegyptskou korunou. Shodou okolností se tak stalo těsně před dokončením archeologického výzkumu tohoto slunečního chrámu ... Hlava Veserkafovy sochy z černé břidlice, vysoká 45 cm, dnes patří mezi nejkrásnější dochovaná staroegyptská sochařská díla vůbec a je chloubou Egyptského muzea v Káhiře (Málek 2003, 67).

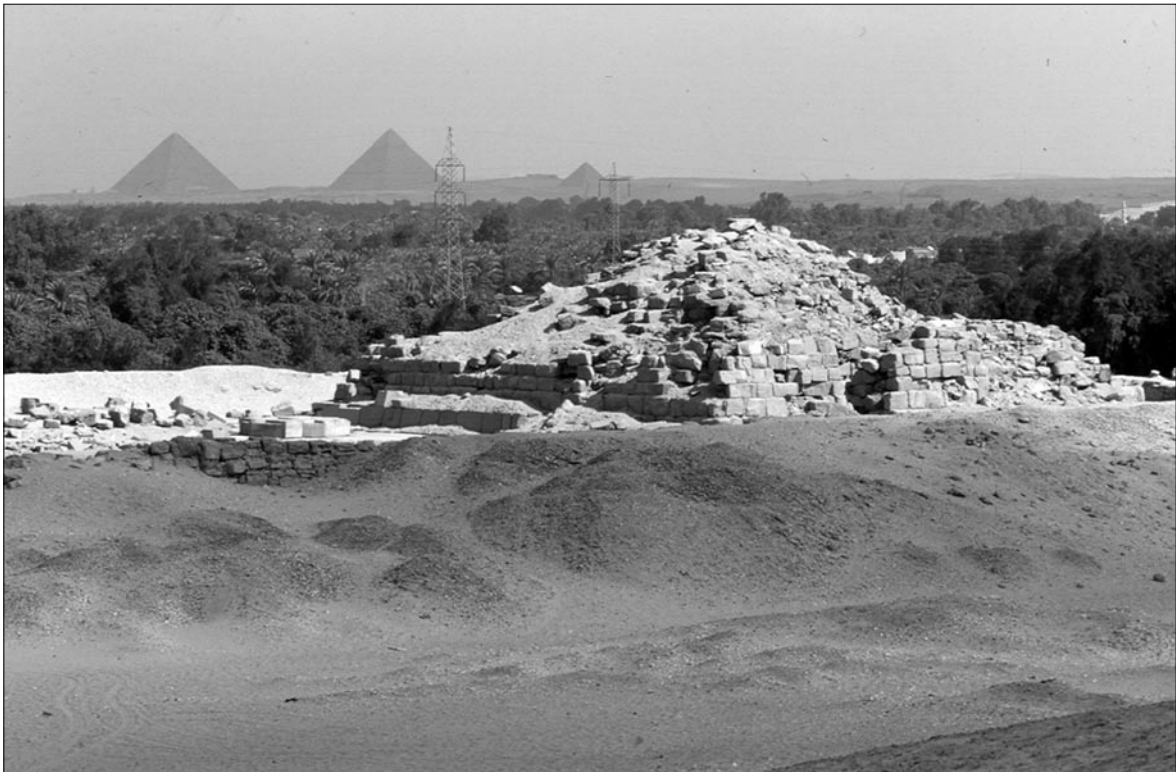
Obr. 74. Půdorys Veserkafova slunečního chrámu. (Jolana Malátková)

6.2. Niuserreův sluneční chrám

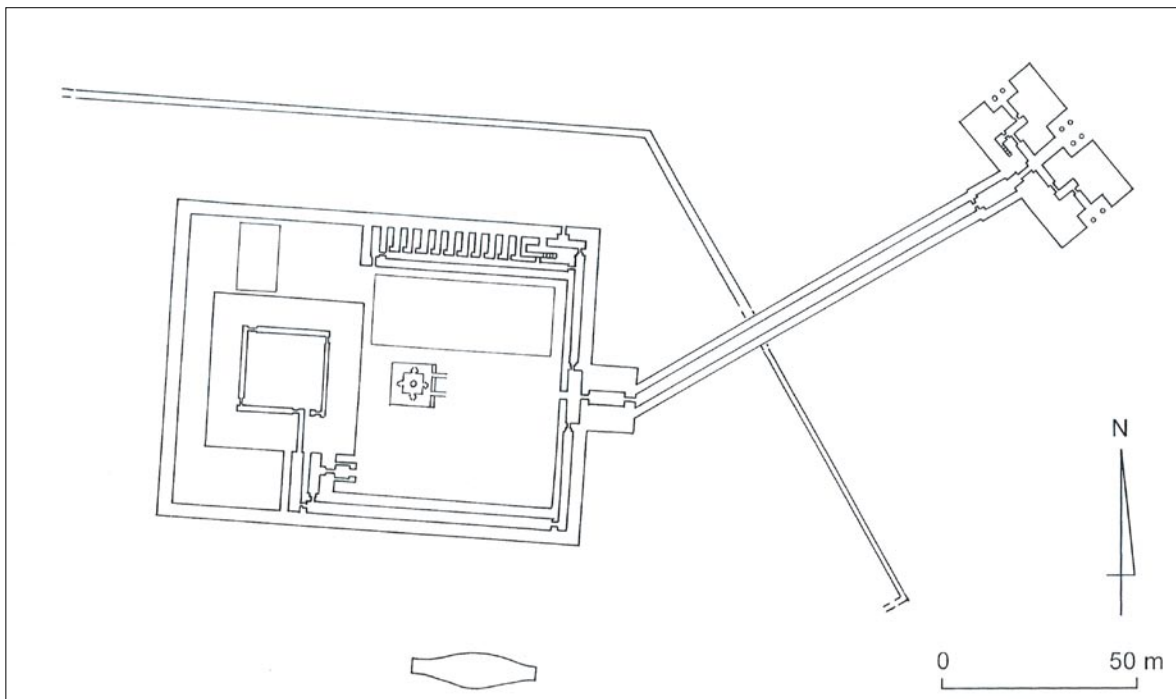
Přibližně 500m na severozápad od Veserkafova slunečního chrámu se nacházejí nápadné rozvaliny Niuserreova slunečního chrámu (obr. 75). Nachází se v místě zvaném Abú Ghuráb, což v arabštině znamená „Otec havranů“. Chrám odkryla již koncem 19. století německá expedice vedená W. von Bissingem. Rovněž Niuserreův sluneční chrám (von Bissing 1905, 1923, 1928), jenž se jmenoval „Potěšení Reovo“, měl tři základní části: údolní chrám, vzestupnou cestu a vlastní chrám s obeliskem.

Niuserreův sluneční chrám byl vybudován ve dvou stavebních fázích, přičemž první byla cihlová a zvýrazněná mohutnými terasami, jež probíhaly především na severní a východní straně zdejšího skalnatého pahorku a jež vytvářely rovnou plochu, na které byl chrám postaven (obr. 76). Vlastní prvotní chrám, jehož půdorys je obtížné určit, se rozkládal na stejné ploše jako pozdější kamenný chrám, který vznikl ve druhé stavební etapě.

Postupujeme-li směrem od nilského údolí, pak

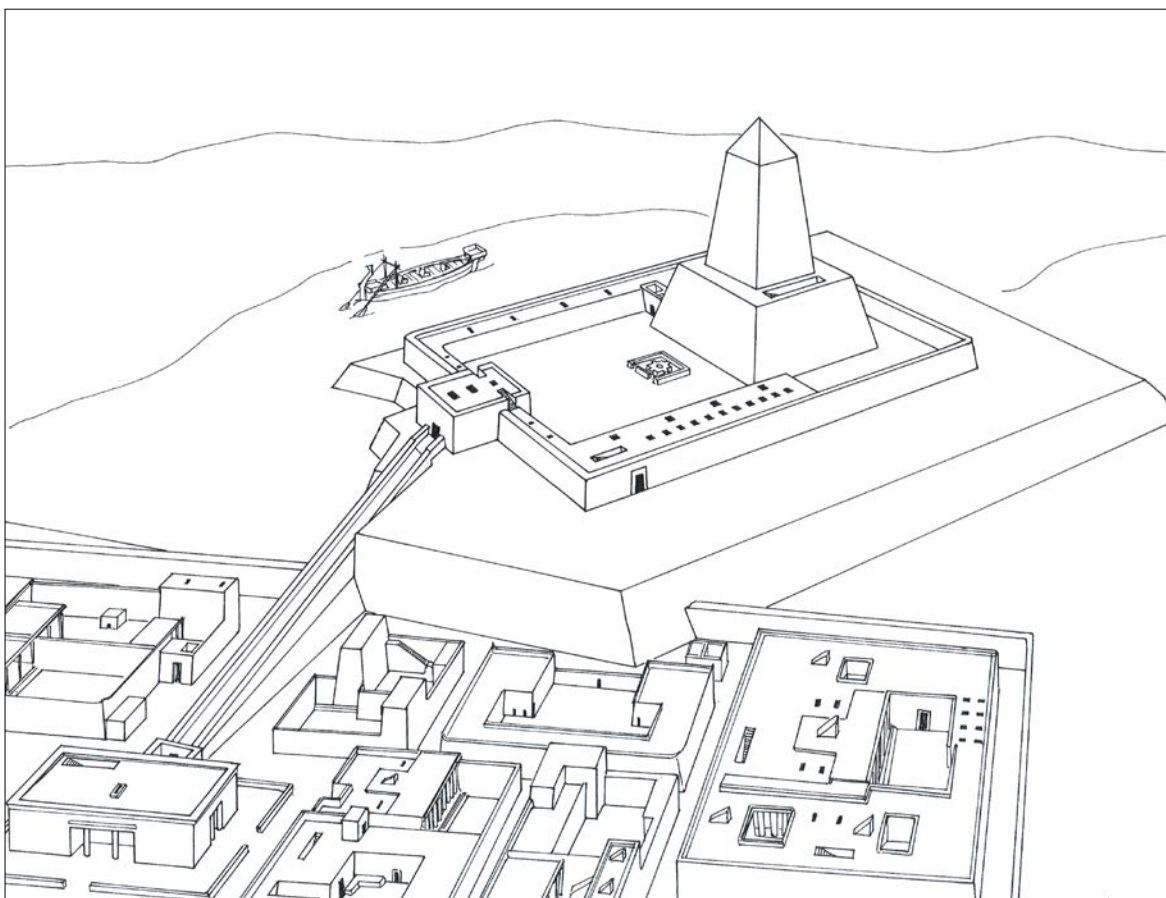
Obr. 75. Nuserreův sluneční chrám od jihovýchodu s gizskými pyramidami v pozadí. (Kamil Voděra)

Obr. 76. Půdorys Nuserreova slunečního chrámu. (Jolana Malátková)

první součástí celé Nuserreovy stavby byl údolní chrám o rozměrech 47,1x24,8 m, jenž představoval vskutku monumentální bránu se sloupovými portikami ze tří stran (obr. 77). Strop hlavního (severovýchodní-

ho) portiku podpíraly dvě dvojice palmových sloupů z červené žuly, zatímco oba boční portiky byly zdobeny pouze dvěma žulovými sloupy stejného typu. Na hlavní portik navazovala centrální hala chrámu,

Obr. 77. Rekonstrukce Niuserreova slunečního chrámu. Pohled od severovýchodu. (Jolana Malátková)

s níž byly nevelkými předsíněmi spojeny i dva vedlejší, postranní portiky. Ústřední hala umístěná v ose chrámu vedla ke vchodu do otevřené vzestupné cesty směřující k vlastnímu hornímu chrámu. Vzestupná cesta byla dosti strmá, neboť na poměrně krátkém úseku (112 m) musela překonat výškový rozdíl okolo 16 m. V současné době lze ze zmíněných staveb spatřit pouze vápencové bloky horní části vzestupné cesty, přičemž zbytky údolního chrámu opět pokrývá pouštní písek, stejně jako mohutnou vápencovou zeď, která kdysi ohraničovala sídliště rozkládající se kolem tohoto dolního chrámu.

Ohradní zeď horního chrámu vymezovala obdélníkový, ke světovým stranám orientovaný okrsek. Přejít mezi vzestupnou cestou a horním chrámem tvořila mohutná brána se vstupní síní, na níž navazoval vestibul umožňující průchod do ostatních částí chrámu. V ose západní stěny tohoto vestibulu se otvíral vstup do velkého otevřeného dvora, jehož ústředním bodem byl jedinečný a dodnes dobře dochovaný obrovský obětní oltář sestavený ze čtyř alabastrových bloků ve tvaru hieroglyfické značky *hetep*, která před-

stavuje chléb postavený na rákosové rohoži a znaná „oběť“, „být spokojený“ nebo také „mír“ (obr. 78). V prostoru mezi těmito čtyřmi bloky byl umístěn ještě pátý ve tvaru kulaté hieroglyfické značky *ra* zobrazující sluneční kotouč a označující samotného boha Rea. Spojení obou značek lze potom přeložit jako „Kéž je Re spokojený“.

Na oltář slunečního boha Rea byly předkládány obětiny, včetně masa dobytka, o němž se předpokládalo, že byl zabíjen v tzv. velkých jatkách nacházejících se v severní polovině otevřeného dvora. V nich byly umístěny alabastrové kruhové bazény vytesané v blocích o čtvercovém půdorysu (obr. 79). Bazény, jež lze ostatně dodnes spatřit, byly stupňovitě seřazeny tak, aby jimi mohla protékat krev zabitých zvířat. Odtok krve měly usnadňovat i mělké žláby ve vápencové dlažbě. Druhá, tzv. malá jatka se nacházela v severozápadním rohu chrámu.

Teprve docela nedávno se objevil názor (Verner 1994, 109), že jatka v Niuserreově slunečním chrámu nesloužila k porázení obětních zvířat, nýbrž – vzhledem k absenci typických kamenů zapuštěných do

Obr. 78. Alabastrový obětní oltář ve velkém dvoru Nuserreova slunečního chrámu s abúsírskými pyramidami v pozadí. (Kamil Voděra)

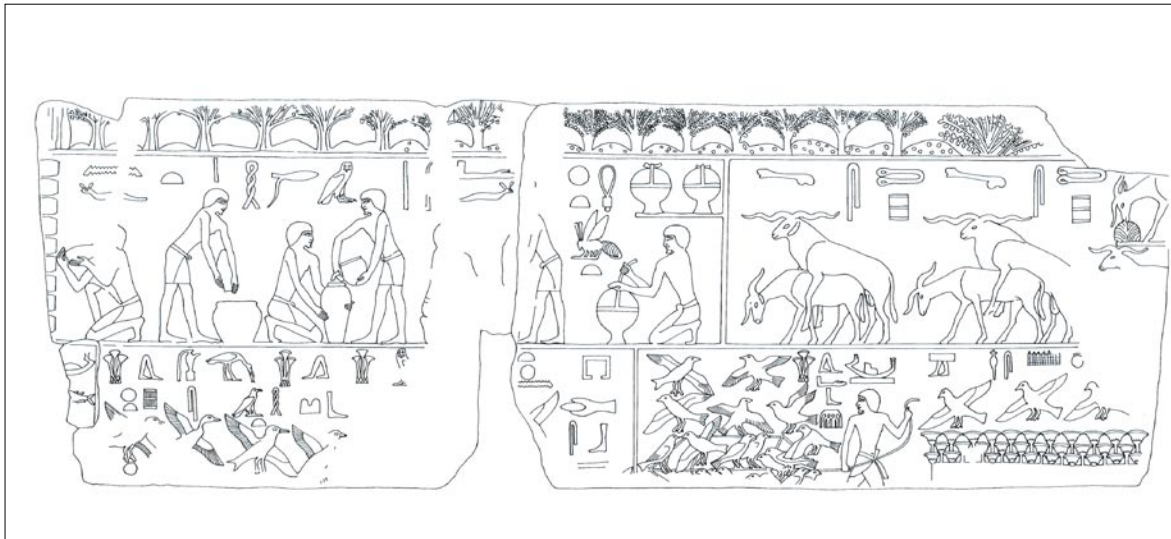
Obr. 79. Alabastrové kruhové bazény v Nuserreově slunečním chrámu. (Milan Zemina)

země a sloužících k přivázání zvířat a k nepřítomnosti takových obvyklých nálezů jako pazourkových

nožů či zvířecích kostí – pouze k rituální očiště obětí. Tyto obětiny (masa, ale i chleba, piva a zeleniny) byly potom symbolicky položeny na zmíněný Reův oltář a jak dokazují abúsírské chrámové archivy, poté poskytnuty královským zádušním chrámům v Abúsíru k zajištění zádušního kultu panovníků.

Nad oltářem se na mohutném, 20 m vysokém podstavci tyčil třicetimetrový obelisk. Podstavec měl podobu komolého jehlanu, byl z vápencových bloků a v dolní části byl obložen červenou žulou. Podstavcem obelisku procházela vzestupná spirálovitá chodba, jež ústila na střešní terase podstavce. Před vchodem do vnitřních prostorů tohoto podstavce se nacházela zajímavá Síň ročních období, do jejíchž stěn byly vytesány reliéfy přibližující proměny přírody během tří střídajících se staroegyptských ročních období. Částečně se přitom dochovalo znázornění období záplavy a žní, jež jsou nyní uložena v Egyptském muzeu v Berlíně (Edel – Wenig 1974) (obr. 80). Naopak se bohužel vůbec nedochovaly scény doby pučení. Umístění takových scén ve slunečním chrámu je zcela opodstatněné: byl to totiž právě stvořitel světa a dárcé života Re, jež vládl životu v přírodě a zaručoval střídání ročních období.

Zvláštní chodby vedoucí z již zmíněné vstupní

Obr. 80. Některé scény odehrávající se v období záplavy: plnění a pečetění džbánů s medem, páření zvířat, tah ptáků a jejich odchyt do sítí. Z reliéfové výzdoby Niuserreova slunečního chrámu. (Jolana Malátková)

brány horního chrámu zpřístupňovaly také sklady v severní části velkého otevřeného dvora a zajišťovaly průchod i k podstavci obelisku. V jihozápadním rohu otevřeného dvora se ještě nacházela menší kaple, jejíž stěny byly (stejně jako stěny chodby vedoucí podél chrámového dvora) vyzdobeny scénami znázorňujícími rituál zakládání chrámu a průběh důležitého svátku *sed*, jehož smyslem bylo magicky obnovit fyzické i duševní síly vládnoucího panovníka, a tak ho opět potvrdit v jeho úřadu.

Na rozdíl od rozvalin podstavce obelisku, které jsou v terénu stále dobře patrné, nic už nyní nelze spatřit z mohutné cihlové stavby, kterou před více než sto lety objevila německá expedice jižně od horního chrámu. Tato třicetimetrová stavba, která jistě byla významnou součástí Niuserreova slunečního chrámu, svým tvarem napodobovala loď a pravděpodobně také symbolizovala sluneční bárku boha Rea, v níž se plavil po nebeském oceánu.

7. Šachtové hroby

7.1. Udžahorresnetův šachtový hrob

Zvláštní skupina hrobek se v abúsírském pohřebišti nachází ve vzdálenosti přibližně 200 metrů na jihozápad od Neferefreovy nedokončené pyramidy. Na samém západním okraji nekropole byla na přelomu 70. a 80. let 20. století českou archeologickou expedicí překvapivě odhalena existence několika velkých šachtových hrobů, které představují specifický typ egyptských hrobek, jejichž základem byla pohřební komora vybudovaná na dně široké a hluboké šachty (obr. 81). Hrobky tohoto typu se stavěly od 7. snad až do 4. století př. n. l. a byly určeny pro pohřby nejvyšších hodnostářů (Bareš 1999, 21–29).

Ještě překvapivější než existence šachtových hrobek v Abúsíru bylo zjištění majitele té, která byla odkryta jako první. Byl jím totiž hodnostář Udžahorresnet, dosud známý především z dlouhého životopisného nápisu vytesaného v hieroglyfickém písmu v klasické egyptštině do jeho bazaltové sochy uložené nyní ve vatikánském Museo Gregoriano Egizio (Santamaria 1990, 167, 169–170) (obr. 82). Tento životopis dosud představuje základní egyptský pramen k poznání bouřlivého počátku první perské nadvlády v zemi po roce 525 př. n. l.

Zmíněný perský vpád ukončil v Egyptě období výrazného hospodářského rozkvětu země (provázaného s efektivním zemědělstvím a kvetoucím zahraničním obchodem) za panování zmíněných králů

26. dynastie. Právě v této době se v Egyptě usazovalo množství cizinců, především Řeků, kteří sem přicházeli jako vojenští žoldnéři nebo obchodníci. S usazováním Řeků zde souviselo i zavedení výroby železa, které od 6. století př. n. l. začalo v této zemi vytlačovat bronz. Poslední velký panovník 26. dynastie Ahmose II. se snažil uzavřít úzké spojení s řeckými státy a zajistit obranu Egypta před nebezpečně narůstající mocí Perské říše na východě. Perské hrozbě se však Egypt neubráníl. Vojsko Ahmosova syna a nástupce Psamteka III. bylo již v uvedeném roce 525 př. n. l. poraženo Peršany vedenými králem Kambýsem v bitvě u Pelusia.

Když král Kambýsés vpadl do Egypta, v čele egyptské flotily stál „náčelník, kníže, nositel královské pečeti, jediný přítel krále, správce královského paláce, kněz a vrchní lékař“ Udžahorresnet, jenž však zradil svého panovníka a přidal se na stranu Peršanů. O době, která následovala, mnohé napovídá zmínění „obrovské vřavy, která vypukla v celé zemi a dosud jí nebylo v této zemi podobné“ v Udžahorresnetově biografickém nápisu. V témže nápisu se mimo jiné praví:

„Velký vládce všech cizích zemí Kambýsés přišel do Egypta a cizinci ze všech cizích zemí byli s ním. Když celou tuto zemi dobyl, ovládli ji, a on se stal panovníkem Egypta a Velkým vládcem všech cizích zemí.

Jeho Veličenstvo mi svěřilo funkci vrchního lékaře

Obr. 81. Abúsírské šachtové hroby od jihu. V popředí Iufaův, za ním u levého okraje Udžahorresnetův. (Kamil Voděra)

Obr. 82. Udžahorresnetova stojící bazaltová socha s jeho životopisným nápisem. Výška 57 cm. Museo Gregoriano Egizio, Vatikán (inv. č. 22690). (Břetislav Vachala)

a dovolilo mi jako svému příteli a správci paláce žít po jeho boku. Sestavil jsem mu titulaturu se jménem krále Horního a Dolního Egypta „Potomek Rea“.

Seznámil jsem Jeho Veličenstvo s velikostí Sají, které jsou sídlem velké Neity, matky, jež porodila Rea a jež začala rodit v době, kdy zrození ještě neexistovalo, s velikostí Neitina chrámu, který je nebem ve všech směrech, s velikostí paláců Neity a všech bohů i bohyň, kteří v nich pobývají, s velikostí paláce včely, který je sídlem vládce, Pána nebe, a s velikostí svatých Resnet a Mehnet a chrámu Atuma, který skrývá tajemství všech bohů ...

Podal jsem Veličenstvu králi Horního a Dolního Egypta Kambýsovi zprávu o všech cizincích, kteří v Neitině chrámu pobývali, aby z něho byli vyhnáni a Neitin chrám se zase mohl zaskvět v celé své nádheře jako předtím. A Jeho Veličenstvo přikázalo vyhnat všechny cizince, kteří pobývali v Neitině chrámu, a zničit všechny jejich domy i všechny jejich nečisté věci, které v tomto chrámu byly.“

Z uvedeného textu je zřejmé, že Udžahorresnet vydatně pomáhal perskému králi a že mu sestavil titulaturu, jakou mívali pouze egyptští faraoni. Rovněž zdůraznil svoji osobní zásluhu o opětovný rozkvet slavného města Sais a jeho věhlasného Neitina chrámu (byla důležitou dolnoegyptskou bohyní lovu a války), jejichž obyvatelům a kněžím zřejmě pomáhal zmírnit

následky perské okupace. Udžahorresnetův postoj byl velmi pragmatický (Bareš 2003b).

Dlouho se předpokládalo, že oblíbenec perských králů Kambýsa a Dáreia I. byl pohřben buď ve zmíněných Sajích nebo dokonce až ve vzdálené Persepoli. Egyptologové vskutku neočekávali, že by jeho hrobkou mohla být mohutná stavba na západním okraji abúsírského pohřebiště, která byla už od poloviny 19. století mylně považována za pyramidu.

Jde o stavbu (Bareš 1999) z vápencových bloků měřících 25,5x26 m (prostorově uvnitř 24x24 m), kterou v podzemí tvoří důmyslný systém hlubokých šachet. Uprostřed je situována hlavní pohřební šachta o světlosti přibližně 5,5x5,5 m a kolem ní jsou do ztvrdlého jílového podloží vytesány další čtyři vedlejší šachty, které byly vyplněny původním zásypem – jemným pouštním pískem bez jakýchkoli příměsí. Tyto periferní šachty, jež byly navzájem propojeny otvory v různých výškách, měly nepochybně plnit funkci spojených nádob a účinně znemožňovat vykradacům hrobek proniknout do pohřební komory na dně centrální šachty. Promyšlený bezpečnostní systém byl završen použitím keramických nádob (ve funkci „trychtýřů“) ve stropě pohřební místnosti, jimiž byla v den pohřbu zcela zasypána.

Vlastní pohřební komora nacházející se v hloubce 23 m obsahuje obří vápencový sarkofág, v němž byl ještě umístěn menší, dokonale vypracovaný antropoidní sarkofág z bazaltu. Tento byl zdobený hieroglyfickými nápisy, jež společně s dalšími (vytesanými a namalovanými na stěnách vnějšího sarkofágu a pohřební komory i na předmětech pohřební výbavy) potvrdily identifikaci překvapivého majitele hrobky (obr. 83). Avšak i přes všechna promyšlená technická opatření byla i tato hrobka vyloupena již ve starověku.

7.2. Iufauův šachtový hrob

Jihovýchodně od Udžahorresnetovy hrobky se nachází další šachtový hrob, s jehož odkrýváním začala česká expedice v roce 1995 (Balík – Bareš 1998; Verner 1999a) (obr. 84). Jeho obrovská ústřední čtvercová šachta má rozměry 14x14 m a její hloubka dosahuje 25 m. Po pracném odstranění písečného zásypu šachty se bylo možné propracovat k jejímu dnu, kde byla umístěna uzavřená klenutá pohřební místnost (6,5x4 m) s mohutným vápencovým sarkofágem a pohřební výbavou, jejíž součástí byly čtyři popsané vápencové

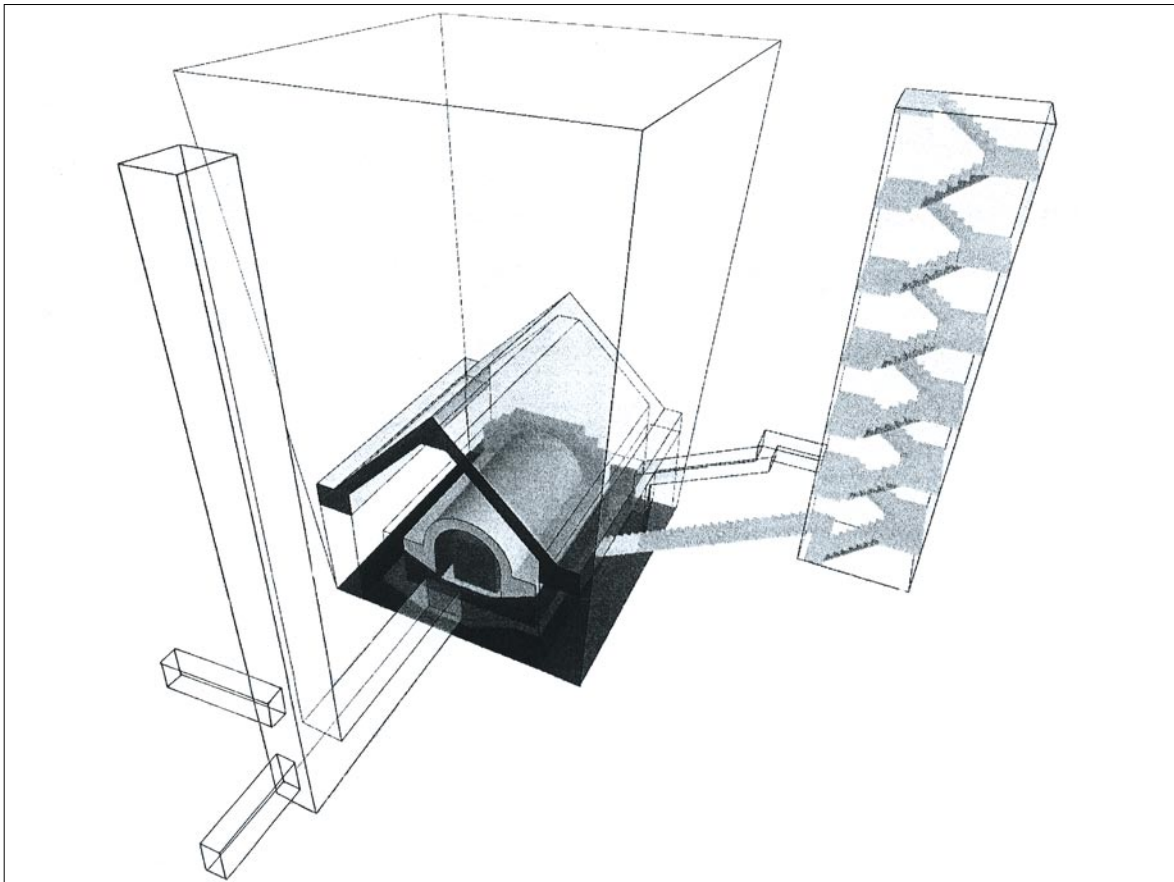

Obr. 83. Fajánsový vešebt vrchního lékaře Udžahorresneta. (Milan Zemina)

Lupičům se totiž podařilo částečně vyprázdnit hlavní šachtu, prolomit mohutnou klenbu pohřební komory a nakonec i prorazit otvor do vnitřního sarkofágu. Navzdory tomu, že se v hrobce nenašly žádné zbytky Udžahorresnetova mumifikovaného těla ani obinadla, jedná se o jeho skutečný hrob a nikoli pouze o symbolický, jak se zprvu mohlo dát. V současné době je tento šachtový hrob v terénu dobře identifikovatelný, třebaže jsou jeho šachty z bezpečnostních důvodů z velké části opět zasypány.

kanopy obsahující vnitřnosti zemřelého zalité pryskyřicí, a dále soubor 408 modrých fajánsových sošek představující zástupce a pomocníka zesnulého na onom světě (tzv. vešebty) (Bareš 2001) (obr. 85–87). Nechyběla ani dřevěná skříňka s nádobkami s posvátnými oleji a mastmi, kamenné nádoby, keramika, různé amulety, magické cihly ze sušené hlíny a papyrové svitky s náboženskými texty Knihy mrtvých.

Hieroglyfické nápisy na předmětech z pohřební výbavy a na stěnách pohřební místnosti i sarkofá-

Obr. 84. Iufaův šachtový hrob. Celkové schéma s hlavní šachtou (uprostřed), jižní přístupovou šachtou (vpravo) a západní šachtou se dvěma vedlejšími pohřby Neferibreseneba a Gemeneferbaka (vlevo). (Michael Balík)

Obr. 85. Bůh Tutu v podobě lva s lidskou hlavou. Reliéf na stěně Iufaovy pohřební místnosti. (Milan Zemina)

Obr. 86. Poklopy čtyř Iufaových vápencových kanop jsou vždy zakončeny lidskou hlavou. (Milan Zemina)

gu prozradily tituly a jméno majitele hrobky, kterým byl „správce paláců a kněz předčítatel Iufaa, zrozený Anchtesou“. Tento muž žil na sklonku 6. století př. n. l. a jeho hrobka je jen o málo mladší než sousední Udžahorresnetova.

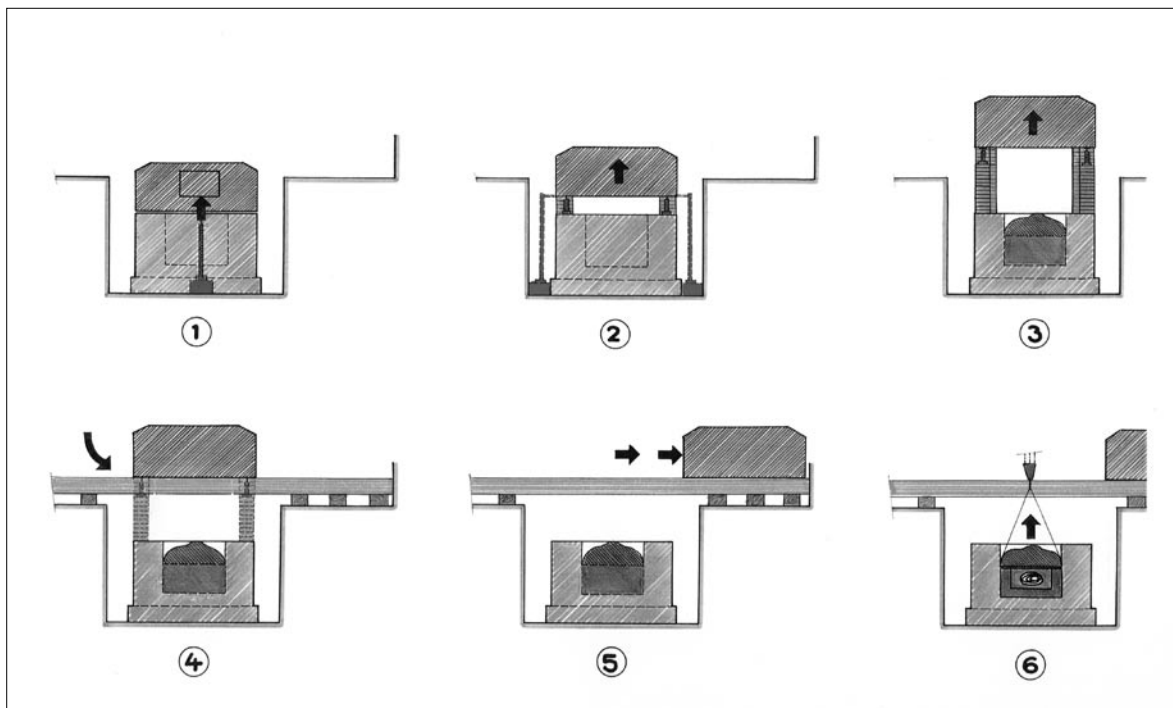

Obr. 87. Fajánsoví vešebti byly připraveni navěky sloužit svému pánovi Iufaovi. (Milan Zemina)

Největší záhadu nevyloupené hrobky přirozeně pro egyptology představoval očividně neporušený vápencový sarkofág (obr. 88). Přípravné práce k jeho otevření byly ovšem velice náročné a zdlouhavé. Především se musela zabezpečit celá pohřební komo-

Obr. 88. Jedinečná hieroglyfická značka představující matku kojící dítě. Východní stěna Iufaova vnějšího sarkofágu. Výška značky 4,5 cm. (Kamil Voděra)

Obr. 89. Postup při zvedání víka Iufaova vnějšího vápencového sarkofágu v roce 1997. (Michael Balík)

Obr. 90. Iufaovu mumii pokrývala pečlivě sestavena fajánsová síť. (Milan Zemina)

Obr. 91. Malovaná dřevěná rakev kněze Neferibreseneba (Nekau) objevená v roce 2003 ve vedlejší západní pohřební prostře Iufaovy hrobky. (Kamil Voděra)

ra, které každou chvíli hrozilo zavalení, neboť začaly působit přírodní vlivy a obnažené stěny hluboké šachty praskaly a sesouvaly se. Originální a účinné řešení představovalo vybudování obrovského železobetonového ochranného štítu nad komoru, jenž udrží tíhu písku a kamene, a zpřístupnění pohřební místnosti dřevěným schodištěm instalovaným v malé boční jižní šachtě propojené ve spodní části s hlavní šachtou.

Otevření Iufaova sarkofágu spočívalo v uvolnění sádkou důkladně zapečetěného, 24 tun těžkého víka pomocí hydraulických heverů a čtyř mohutných dřevěných trámů (obr. 89). Když se toto podařilo, objevil se ve velkém vápencovém sarkofágu ještě vnitřní sarkofág z tmavého bazaltu, jenž měl lidskou podobu a byl popsán. Teprve v něm se skrývala dřevěná rakev s mumii. Iufaovu mumii, zabalenou do pruhů lněných obinadel, pokrývala síť z tisíců modrých jemných fajánsových korálek a na hrudi ji chránila klečící

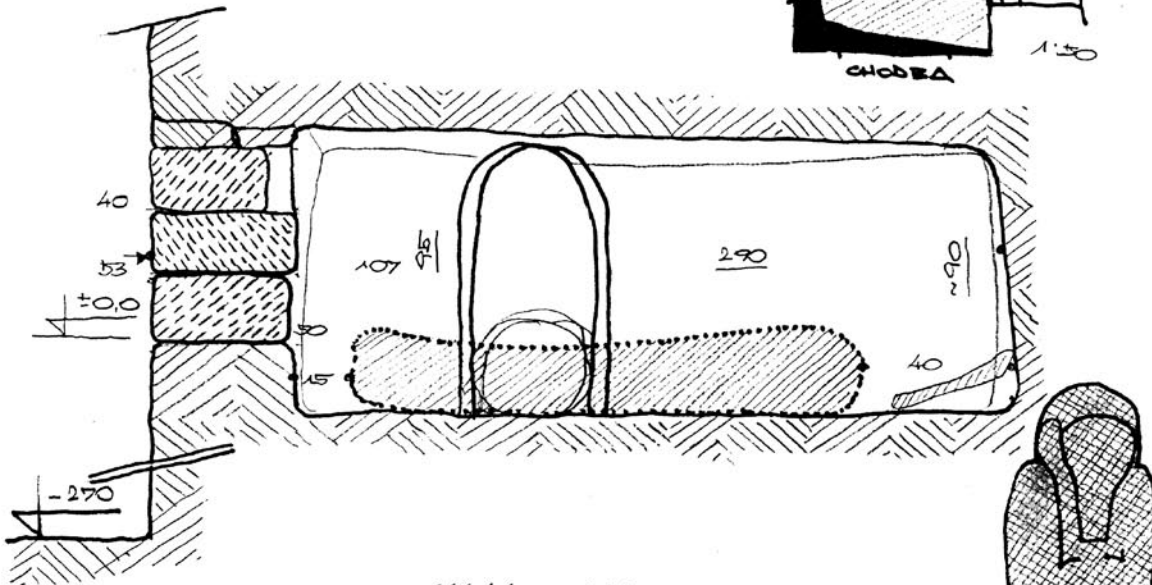
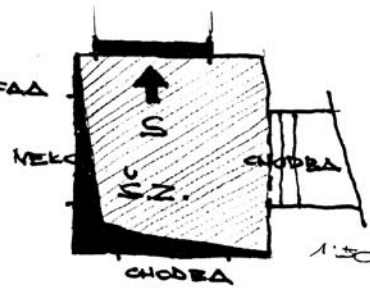
bohyně nebes Nut s roztaženými křídly, vytvořená ze stejného materiálu (obr. 90). Po těle byly navíc rozloženy krásně vypracované amulety a všechny prsty na ruce i nohou kryly zlaté návleky. Antropologický výzkum prokázal, že Iufaa byl křehké postavy, vysoký asi 163 cm a že zemřel ve věku 25 až 30 let (Strouhal 2000).

Slavnostní otevření nedotčené Iufaovy rakve s mumii v roce 1998 vzbudilo přirozeně velkou pozornost odborné i laické veřejnosti a opět připomenulo význam abúsírské nekropole. Archeologické, dokumentační a rekonstrukční práce v Iufaově šachtovém hrobu a jeho okolí úspěšně pokračují i nadále (Bareš 2003a, 2004). Výsledkem jsou mimo jiné také objevy pohřbů dalších rodinných příslušníků (Strouhal 2002b, 2004), mezi něž patří i Iufaova sestra Imachet-cheretresnet (Smoláriková 2003) (obr. 91, 92).

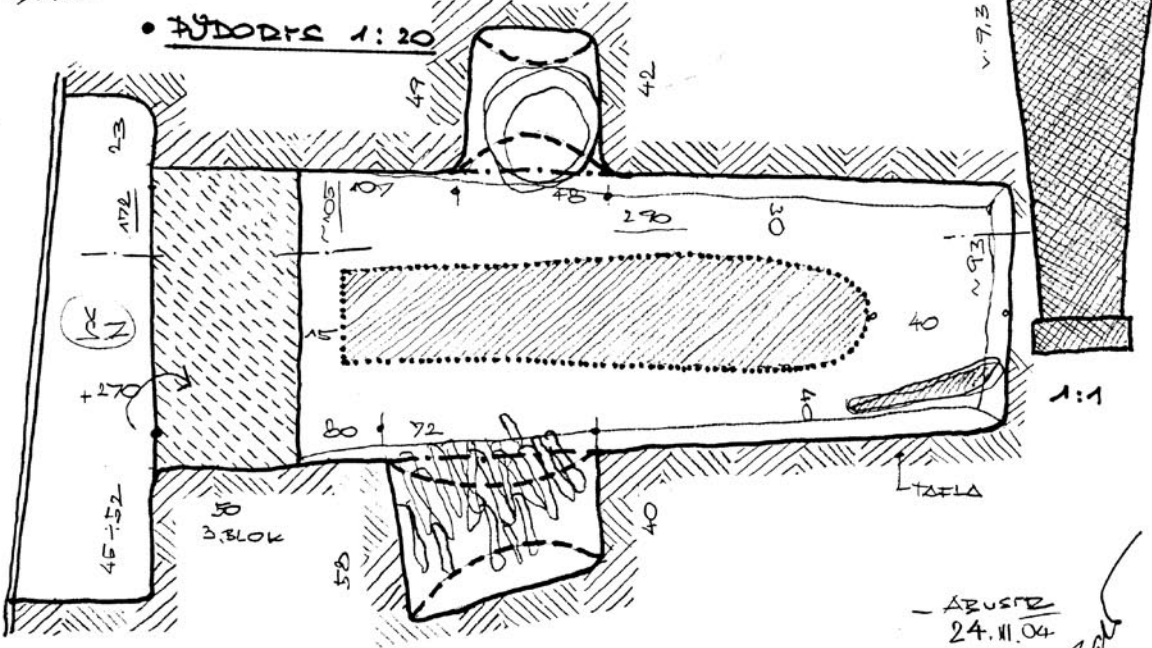
20-21.11.2004

• GEMENEFHERBAK
• SEVERNÍ STĚNA ZÁP. Š. IUFAA

• VEZ PODELNÝ 1:20

• RYDOPIS 1:20

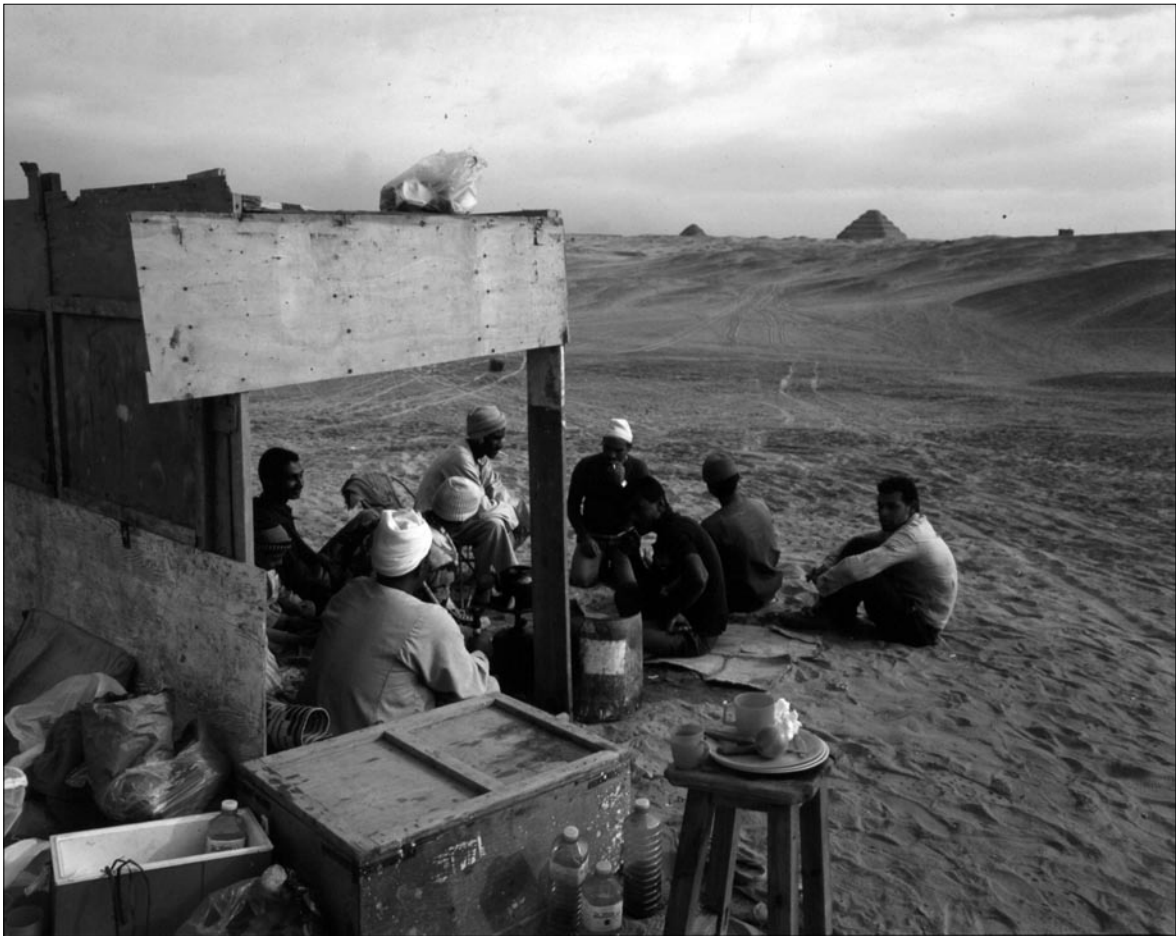
Obr. 92. Jednoduchý pohřeb kněze bohyně Neity Gemeneferbaka, objevený v roce 2004, se skrýval v severní stěně západní šachty Iufaaovy hrobky. (Michael Balík)

8. Závěr

Abúsír je důležitá egyptská archeologická lokalita, jejíž vývoj lze sledovat od prehistorické doby (Svoboda 1993), přes raně historické období (Bonnet 1928; Radwan 2000), zmíněné epochy Staré, Střední a Nové říše i Pozdní doby, až po epochu řeckou (Smoláriková 2000, 2002), římskou (Bareš 2000, 14–16), koptskou (Oerter 2000) a konečně i islámskou (Vachala – Ondráš 2000). Historický význam dochovaných starověkých abúsírských stavebních památek je značný. Abúsír jako důležitá součást pyramidových polí je tak zcela právem zahrnut od roku 1979 do seznamu Světového kulturního a přírodního dědictví lidstva, vyhlášeného organizací UNESCO. Pro úplnost můžeme připomenout, že kromě zmíněných pyramidových polí mezi ně patří i oblast starověkých Théb (s velkolepými chrámy v Karnaku a Luxoru a s pohřebišti na protějším západním břehu Nilu), zachráněné núbijské monumenty v úseku mezi Philae a Abú Simbelem, oblast Mojžíšovy hory na Sinaji (zahrnující i klášter sv. Kateřiny), středisko kultu sv. Menase a zároveň

výstavné poutní místo Abú Mína (ležící asi 80 km jihozápadně od Alexandrie) a rovněž islámská Káhira se svými jedinečnými paláci, mešitami, madrasami a obytnými domy.

Dlouhodobý komplexní výzkum (z archeologického hlediska nesmírně perspektivní) lokality Abúsír (obr. 93), organizovaný Českým egyptologickým ústavem Univerzity Karlovy, je koncipován jako multidisciplinární a podílí se na něm čeští i zahraniční odborníci v oborech egyptologie, archeologie, geoinformatiky (aplikace geoinformačních technologií zahrnuje geodézii, kartografii, geografické informační systémy, dálkový průzkum Země a GPS), architektury, konzervování, restaurování a rekonstrukce památek, antropologie, botaniky či paleozoologie. Cílem je nejen prozkoumání a hodnotná publikace objevených památek, ale také jejich účinná konzervace a záchrana pro budoucnost (Vachala 2004). Vždyť i památky v této oblasti bezprostředně ohrožují mnohé nepříznivé faktory (Ago – Bresciani – Giammarusti 2003).

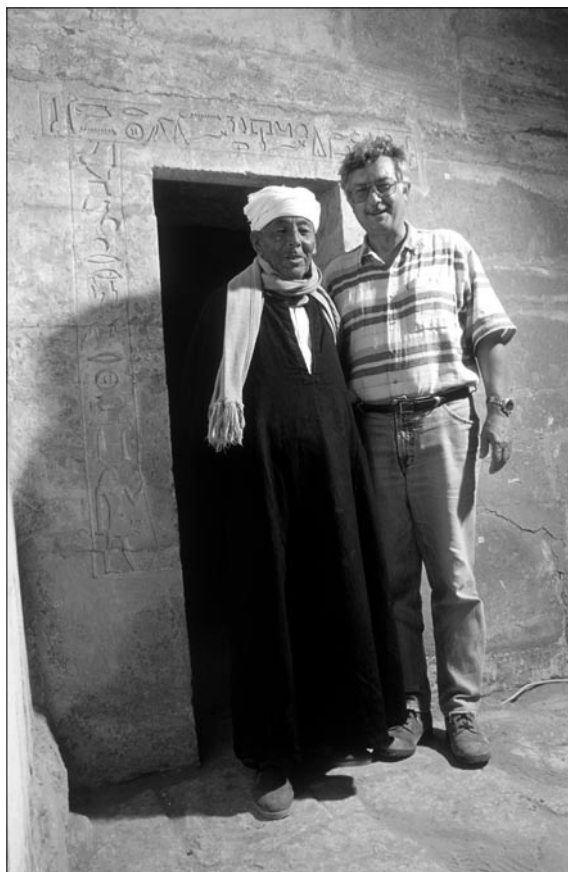

Obr. 93. Přestávka místních dělníků pracujících na archeologických výkopech v Abúsíru. (Milan Zemina)

9. O autorovi

9.1. Docent PhDr. Břetislav Vachala, CSc.

Břetislav Vachala (27. 7. 1952, Jaroměř), docent PhDr., CSc., egyptolog, docent a ředitel Českého egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře. V letech 1970 až 1975 absolvoval egyptologii a arabštinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Poté v rámci postgraduálního studia pobýval v letech 1975 až 1976 na Fakultě archeologie Káhirské univerzity. V letech 1979 až 1981 studoval arabštinu na Burgibově ústavu živých jazyků v Tunisu. V roce 1978 získal na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy titul PhDr. (rigorózní práce *Sociální postavení ženy v Egyptě za Staré říše*) a v roce 1988 mu byla na téže fakultě udělena vědecká hodnost kandidáta věd o umění (disertační práce *Fragmenty reliéfů z Ptahšepesovy mastaby v Abúsíru*). Habilitoval se v roce 2003 pro obor egyptologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (*Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše*; habilitační přednáška: *První mírová smlouva a egyptsko-chetitské diplomatické vztahy*). V letech 1976 až 1992 působil a od roku 1998 dosud je opět činný v Českém (dříve Československém) egyptologickém ústavu Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře (v říjnu 2000 se stal jeho ředitelem). Pravidelně se účastní archeologických a epigrafických výprav do Abúsíru, pyramidového pohřebiště 5. dynastie, podílí se na výuce oboru egyptologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy

Docent PhDr. Břetislav Vachala, CSc. (vpravo).

a rozsáhle se věnuje odborné i popularizační publikační činnosti. V letech 1993 až 1997 působil jako první velvyslanec České republiky v Egyptské arabské republice a Súdánské republice. V odborné činnosti se zaměřuje především na egyptské dějiny, filologii a literaturu. Publikuje vybrané epigrafické a ikonografické materiály ze 3. tisíciletí př. n. l. objevené při českých archeologických výzkumech v Abúsíru. Zpracovává staroegyptské památky z českých sbírek a muzeí. Zvláštní pozornost věnuje překládání a vydávání staroegyptských literárních děl. Je autorem monografií, vědeckých studií v zahraničních egyptologických periodikách, encyklopedických hesel, učebních textů a vědecko-naučných článků. Rozsáhle recenzuje odbornou literaturu v českých a zahraničních časopisech (*Archiv orientální, Bibliotheca Orientalis*). Výsledky egyptologického bádání ze svých četných cest po Egyptě a Předním východě popularizuje formou rozhlasových a televizních pořadů, přednášek pro veřejnost a rozhovorů pro české i egyptské listy a časopisy. Je dopisujícím členem Německého archeologického ústavu (Berlín), členem České orientalistické společnosti a mezinárodních organizací International Association of Egyptologists (Oxford, Berlín), International Society for Nubian Studies (Den Haag) a National Geographic Society (Washington). Od roku 1999 je předsedou Sdružení přátel Egypta v České republice.

Jeho zásluhy o rozvoj egyptologického bádání byly oceněny v roce 1995 udělením medaile Alexandrijské archeologické společnosti. Je členem týmu, kterému Ministerstvo zahraničních věcí České republiky udělilo cenu Gratias agit 2005 za šíření dobrého jména České republiky. Vydané monografie: *Dávné písně lásky: Milostná lyrika starého Egypta* (1982, společně s M. Černíkem), *77 zajímavostí ze starého Egypta* (1989), *Moudrost starého Egypta* (1992), *Pověsti a legendy faraónského Egypta* (1994), *Mír na Nilu: První mírová smlouva a její pozadí* (1997), *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta* (1997, společně s Miroslavem Verneřem a Ladislavem Barešem); *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše* (2000), *Starí Egyptané* (2001), *Guide des sites d'Abousir* (2002), *Mastaba: Objevování a rekonstrukce staroegyptské hrobky* (2002, společně s Michaelem Balíkem a Karlem Mackem), *Egypt* (2003), *Milostné písně starého Egypta* (2003), *Die Relieffragmente aus der Mastaba des Ptahschepses in Abusir* (2004). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 27. svazek *Abúsir – staroegyptské královské pohřebiště*.

Kontakt: Doc. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, Celetná 20, 110 00 Praha 1, telefon: 224 491 397, e-mail: bretislav.vachala@ff.cuni.cz.

10. O autorovi ilustrací

10.1. Akademický malíř a grafik Vladimír Suchánek

Vladimír Suchánek se narodil 12. února 1933 v Novém Městě nad Metují. V letech 1952–1954 studoval na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze u Cyrila Boudy, Karla Lidického a Martina Salcmana a v letech 1954–1960 na Akademii výtvarných umění v Praze v ateliéru Vladimíra Silovského. Od roku 1969 je členem Sdružení českých umělců grafiků Hollar, od roku 1995 jeho předsedou. V roce 1997 byl jmenován členem Evropské akademie věd a umění.

Dílo: Zprvu se zaměřil na expresivní psychologizující výraz. V 60. letech experimentoval v abstraktních grafikách, kolážích a monotypech a zároveň si vytvářel vlastní styl opírající se o možnosti barevné litografie, kterou obohatil o nové výrazy, vycházející z dokonalého ovládní techniky lavírované kresby na kameni. Objevil také secesní inspiraci a její symbolismus, který mu pomohl nalézat nová témata, zvláště v mezilidských vztazích. Často ztvárňuje motiv ženy a portréty spisovatelů a hudebníků, což souvisí s jeho zájmy literárními a hudebními – v roce 1972 založil například Hudební sdružení českých grafiků Grafíčanka. Věnuje se rovněž tvorbě exlibris, kde dosáhl mezinárodního věhlasu a sedmi prestižních ocenění. Originální litografií doprovodil řadu bibliofilských tisků vydávaných Lyrou Pragensis (Guillaume Apollinaire, Gaius Valerius Catullus aj.), Spolkem českých bibliofilů (Otokar Březina) i zahraničními vydavateli.

Akademický malíř a grafik Vladimír Suchánek.

Ilustroval řadu knih převážně z oblasti poezie (František Hrubín, Oldřich Mikulášek, Vítězslav Nezval, Rainer Maria Rilke, Antonín Sova).

Společné a samostatné výstavy: Uspořádal více než

130 samostatných výstav a zúčastnil se více než 300 kolektivních výstav v České republice a v zahraničí, jež založily mezinárodně respektovaný pojem „česká grafická škola“ (Jiří Anderle, Albín Brunovský, Karel Demel, Vlado Gažovič, James Janíček, Oldřich Kulháněk, Jan Krejčí, Vladimír Suchánek).

Zastoupení ve sbírkách: Jeho dílo je zastoupeno v Národní galerii v Praze, v řadě českých galerií i zahraničních galerií a muzeí a soukromých sbírek (Německo, Polsko, Rakousko, Rusko, Spojené státy americké aj.).

Ocenění: 1974 Medaile na 2. mezinárodním bienále grafiky v Terstu; 1981 1. cena za litografii v International Exlibriswettbewerb, Sint-Niklaas, Belgie; 1990 1. cena v soutěži „Symbol čs. svobody“, Los Angeles; Zlatá medaile na 13. bienále exlibris, Malbork, Polsko; Medaile Ministerstva kultury České republiky „Karel Čapek 1990“; 1998 Zlatá medaile na 1. světové výstavě komorní grafiky, Peking (Čínská lidová republika); 1999 Jedna z hlavních cen na Mezinárodní přehlídce ex libris, Wrocław (Polsko). Celkem získal 26 cen v České republice a v zahraničí.

Díla vytvořená pro Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy:

Vladimír Suchánek, *Eva s jablkem*, 1976, barevná litografie, 49x38,7 cm. Inspirace: Bible.

Vladimír Suchánek, *Léda s labutí*, 1989, barevná litografie, 59,5x45,5 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Vladimír Suchánek, *Zlatý anděl*, 1991, litografie, 70x53,5 cm. Inspirace: Bible.

Vladimír Suchánek, *Tajemství*, 1997, barevná litografie, 50x38,5 cm. Inspirace: Egyptská a thébská sfinga, staroegyptské milostné verše. Možná.

Vladimír Suchánek: „*Lidská existence, duše člověka, labyrint lidských vztahů – to vše nese v sobě tajemství. Symbolem tajemství je odpradávná slovo sfinx. Mluví, tváří se, mlčí jako sfinga, je neproniknutelný jako sfinx sama. Zosobňuje záhady a tajemství. Ale*

sfing bylo víc a desítky jejich zpodobení se dochovaly až do našich dnů. Největší a nejznámější z nich je egyptská Velká sfinx z Gízy. Má lví tělo a lidskou hlavu, zpodobující faraona Rachefa, a na svět pohlíží více než 4 500 let. Víme, že sfinx byla také považována za ochránkyni památek. Ale neznáme to, o čem sfinx mlčí. Přitom tušíme, že se toto tajemství týká nás. Řecká sfinx, s hlavou ženy a okřídleným lvím tělem, sídlící na skále před Thébami dávala kolemjdoucím hádanku: ‚Co chodí ráno po čtyřech, v poledne po dvou a večer po třech?‘ Kdo neuhodl, toho usmrtila. Tajemství rozluštil až Oidipús: ‚Je to člověk! Jako dítě leze po čtyřech, jako muž chodí po dvou a ve stáří si pomáhá holí.‘ Člověk je tajemstvím každé sfingy. Ale jaký člověk? Kdo je, odkud přichází a kam jde?

Tajemství je i v každém uměleckém díle. Nekonečno malých tajemství má v sobě život každého z nás. Některá tajemství se odkrývají, jiná zůstávají. Rád bych, aby můj grafický list patřil k těm druhým ... Možná byl inspirován egyptskou a thébskou sfingou. Možná nejstarší egyptskou milostnou básní doprovázející obraz s tanečnicemi na stěně kaple manželky velmože Mereruky v jeho velkolepé hrobce na královském pohřebišti v Sakkáře z doby kolem roku 2300 př. n. l., jež začíná veršem ‚Hle, tajemství počátku!‘. Možná nikoli ...“

Vladimír Suchánek, *Sestřičky z Villarsu*, 1998, barevná litografie, 37x52,5 cm. Inspirace: Obraz neznámého autora Fontainebleauské školy z 16. století – *Gabrielle d'Estrées a její sestra vévodkyně z Villarsu v lázni*.

Vladimír Suchánek: „*Gabrielle d'Estrées a její sestra vévodkyně z Villarsu v lázni – tak se jmenuje známý obraz neznámého autora Fontainebleauské školy z 16. století. Dříve než jsem jej spatřil v Louvru, okouzloval mě už v reprodukcích. Magická síla erotiky, zakletá v jediném gestu, působí i po čtyřech stoletích silně, vedle něj bledne vše, co v tomto žánru zplodila naše doba. Ač to není mým zvykem, nedalo mi, abych se nepokusil o litografickou parafrázi.*“

Kontakt: Vladimír Suchánek, akademický malíř, Nový Svět 27, 118 00 Praha 1, telefon 220 514 793.

11. Zaostření problému

11.1. Břetislav Vachala: *Král a královna ve Staré říši*

Staroegyptská společnost Staré říše se celkem přílehavě přirovnává k pyramidě, na jejímž vrcholu stál vládnoucí panovník, níže potom členové královské rodiny, a dále vezír, nomarchové, nejvyšší úředníci, dvořané, úředníci (dvorní, provinční a chrámoví), kněží, písaři, umělci a řemeslníci, vojáci, obchodníci, zemědělci a poddané obyvatelstvo. I když společnost prošla téměř čtyřtisíciletým vývojem a doznala mnohých změn, přece jenom její základní hierarchie zůstala zachována.

Panovník vystupoval jako zcela absolutní vládce, jemuž byly vzdávány božské pocty. Pro ostatní byl jediným žijícím bohem na zemi (Posener 1960), svrchovaným pánem všech a všeho. Jeho výsostné postavení názorně odráží i jeho titulatura mající pět částí: 1. Horovo jméno, jež ztotožňovalo krále s bohem Horem a psalo se do obdélníku představujícího průčelí královského paláce; 2. jméno Obou paní, jež panovníka spojovalo s ochrannými bohyněmi Horního a Dolního Egypta – supicí Nechetou a kobrou Vadzetou; 3. jméno Zlatý Hor, které ho zřejmě ztotožňovalo se sluncem zářícím na obloze; 4. trůnní jméno, jež ho označovalo za krále Horního a Dolního Egypta (doslova „ten, který patří k ostrici a včele“); 5. Syn Reův, které vládce spojovalo od 4. dynastie se slunečním bohem Reem.

Nástup panovníka na trůn znamenal rituální opa-

kování mýtické události, kdy sluneční bůh se v okamžiku stvoření světa ujal vlády nad celým vesmírem. Panovník tedy vládl jako božská bytost s autoritou, která je mocnější než lidská síla. Byl nejvyšším představitelem státu, zákonodárcem a držitelem nejvyšších úřadů a zaručoval uskutečňování principu pravdy, práva, spravedlnosti a mravního řádu *maat* na zemi. Jako prostředník mezi boží sférou a světem člověka vystupoval zároveň jako velekněz státního boha. Původně pouze on směl zaopatřovat jeho kult a přinášet mu obětiny.

Odpovídajícím protějškem vládce na zemi byla jeho partnerka, „Velká královská manželka“, jež s ním sdílela jeho výsadní postavení: i ona se ocitla v boží sféře a v kruhu mytických událostí. Její společenský status (Troy 1986) také odráží tituly, které se vztahují ke králi. Již ve Staré říši se označovala „Ta, která vidí Hora a Sutecha“, „Ta, která je v Horově družině“ a „Přítelkyně Hora“. V těchto nejstarších titulech vystupuje panovník v podobě sokolího boha Hora, popřípadě jeho rivala Sutecha. Jejich smysl je potom třeba hledat v egyptské mytologii. V titulu „Ta, která vidí Hora a Sutecha“ se odráží dávný zápas Horního Egypta (Hora) a s Dolním Egyptem (Sutechem). Dlouhé boje tehdy skončily vítězstvím Horního Egypta. V náboženských textech se přitom samozřejmě mluví o usmíření obou mocností a zároveň obou bohů,

Hora a Sutecha. Tak jako byl sjednotitelem Obou zemí panovník, tak také jeho boží partnerka (tedy Hora a Sutecha) byla „ta, která směla vidět“ (žijícího boha zcela neformálně a při každé příležitosti, sdílet s ním společný život a podílet se na jeho důstojnosti. Takové výlučné postavení jediné „Velké královské manželky“ ovšem neměly vedlejší ženy.

Postupem doby egyptské královny také přibíraly další tituly, které odrážely jejich nejvyšší společenské postavení: „Paní Obou zemí“, „Paní Horního a Dolního Egypta“, „Paní všech zemí“ nebo „Vládkyně“. Odpovídaly tomu i jejich insignie. Bývaly zobrazovány sedící na trůnu, se supí členkou (hornoegyptské bohyně Nechbety), ureem (dolnoegyptské bohyně Vadžety) na hlavě nebo s korunou tvořenou dvěma vysokými sokolími péry. V ruce držely žezlo nebo svíraly znak života.

Rovněž vysoké kněžské tituly egyptské královny vypovídají mnoho o jejím postavení. Již ve Staré říši se prohlašovaly za kněžky prastarého beraního božstva Bapefa a býčího boha Casepefa. Beran i býk byli považováni za symbol boha plodnosti. V podobě býka je také běžně znázorňován panovník a později měl také titul „Silný býk“. Podoba býka představovala panovníkovu tělesnou a plodivou sílu. Kněžský úřad těchto božstev, zastávaný královnou, lze vysvětlit, že právě ona měla zplodit panovníkovi nástupce s bohem, tj. vládcem vystupujícím v podobě beraního nebo býčího božstva plodnosti.

Královny však také vykonávaly kněžský úřad Thovta (boha měsíce, vědění a moudrosti) a především Hathory (meneferské „Paní sykomory“), oblíbené a hojně uctívané ochranné bohyně, partnerky boha Rea. Důležitý titul královen Staré říše byl „Správkyně řezníků domu akácie“, který ji stavěl do role předsta-

vené řezníků, kteří poráželi obětní zvířata při královském zádušním rituálu. Vlastní dům akácie (chrám bohyně Sachmety) měl důležitou úlohu v zádušním kultu.

Postavení královen odpovídají také jejich hrobky, i když se jich většina vůbec nedochovala. Zpočátku bývaly pohřbívány ve vedlejších hrobech obklopujících hrobky králů (v Abydu) nebo měly své samostatné hrobky (v Nakádě). Ve Staré říši bývaly pochovávány v mastabách nebo menších přídavných pyramidách.

Velice důležitá úloha připadla královně zejména při předávání královské moci a úřadu po smrti jejího manžela. Zaručovala totiž legitimitu dalšího panovníka, kterým se měl stát její prvorozený syn. Proto také potom stojí v čele královniny titulatury „Matka krále Horního a Dolního Egypta“. V egyptských dějinách je několik případů, kdy se manželka nebo matka panovníka sama stala vládnoucím faraonem, což jinak nebylo běžné (převzít tuto mužskou úlohu).

Některé ambiciózní královny neodolaly pokušení a využily svého vlivu při různých palácových intrikách a ve státních záležitostech. Například za vlády Pepiho I. (6. dynastie) došlo k neúspěšnému harémovému spiknutí, do něhož byla zapletena také královna Veretiamtes. O následném soudním přelíčení se mluví v životopisu vysokého úředníka a správce Horního Egypta Veniho, jenž byl pověřen vyšetřováním celého případu.

Podrobně rozpracovaná královská ideologie vedla k vytvoření kultu žijících i zemřelých panovníků (Wegner 2001) (vedle kultu božstev). Místem usku-tečňování zádušního kultu vládců 5. dynastie byly výstavné zádušní chrámy jejich pyramidových komplexů v Abúsíru – staroegyptském královském pohřebišti.

12. Rozvolnění problému

12.1. Mika Waltari: *Egyptan Sinuhet*

Mika Waltari (1908–1979) je světoznámý finský spisovatel, který napsal řadu románů, divadelních her, povídek, pohádek, esejů a detektivek. Zvláštní místo ve Waltariho literární tvorbě zauímají jeho rozsáhlé historické romány s finskou i světovou tématikou, z nichž některé byly přeloženy také do češtiny (*Pád Cařihradu* 1952, česky 1952; *Tajemný Etrusk* 1955, česky 1972; *Jeho království* 1959, česky 1991). Ze staroegyptské tematiky čerpá Waltariho pozoruhodný román *Egyptan Sinuhet* (*Sinuhe egyptiläinen*), který vyšel v Helsinkách v roce 1945 a po dvaceti letech také ve znamenitém českém překladu Marty Hellmuthové. Tento román je dodnes nejprekládanějším dílem finské krásné literatury.

Děj *Egyptana Sinuheta* je zasazen do neobyčejně převratné a bouřlivé amarnské doby, kdy ve 14. století př. n. l. vládl náboženský reformátor Achnaton a jeho nástupci Tutanchamon, Aje a Haremheb, kteří ho zavrhlí a opět zavedli uctívání boha Amona. Moudrý Waltariho lékař Sinuhet, který ve vyhnanství píše patnáct knih ze svého života, duchaplně konfrontuje převratné události své doby i vlastní názory se slovy a činy příslušníků vládnoucích vrstev egyptské společnosti, poté co zakusil i práci otroka a život společenského vyvrhele. S jeho celoživotním poznáním a vlastně poselstvím do budoucna potom nelze než souhlasit:

„Není rozdílu mezi lidmi a každý člověk se narodí na svět nahý a srdce lidské je jedinou mírou mezi lidmi. A nelze měřit člověka podle barvy jeho pleti či podle jeho jazyka, a nelze měřit člověka podle jeho roucha či šperků, a nelze měřit člověka podle jeho bohatství či chudoby – nýbrž jedině podle jeho srdce. Proto dobrý člověk je lepší než zlý a spravedlnost je lepší než křivda, ale nic jiného nevím – a to je všechno mé vědění.“

Pouze na okraj je třeba uvést, že Waltariho *Sinuhet*, který byl královským otvíračem lebek (což je funkce, která ve starém Egyptě neexistovala), nemá nic společného s životními osudy stejnojmenného hrdiny dochované staroegyptské *Povídky o Sinuhetovi*, jejíž napínavý děj je situován do doby kolem roku 1962 př. n. l., kdy byl zavražděn zakladatel 12. dynastie Amenemhet I. A vlády se ujal jeho syn a spoluvládce Senu-sret I. Tato povídka kromě snahy pobavit dávného čtenáře či posluchače tehdy sledovala konkrétní politicko-propagační cíle (především zbavení Senusreta I. možného podezření ze spoluúčasti na otcově vraždě).

Sluší se zároveň uvést, že Mika Waltari se za své hodnotné dílo právem dočkal mnoha poct ve své zemi (v roce 1957 byl jmenován členem Finské akademie) i v zahraničí. Nic na tom nemění skutečnost, že mu nebyla udělena Nobelova cena míru, ačkoli byl na ni navrhován z mnoha stran. Podstatné jsou ovšem jeho

stále aktuální knihy s hlubokými myšlenkami, které nás budou stále oslovovat, stejně jako jeho krásné osobní vyznání:

„Nejsem kazatel, ani bojovník, ani prorok. Jestliže se snažím ve svých knihách, po všech svých zkušenostech a zklamáních, mezi řádky o nějaký program či tendenci, pak bych ji formuloval slovy: osobní svoboda, lidskost a tolerance. Kromě toho potřebuje člověk také trochu krásné marnosti, aby mohl žít. Docela beznadějný program v dnešní době, ale podle mne nezbytný.“

Egyptan Sinuhet

Já, Sinuhet, syn Senmuta a jeho ženy Kipy, píši tyto knihy. Nikoli proto, abych chválil bohy země Kemet, neboť jsem jimi znechucen. Nikoli proto, abych chválil faraóny, neboť jsem znechucen jejich činy. Jedině pro sebe sama píši. Ne abych lichotil bohům, ne abych lichotil králům, ne že bych se bál časů příštích, ani že bych v ně doufal. Neboť za svého života jsem tolik zkusil a tolik ztratil, že marný strach mne nemůže znepokojit a jsem znechucen nadějí na nesmrtelnost, jako jsem znechucen bohy a králi. Tedy jediné pro sebe píši a tím – myslím – se liším ode všech, kdož psali přede mnou i kdož budou psát po mně.

Neboť vše, co bylo napsáno až doposud, bylo psáno buď pro bohy nebo pro lidi. A řadím tedy faraóny také mezi lidi, protože jsou našimi bližními v nenávisti i ve strachu, ve vášni i v zklamání. Ničím se od nás neliší, i když se řadí tisíckrát mezi bohy. A nechť se řadí mezi bohy tisíckrát – a opět tisíckrát – jsou lidmi, jsouce podobni druhým. Mají moc ukojiti svou nenávist a uniknout svému strachu, ale tato moc je neušetří ani vášně ani zklamání. Avšak vše, co bylo napsáno, bylo psáno z rozkazu králů, nebo aby se lichotilo bohům, či aby se předkládalo lidem ošemetně k věření to, co se nikdy nestalo. Nebo dokonce, aby lidé mysleli, že vše se stalo jinak, než tomu vskutku bylo. Nebo za účast toho či onoho na událostech je větší či menší, než vpravdě byla. V tom smyslu tvrdím, že vše, co bylo napsáno od pradávných dob až po tyto dny, bylo psáno pro bohy nebo pro lidi.

Vše je opět, jak bylo dříve, a nic není nového pod sluncem, a člověk se nemění, i když se mění jeho šat, ba i slova jeho řeči. Proto se domnívám, že se nebude psát jinak, než se posud psalo, neboť člověk sám se nemění. Lidé víří okolo lži jako mouchy na medovém koláči, a jako kadidlo dýmá slovo vypravěče, jenž dřepí v hnoji na rohu ulice, ale lidé prchají před pravdou.

Já, Sinuhet, syn Senmuta, jsem nicméně znechucen lží ve dnech své staroby a svého zklamání. Proto píši jediné pro sebe a píši jen to, co jsem viděl na vlastní oči nebo o čem jsem se přesvědčil, že mi bylo pravdivě vypravováno. V tom se liším ode všech, kteří žili přede mnou, i ode všech, kteří budou žít po mně. Neboť ten, jenž píše slova na svitek papyru, a ještě více ten, jenž dává rýt své jméno a své činy do kamene, žije v naději, že jeho slova budou čtena a že potomstvo oslaví jeho činy a jeho moudrost. Ale nic není hodného chvály v mých slovech, mé činy jsou nehodny uznání, má moudrost jest trpká mému srdci a nelíbí se nikomu. Děti nebudou psát má slova na hliněné tabulky, aby se cvičily v písmě. Lidé nebudou opakovat má slova, aby zmoudřeli mou moudrostí. Vždyť jsem se vzdal vší naděje, že bych byl kdy čten a pochopen.

Neboť ve své špatnosti jest člověk krutější a zatvrzelejší než říční krokodýl. Jeho srdce je tvrdší kamene. Jeho marnivost je lehčí prachu. Ponoř ho do řeky – když oschne jeho šat, je stejný jako předtím. Ponoř ho do zármutku a zklamání – když z něho vyjde, je stejný jako předtím. Mnoho převratů jsem viděl já, Sinuhet, za svého života, ale vše je opět, jak bylo dříve, a člověk se nezměnil. Jsou také lidé, kteří říkají, že to, co se děje, není podobno tomu, co se dělo kdy dříve, ale to jsou marné řeči.

Já, Sinuhet, jsem viděl, jak syn ubíjel k smrti svého otce na rohu ulice. Viděl jsem, jak se zvedli chudí proti bohatým a bohové proti bohům. Viděl jsem, jak se muž, který pival víno ze zlatých pohárů, sklání ve své bídě, aby dlaní pil vodu z řeky. Ti, kteří váživali zlato, žebrali na rozích ulic a jejich ženy se prodávaly za měděný kroužek malovaným Nubijcům, aby mohly koupit chléb svým dětem.

Avšak tak tomu bylo i dříve. I za časů pastýřských králů žil ve stínu nádherných stanů člověk, jenž trávil své noci na udusané hlině. I tehdy přicházeli cizinci a rozbíjeli hlavy dětí o domovní prahy a brali do otroctví ženy, které byly oblečeny do královského lnu. I tehdy byli k smrti ubíjeni muži, kteří si stavěli hrobky v západních horách, a jejich těla byla házena do řeky.

Tak se nestalo nic nového před mýma očima, ale vše, co se stalo, stane se i v budoucnu. Ti, kteří přijdou po mně, budou podobni těm, kteří byli přede mnou. Jakpak by tedy mohli pochopit mou moudrost? Pročpak bych si měl přát, aby četli má slova?

Avšak já, Sinuhet, píši toto pro sebe, neboť poznání hryže mé srdce jako louh, i vyprchala všecka má radost z žití. Začínám své knihy ve třetím roce své-

ho vyhnanství na pobřeží východního moře, kde se vystrojují lodi do země Punt, poblíže pouště, poblíže pohoří, kde kdysi králové brávali kámen pro své obrazy. Píši, protože víno je trpké mému jícnu. Píši, protože jsem ztratil touhu obveselovati se s ženami a protože ani zahrada ani ryby v rybníce neošťastňují mé oči. Za chladných nocí zahřívá černá dívka mé lože, ale nemám z ní potěšení. Zahnal jsem pěvce, neboť zvuk strunných nástrojů a fléten zraňuje mé uši. Proto píši já, Sinuhet, jenž nevím co počít se vším svým bohatstvím a s množstvím zlatých pohárů, myrhy, černého dřeva a slonoviny.

Neboť mám všechny tyto věci a nic mi nebylo odňato. Moji otroci se nadále obávají mé hole, a strážci sklánějí hlavu a kladou ruce do výše kolenou přede mnou. Avšak panství mých kroků je vyměřeno a žádná loď zde nesmí přistát za přílivu. A proto já, Sinuhet, neucítím již nikdy vůně černé prsti za jarních nocí, a proto píši.

A přece ještě nedávno bylo mé jméno vepsáno do zlaté knihy faraónovy a bydlel jsem ve zlatém domě po pravici královské. Mé slovo mělo více váhy než řeči mocných země Kemet, šlechtici mi posílali dary, a zlaté náhrdelníky zdobily mé hrdlo. Měl jsem vše, co si jen člověk může přát, ale žádal jsem víc, než může člověk obdržet. Hle, proto nyní jsem, kde jsem. Byl jsem vypovězen z Vesetu v šestém roce vlády Haremheba, abych byl k smrti ubit jako pes, kdybych se vrátil, abych byl rozdrčen jako žába mezi kameny, kdybych jen nohou vykročil z hranic, jež jsou mi vykázány. Takový je rozkaz krále, faraóna, jenž byl kdysi mým přítelem.

Ale co se dá jiného očekávat od člověka nízkého původu, jenž poručil písařům vymazat v seznamu vládců jména předchozích králů a zapsat své rodiče do královské knihy jako šlechtice? Viděl jsem jeho korunovaci, viděl jsem, jak byla vložena na jeho hlavu koruna červená a bílá. A po šesti letech mne vyhnal. Avšak podle počítání písařů to byl třicátý druhý rok jeho panování. Vše, co bylo psáno kdysi a nyní, není-li to lež?

Tím, jenž žil v pravdě, tím jsem opovrhoval za jeho života pro jeho slabost a hrozil jsem se hrůzy, kterou šířil v zemi Kemet pro svou pravdu. Nyní jest jeho pomsta na mně, poněvadž i já chci žít v pravdě, zajisté že ne pro jeho boha, ale pro sebe sama. Pravda je ostrý nůž, pravda je nezhojitelná rána, pravda je louh, jenž zalévá srdce trpkostí. Proto ve dnech své mladosti a síly prchá člověk před pravdou do domů

rozkoše a obluzuje své oči prací a mnohou činností, cestováním a radovánkami, mocí a stavbami. Ale přijde den, kdy ho pravda protkne jako kopí, a potom již nepocítuje radosti z myšlení a z práce svých rukou, ale je sám, uprostřed svých bližních je sám, a bohové mu nepřinášejí nižadné pomoci v jeho samotě.

Já, Sinuhet, píši toto v plném vědomí, že mé činy byly špatné a mé cesty nesprávné, ale také v jistotě, že nikdo si nevezme poučení, bude-li náhodu číst má slova. Proto píši jen pro sebe sama. Necht' druzí smývají své hříchy v posvátné vodě Amonově! Já, Sinuhet, se očišťuji vypsáním svých činů. Necht' druzí dávají vážiti lži svých srdcí na váze Usirově! Já, Sinuhet, vážím své srdce perem z rákosu.

Avšak než začnu své knihy, dovolím svému srdci, aby plakalo pláčem velikým, neboť hle, jak pláče mé zármutkem zčernalé srdce vyhnance:

Kdokoli pil jednou vodu Nilu, touží spatřit opět řeku Nil. Jeho žízeň se neuhásí vodou nižadné jiné země.

Kdokoli je narozen ve Vesetu, touží spatřit opět město Veset, neboť není na světě jiného města, podobného Vesetu.

Kdokoli je narozen ve vesetské uličce, touží spatřit opět tuto uličku, v cedrovém paláci touží po hliněné chatrči, ve vůni myrhy a vzácných mastí touží po pachu hořícího lejna a na oleji opékaných ryb.

Vyměnil bych svůj zlatý pohár za hliněný džbán chudákův, jen kdybych mohl znovu šlapat měkkou hroudou země Kemet. Vyměnil bych svůj hlněný šat za osmahlou kůži otroka, jen kdybych mohl uslyšet ještě šumot říčního rákosu v jarním vánku.

Nil se rozlévá, jako drahokamy vystupují města ze zelených vod, vlaštovky se vracejí, jeřábi se brouzdají v bahnu, ale mne tam není. Proč nejsem vlaštovkou, proč nejsem jeřábem mocných křídel, abych uletěl svým strážcům do země Kemet?

Vystavěl bych si hnízdo mezi pestrými sloupy chrámu Amonova, v zářícím zlatém lesku kamenných jehel, ve vůni kadidla a tučných obětí obřadních.

Vystavěl bych si hnízdo na střeše chudé lepenice. Voli táhnou smyky, řemeslníci lepí svitky z rákosu, obchodníci vyvolávají své zboží ke koupi, chrobák valí svou kuličku hnoje po dlážděné cestě.

Jasná byla voda mého mládí, sladké bylo mé bláznovství. Trpké a kyselé je víno stáří, a nejjemnější medový koláč nestojí za okoralou skývu mé chudoby.

Vraťte se zpět a rozvínejte se znovu přede mnou, vy zašlá léta! Amone, přejdi nebe od západu k východu,

abych ještě jednou nalezl své mládí! Nemohu změnit jediného slova, nemohu předělat jediného činu. Ó, ty štíhlé pero z rákosu, ó, ty hladký svitku papyru, vraťte mi mé marné činy, mé mládí a mé bláznovství!

To napsal Sinuhet, vyhnanec chudší než všichni chudí země Kemet.

Waltari, Mika (1965): *Egyptan Sinuhet*. Kniha první: Lodička z rákosu, I. Přeložila Marta Hellmuthová. Praha: Lidová demokracie, s. 5–10.

13. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)

- Ago, Fabrizio – Bresciani, Edda – Giammarusti, Antonio, ed. (2003): *The North Saqqara Archaeological Site: Handbook for the Environmental Risk Analysis*. Pisa: Edizioni Plus – Università di Pisa.
- Alexanian, Nicole (1998): Ritualrelikte an Mastabagräbern des Alten Reiches. In: Guksch, Haike – Polz, Daniel, ed., *Stationen. Beiträge zur Kulturgeschichte Ägyptens. Rainer Stadelmann gewidmet*. Mainz am Rhein: Philips von Zabern, s. 3–22.
- Arnold, Dieter (1991): *Building in Ancient Egypt. Pharaonic Stone Masonry*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Arnold, Dieter (1994): *Lexikon der ägyptischen Baukunst*. München – Zürich: Artemis.
- Arnold, Dieter (2003): *The Encyclopaedia of Ancient Egypt*. London: I. B. Tauris.
- Balík, Michael (2003): Odvodňovací systémy staroegyptských staveb v Abúsíru. In: Hašek, Vladimír – Nekuda, Rostislav – Unger, Josef, ed., *Ve službách archeologie IV. Sborník k 75. narozeninám Prof. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Geodril Brno – Archeologický ústav, Slovenská akademia vied Nitra, s. 305–311.
- Balík, Michael – Bareš, Ladislav (1998): *Iufaa: Příběh starý 2500 let*. Praha: Soukromý tisk.
- Balík, Michael – Vachala, Břetislav – Macek, Karel (2002): *Mastaba. Objevování a rekonstrukce staroegyptské hrobky*. Praha: Grada Publishing.
- Bareš, Ladislav (1999): *Abusir IV: The Shaft Tomb of Udjahorresnet at Abusir*. Praha: Universitas Carolina Pragensis – The Karolinum Press.
- Bareš, Ladislav (2000): The Destruction of the Monuments at the Necropolis of Abusir. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 1–16.
- Bareš, Ladislav (2001): Shabtis from the Late Period Tombs at Abusir (Preliminary Remarks). In: Györy, Hedvig, ed., *Le lotus qui sort de terre. Mélanges offerts à Edith Varga*. Budapest: Musée Hongrois des Beaux – Arts, s. 23–28.
- Bareš, Ladislav (2003a): Abúsír – jaro 2003. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 2, s. 215–221.
- Bareš, Ladislav (2003b): Vedžahorresnet – tradicionalista, pragmatik nebo zrádce? *Pražské egyptologické studie. Suplementa* (Praha), s. 81–89.
- Bareš, Ladislav (2004): Iufaova hrobka v Abúsíru – sezóna 2003/2004. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 3, s. 171–182.
- Bárta, Miroslav (2000): The Mastaba of Ptahshepses Junior II at Abusir. *Ägypten und Levante. Internationale Zeitschrift für ägyptische Archäologie und deren Nachbargebiete* (Wien), roč. 10, s. 45–66.
- Bárta, Miroslav (2001): *Abusir V: The Cemeteries at Abusir South I*. Praha: SET OUT.

- Bárta, Miroslav (2002a): Abúsír a Sakkára v době 3. tis. př. Kr. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 1, s. 70–85.
- Bárta, Miroslav (2002b): The Czech Institut's Ten Years of Excavation at Abusir South. *KMT. A Modern Journal of Ancient Egypt* (San Francisco), roč. 13, č. 1, s. 1–11.
- Bárta, Miroslav (2003): České národní egyptologické centrum – projekt jižní Abúsír 2002. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 2, s. 222–232.
- Bárta, Miroslav – Brůna, Vladimír – Křivánek, Roman (2003): Research at South Abusir in 2001–2002 – Methods and Results. Průzkum jižního Abúsíru v letech 2001–2002 – metody a výsledky. *Památky archeologické* (Praha), roč. 94, s. 49–82.
- Bárta, Miroslav – Vachala, Břetislav (2001): The Tomb of Hetepi at Abu Sir South. *Egyptian Archaeology. The Bulletin of the Egypt Exploration Society* (London), č. 19, s. 33–35.
- Bárta, Miroslav – Voděra, Kamil (2002): *Osudy staré 4500 let*. Brandýs nad Labem: FOTO – GRAFIKA.
- Barta, Winfried (1963): *Die altägyptische Opferliste von der Frühzeit bis zur griechisch-römischen Epoche*. Berlin: Verlag Bruno Hessling.
- Bissing, Friedrich Wilhelm von (1905, 1923, 1928): *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-woser-Re (Rathures)*. I: *Der Bau*, II: *Die kleine Festdarstellung*, III: *Die grosse Festdarstellung*. I: Berlin: Duncker. II: Leipzig: J. C. Hinrichs. III: Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Blumenthal, Elke (2003): Den Falken im Nacken. Statuentypen und göttliches Königtum zur Pyramidenzeit. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* (Berlin), roč. 130, s. 1–30.
- Bonnet, Hans (1928): *Ein frühgeschichtliches Grabfeld bei Abusir*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Borchardt, Ludwig (1907): *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-Re*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Borchardt, Ludwig (1909): *Das Grabdenkmal des Königs Nefer-ir-k3-re*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Borchardt, Ludwig (1910, 1913): *Das Grabdenkmal des Königs Sa3hu-Re*. I: *Der Bau*, II: *Die Wandbilder*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Bussmann, Richard (2004): Siedlungen im Kontext der Pyramiden des Alten Reiches. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* (Mainz am Rhein), roč. 60, s. 17–39.
- Callender, Gae (1998): *Egypt in the Old Kingdom. An Introduction*. South Melbourne: Longman.
- Callender, Gae – Bárta, Miroslav (1996): A Family of Judges at Abusir South. *KMT. A Modern Journal of Ancient Egypt* (San Francisco), roč. 7, č. 2, s. 32–39.
- Dodson, Aidan (1994): *The Canopic Equipment of the Kings of Egypt*. London – New York: Kegan Paul International.
- Doxiadis, Euphrosyne (1995): *The Mysterious Fayum Portraits. Faces from Ancient Egypt*. London: Thames and Hudson.
- Edel, Elmar – Wenig, Steffen (1974): *Die Jahreszeitenreliefs aus dem Sonnenheiligtum des Königs Ne-user-Re*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Edwards, Iorwerth E. S. (1993): *The Pyramids of Egypt*. New York: Viking Penguin.
- Eissa, Ahmed (2002): Die Benennung „Mastaba“ – ist sie Arabisch oder Ägyptisch? *Lingua Aegyptia. Journal of Egyptian Language Studies* (Göttingen), roč. 10, s. 123–125.
- Elsner, Patricia (2004): *Die Typologie der Felsgräber. Strukturanalytische Untersuchung altägyptischer Grabarchitektur*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Emery, Walter B. (1962): *A Funerary Repast in an Egyptian Tomb of the Archaic Period*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Engelbach, Reginald – Gunn, Battiscombe G. (1923): *Harageh*. London: The Egypt Exploration Society.
- Eyre, Christopher (2002): *The Cannibal Hymn: A Cultural and Literary Study*. Liverpool: The Liverpool University Press.
- Faulkner, Raymond O. (1969): *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. Oxford: The Clarendon Press.
- Faulkner, Raymond O. (1973–1978): *The Ancient Egyptian Coffin Texts, I–III*. Warminster: Aris and Phillips.
- Fritz, Ulrike (2004): *Typologie der Mastabagräber des Alten Reiches. Strukturelle Analyse eines altägyptischen Grabtyps*. Berlin: Achet-Verlag.
- Griffiths, Gwyn J. (1980): *The Origins of Osiris and his Cult*. Leiden: E. J. Brill.
- Hawass, Zahi (2003): The Old Kingdom Pyramidion: Did it Exist and Was it Cased in Gold? In: Grimal, Nicolas – Kamel, Amr – May-Sheikhole-slami, Cynthia, ed., *Hommages à Fayza Haikal*. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale, s. 111–123.
- Hawass, Zahi – Verner, Miroslav (1996): Newly Discovered Blocks from the Causeway of Sahure. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Insti-*

- tuts, Abteilung Kairo (Mainz am Rhein), roč. 52, s. 177–186.
- Hözl, Christian, ed. (2004): *Die Pyramiden Ägyptens. Monumente der Ewigkeit*. St. Pölten – Wien: Christian Brandstätter Verlag.
- Hornung, Erik (1972): *Ägyptische Unterweltbücher*. Zürich – München: Artemis Verlag.
- Hornung, Erik (1990): *Das Totenbuch der Ägypter*. Zürich – München: Artemis Verlag.
- Ikram, Salima – Dodson, Aidan (1998): *The Mummy in Ancient Egypt*. London: Thames and Hudson.
- Jánosi, Peter (1996): *Die Pyramidenanlagen der Königinnen: Untersuchungen zu einem Grabtyp des Alten und Mittleren Reiches*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jánosi, Peter (2004): *Die Pyramiden. Mythos und Archäologie*. München: C. H. Beck.
- Kitchen, Kenneth A. (2001): Punt. In: Redford, Donald B., ed., *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press, sv. 3, s. 85–86.
- Klemm, Rosemarie – Klemm, Dietrich D. (1993): *Steine und Steinbrüche im Alten Ägypten*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.
- Krejčí, Jaromír (2002): Mastaba vezíra Ptahšepse a její architektura. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 1, s. 126–136.
- Krejčí, Jaromír (2003): Pyramidové komplexy královen na abúsírské pohřebišti. Výzkum pyramidového komplexu Lepsius č. 25 (2001–2002, 2002–2003). *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 2, s. 64–78.
- Krejčí, Jaromír (2004): Hrobový komplex Lepsius č. 25 v Abúsíru (sezona 2003–2004). *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 3, s. 203–212.
- Krug, Antje (1978): *Die Sahure – Reliefs*. Frankfurt am Main: Herbert Beck und Peter C. Bol.
- Landgráfová, Renata (2000): Fragments of Faience Inlays with the Titulature of Khentkaus II. *Göttinger Miscellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion* (Göttingen), seš. 177, s. 33–39.
- Landgráfová, Renata (2004): Faience Inlays from the Funerary Temple of Khentkaus II. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* (Berlin), roč. 131, s. 134–155.
- Lapp, Günther – Niwiński, Andrzej (2001): Coffins, Sarcophages, and Cartonnages. In: Redford, Donald B., ed., *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press, sv. 1, s. 279–287.
- Lehner, Mark (1997): *The Complete Pyramids*. London: Thames and Hudson.
- Magdolen, Dušan (2000): On the Orientation of Old-Kingdom Royal Tombs. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 491–498.
- Malaise, Michel (1978): *Les scarabées du coeur dans l'Égypte ancienne*. Bruxelles: Fondation Égyptologique Reine Elisabeth.
- Málek, Jaromír (2003): *Egypt: 4000 Years of Art*. London: Phaidon Press.
- Malina, Jaroslav – Malinová, Renata (1991): *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*. Praha: Svoboda.
- Malina, Jaroslav – Pavel, Pavel (1994): *Jak vznikly největší monumenty dávnověku*. Praha: Svoboda.
- Mrsich, Tycho (1968): *Untersuchungen zur Hausurkunde des Alten Reiches: Ein Beitrag zum altägyptischen Stiftungsrecht*. Berlin: Bruno Hessling.
- Naim, Gaber M., ed. (1993): *A Preliminary Report on the Dahshour Earthquake 12 October 1992*. Cairo: EGSM.
- Nicholson, Paul T. – Shaw, Ian, ed. (2000): *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oerter, Wolf B. (2000): Koptische Funde aus Abusir. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 55–66.
- Patočková, Barbora (1997): Fragments de statues découverts dans le mastaba de Ptahchepse à Abusir. In: Grimal, Nicolas, ed., *Les critères de datation stylistiques à l'Ancien Empire*. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale, s. 227–233.
- Phillips, J. Peter (2002): *The Columns of Egypt*. Manchester: Peartree Publishing.
- Posener, Georges (1960): *De la divinité du pharaon*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Posener-Kriéger, Paule (1976): *Les archives du temple funéraire de Néferikarê – Kakai*. I–II. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale.
- Posener-Kriéger, Paule (1979): Les papyrus d'Abousir et l'économie des temples funéraires de l'Ancien empire. In: Lipiński, Edward, ed., *State and Economy in the Ancient Near East*, I. Leuven: Peeters, s. 133–151.
- Posener-Kriéger, Paule (1985a): Décrets envoyés au

- temple funéraire de Rênefer. In: *Mélanges Gamal Eddin Mokhtar*. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale, II, s. 195–210.
- Posener-Kriéger, Paule (1985b): Remarques préliminaires sur les nouveaux papyrus d'Abousir. In: *Ägypten, Dauer und Wandel. Symposium anlässlich des 75jährigen Bestehens des DAIK*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 35–43.
- Posener-Kriéger, Paule (1991): Quelques pièces du matériel cultuel du temple funéraire de Rênefer. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* (Mainz am Rhein), roč. 47, s. 293 – 304.
- Posener-Kriéger, Paule (1995): Fragments de Papyrus. In: Verner, Miroslav, *Abusir III: The Pyramid Complex of Khentkaus*. Praha: Universitas Karolina – Academia, s. 133–142.
- Posener-Kriéger, Paule (2004): *I papiri di Gebelein. Scavi G. Farina 1935*. Edizione a cura di Sara Demechilis. Torino: Ministero per i Beni e le Attività Culturali – Soprintendenza al Museo delle Antichità Egizie.
- Posener-Kriéger, Paule – de Cenival, Jean Louis (1968): *Hieratic Papyri in the British Museum. Fifth Series. The Abu Sir Papyri*. London: The Trustees of the British Museum.
- Radwan, Ali (2000): Mastaba XVII at Abusir (First Dynasty): Preliminary Results and General Remarks. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 509–514.
- Reeves, Nicholas – Wilkinson, Richard H. (1996): *The Complete Valley of the Kings. Tombs and Treasures of Egypt's Greatest Pharaohs*. London: Thames and Hudson.
- Ricke, Herbert, ed. (1965, 1969): *Das Sonnenheiligtum des Königs Userkaf, I: Der Bau, II: Die Funde*. I: Kairo: Schweizerisches Institut für ägyptische Bauforschung und Altertumskunde in Kairo. II: Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Roth, Ann Macy (1991): *Egyptian Phyles in the Old Kingdom: The Evolution of a System of Social Organization*. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Roth, Ann Macy (2001): Opening of the Mouth. In: Redford, Donald B., ed., *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press, sv. 2, s. 605–609.
- Sabbahy, Lisa K. (1999): A Critique of Restored Inscriptions in Abusir III: The Pyramid Complex of Khentkaus. *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion* (Göttingen), seš. 170, s. 107–111.
- Santamaria, Eliana (1990): Statua del „Naoforo Vaticano“. In: Ferrari, Daniela – Piacentini Patrizia, ed., *Il senso dell' arte nell' Antico Egitto*. Milano: Electa, s. 167, 169–170.
- el-Shohoumi, Nadia (2004): *Der Tod im Leben. Eine vergleichende Analyse altägyptischer und rezenter ägyptischer Totenbräuche. Eine phänomenologische Studie*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Schäfer, Heinrich (1908): *Priestergräber und andere Grabfunde vom Ende des Alten Reiches bis zur Griechischen Zeit von Totentempel des Ne-user-Re*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Schneider, Hans D. (1977): *Shabtis. An Introduction to the History of Ancient Egyptian Funerary Statuettes, I–III*. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.
- Smoláriková, Květa (2000): The Greek Cemetery in Abusir. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 67–72.
- Smoláriková, Květa (2002): *Abusir VII: Greek Imports in Egypt. Graeco-Egyptian Relations during the First Millennium B. C*. Praha: Set out.
- Smoláriková, Květa (2003): Jm3ht-hr(t)-rsnt. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 2, s. 159–164.
- Sourouzian, Hourig (1981): L'apparition du pylône. *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* (Le Caire), roč. 81, s. 141–151.
- Stadelmann, Rainer (1981): La ville de pyramide à l'Ancien Empire. *Revue d'Égyptologie* (Bruxelles), roč. 33, s. 67–77.
- Stadelmann, Rainer (1990): *Die grossen Pyramiden von Giza*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- Stadelmann, Rainer (1991): *Die ägyptischen Pyramiden: Vom Ziegelbau zum Weltwunder*. 2. vydání. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Stadelmann, Rainer (2000): Userkaf in Saqqara und Abusir. Untersuchungen zur Thronfolge in der 4. und frühen 5. Dynastie. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 529–542.

- Strouhal, Eugen (2000): The Mummy and the Skeletal Remains of Iufaa. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* (Berlin), roč. 127, s. 11–14.
- Strouhal, Eugen (2002a): Anthropological Evaluation of the Human Skeletal Remains from the Mastaba of Djedkare Isesi's Family Cemetery at Abusir. In: Verner, Miroslav – Callender, Vivienne G., *Abusir VI: Djedkare's Family Cemetery*. Prague: Set out, s. 119–132.
- Strouhal, Eugen (2002b): The Relation of Iufaa to Persons Found beside his Shaft – Tomb at Abusir. *Archiv Orientální* (Praha), roč. 70, s. 403–414.
- Strouhal, Eugen (2004): Co vypovídají pozůstatky osob z Iufaaovy šachtové hrobky v Abúsíru. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 3, s. 134–149.
- Strouhal, Eugen – Bareš, Ladislav (1993): *Secondary Cemetery in the Mastaba of Ptahshepses at Abusir*. Prague: Charles University.
- Strouhal, Eugen – Černý, Viktor – Vyhnánek, Luboš (2000): An X-ray Examination of the Mummy Found in the Pyramid Lepsius No. XXIV at Abusir. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 543–550.
- Strouhal, Eugen – Vyhnánek, Luboš (2000): The Identification of the Remains of King Neferefra Found in his Pyramid at Abusir. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 551–560.
- Svoboda, Jiří (1993): Lithic Industries from Abusir, Lower Egypt. *Origini. Preistoria e protostoria delle civiltà antiche* (Roma), roč. 17, s. 167–219.
- Taylor, John H. (2001): *Death and the Afterlife in Ancient Egypt*. London: The British Museum Press.
- Troy, Lanna (1986): *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth and History*. Uppsala: Universitas Uppsaliensis.
- Vachala, Břetislav (1979): Ein weiterer Beleg für die Königin Repewetnebu? *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* (Berlin), roč. 106, s. 176.
- Vachala, Břetislav (2000a): Forty Years of Czech Archaeological Excavation in Egypt. *Masr al-mahrúsa / Impressions of Egypt* (Cairo), roč. 3, s. 76–91.
- Vachala, Břetislav (2000b): *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Nakladatelství NAUMA.
- Vachala, Břetislav (2001): Hetepiho hrobka v Abúsíru (Egypt). In: Hašek, Vladimír – Nekuda, Rostislav – Unger, Josef, ed., *Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Archeologický ústav Akademie věd Slovenské republiky Nitra, s. 201–204.
- Vachala, Břetislav (2002a): *Guide des sites d'Abousir*. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale.
- Vachala, Břetislav (2002b): Zwei Hundennamen aus Abusir. *Göttinger Miscellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion* (Göttingen), seš. 190, s. 83–87.
- Vachala, Břetislav (2003a): Das älteste Liebeslied? In: Kloth, Nicole – Martin, Karl – Pardey, Eva, ed., *Es werde niedergelegt als Schriftstück. Festschrift für Hartwig Altenmüller zum 65. Geburtstag*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, s. 429–431.
- Vachala, Břetislav (2003b): *Egypt*. Praha: Libri.
- Vachala, Břetislav (2003c): *Milostné písně starého Egypta*. Praha: Set Out.
- Vachala, Břetislav (2003d): Výzdobný program Intiho hrobní kaple v Abúsíru (EAR). In: Hašek, Vladimír – Nekuda, Rostislav – Unger, Josef, ed., *Ve službách archeologie IV. Sborník k 75. narozeninám Prof. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Geodril Brno – Archeologický ústav, Slovenská akademie vied Nitra, s. 317–322.
- Vachala, Břetislav (2004a): *Abusir VIII: Die Relieffragmente aus der Mastaba des Ptahshepses in Abusir*. Prague: Set Out.
- Vachala, Břetislav (2004b): Rekonstruované průčelí Intiho hrobky v jižním Abúsíru (EAR). In: Hašek, Vladimír – Nekuda, Rostislav – Ruttkay, Matej, ed., *Ve službách archeologie V. Sborník k sedmdesátinám RNDr. Emanuela Opravila, CSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Geodril Brno, Archeologický ústav – Slovenská akademie vied Nitra, s. 344–348.
- Vachala, Břetislav (2004c): Jižní Abúsír – sezona 2003/2004. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 3, s. 217–218.
- Vachala, Břetislav – Ondráš, František (2000): An Arabic Inscription on the Pyramid of Neferefra. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute,

- s. 73–76.
- Vachala, Břetislav – Svoboda, Jiří (1989): Ein Artefakt aus der Sicht von zwei historischen Disziplinen. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* (Berlin), roč. 116, s. 174–181.
- Verner, Miroslav (1982): Eine zweite unvollendete Pyramide in Abusir. *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* (Berlin), roč. 109, s. 75–78.
- Verner, Miroslav (1985a): Les sculptures de Rêneferéf découvertes à Abousir. *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* (Le Caire), roč. 85, s. 267–280.
- Verner, Miroslav (1985b): Les statuettes de prisonniers en bois d'Abousir. *Revue d'Égyptologie* (Bruxelles), roč. 36, s. 145–152.
- Verner, Miroslav (1986a): *Abusir I. The Mastaba of Ptahshepses. Reliefs*. Prague: Charles University.
- Verner, Miroslav (1986b): A Slaughterhouse from the Old Kingdom. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* (Mainz am Rhein), roč. 42, s. 181–189.
- Verner, Miroslav (1986c): Supplément aux sculptures de Rêneferéf découvertes à Abousir. *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* (Le Caire), roč. 86, s. 361–366.
- Verner, Miroslav (1991): Remarks on the Pyramid of Neferirkare. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* (Mainz am Rhein), roč. 47, s. 411–418.
- Verner, Miroslav (1992): *Abusir II: Baugraffiti der Ptahshepses – Mastaba*. Praha: Universitas Carolina Pragensis.
- Verner, Miroslav (1993): Abusir Pyramids „Lepsius no. XXIV. and no. XXV“. In: Berger, Catherine – Clerk, Gisèle – Grimas, Nicolas, ed., *Hommages à Jean Leclant. Études pharaoniques*. Le Caire: Institut français d'archéologie orientale, I, s. 371–378.
- Verner, Miroslav (1994): *Ztracené pyramidý, zapomenutí faraoni: Abúsír*. Praha: Academia, Škodaexport.
- Verner, Miroslav (1995): *Abusir III: The Pyramid Complex of Khentkaus*. Praha: Universitas Carolina – Academia.
- Verner, Miroslav (1997a): Further Thoughts on the Khentkaus Problem. *Discussions in Egyptology* (Oxford), roč. 38, s. 109–117.
- Verner, Miroslav (1997b): *Pyramidý: Tajemství minulosti*. Praha: Academia.
- Verner, Miroslav (1998): Pyramid Lepsius no. XXIV. Notes on the Construction of the Pyramid's Core. In: Guksch, Heike – Polz, Daniel, ed., *Stationen. Beiträge zur Kulturgeschichte Ägyptens. Rainer Stadelmann gewidmet*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 145–150.
- Verner, Miroslav (1999a): Discovery and Clearance of the Intact Tomb of Iufaa at Abusir. *KMT. A Modern Journal of Ancient Egypt* (San Francisco), roč. 10, č. 1, s. 18–27.
- Verner, Miroslav (1999b): Khentkaus I, Khentkaus II and the title mwt nswt bity nswt bity (or: nswt bity, mwt nswt bity). *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion* (Göttingen), seš. 173, s. 215–218.
- Verner, Miroslav (1999c): Was there a cult of Khentkaus I in Abusir? *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion* (Göttingen), seš. 173, s. 219–224.
- Verner, Miroslav (2000): Newly Discovered Royal Sarcophagi from Abusir. In: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír, ed., *Abusir and Saqqara in the Year 2000*. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic, Oriental Institute, s. 561–580.
- Verner, Miroslav (2001): Archaeological Remarks on the 4th and 5th Dynasty Chronology. *Archiv Orientální* (Praha), roč. 69, s. 363–418.
- Verner, Miroslav (2002a): Forty Years of Czech Excavations in Abusir. *Archiv Orientální* (Praha), roč. 70, s. 415–425.
- Verner, Miroslav (2002b): *The Realm of Osiris. Abusir*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Verner, Miroslav (2003a): Abúsírské papyrové archivy. *Pražské egyptologické studie* (Praha), roč. 2, s. 176–186.
- Verner, Miroslav (2003b): The Mysterious Sun Temples. *KMT. A Modern Journal of Ancient Egypt* (San Francisco), roč. 14, č. 1, s. 44–57.
- Verner, Miroslav – Bareš, Ladislav – Vachala, Břetislav (1997): *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*. Praha: Karolinum.
- Verner, Miroslav – Callender, Vivienne G. (2002): *Abusir VI: Djedkare's Family Cemetery*. Prague: Set Out.
- Wegner, Josef W. (2001): Royal Cults. In: Redford, Donald B., ed., *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press, sv. 1, s. 332–336.
- Wiebach, Silvia (1981): *Die ägyptische Scheintür. Mor-*

phologische Studien zur Entwicklung und Bedeutung der Hauptkultstelle in den Privatgräbern des Alten Reiches. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
Wildung, Dietrich (1984): *Ni-user-Rê. Sonnenkönig – Sonnengott*, München: Staatliche Sammlung

Ägyptischer Kunst.
Ziegler, Christiane et al. (1999): *L'art égyptien au temps des pyramides.* Paris: Réunion des musées nationaux.

14. Výkladový slovník důležitějších jmen a pojmů

Jména a pojmy uvnitř hesel opatřená znakem * znamenají odkaz na jejich existenci ve slovníku.

Abúsír, archeologická lokalita ležící asi 25 km jižně od Káhiry, na západním břehu Nilu. Stopy lidského osídlení sahají až do středního paleolitu. Největšího rozmachu dosáhl Abúsír za vlády panovníků 5. dynastie (cca 2510–2365 př. n. l.), kdy se stal hřbitovem králů, členů královské rodiny a příslušníků tehdejší společenské elity, kteří všichni obývali nedaleké egyptské hlavní město Mennefer. Nacházejí se zde pyramidy vládců Sahurea, Neferirkarea, Neferefre a Niuserre a královny Chentkaus II., mastaby příslušníků královské rodiny a nejvyšších úředníků, hodnostářů a kněží, sluneční chrámy Veserkafa a Niuserre a šachtové hroby důležitých osobností z počátku perské nadvlády v Egyptě (od 525 př. n. l.). Jako lidové pohřebiště sloužil Abúsír průběžně po celý egyptský starověk. Se systematickým archeologickým průzkumem lokality začala počátkem 20. století expedice Německé orientální společnosti, přičemž nepřetržitě od roku 1960 je Abúsír terénním pracovištěm Českého egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v Praze.

Abydos, archeologická lokalita na západním nilském břehu, přibližně 560 km jižně od Káhiry. Sídliště městského typu tu vzniklo již na konci předhistorické doby. Nacházejí se zde rozsáhlé hřbitovy, též se symbolickými hroby (kenotafy) většiny vládců 1. a 2. dynastie. Mrtví byli pod ochranou boha Chontamenteje, který od 12. dynastie splynul s Usirem. Abydos se stal legendárním místem Usirova pohřbu a centrem jeho uctívání. Původně jen pro krále určené usirovské rituály

symbolického pohřbu se staly běžnými pro každého Egyptana. Ten se také snažil být pohřben v Abydu, nebo alespoň tu mít svou stélu. Kenotafy a chrámy si zde nechali vybudovat Sethi I. a Ramesse II. (19. dynastie). Abydos byl vždy považován za náboženské středisko, národní hřbitov a poutní místo starých Egyptanů.

Alexandros III. Veliký, též Alexandr Makedonský (356–323 př. n. l.), latinsky Alexander, syn makedonského krále Filipa II. a jeho ženy Olympiady. O jeho výchovu a vzdělání pečoval Aristotelés. Po smrti svého otce nastoupil roku 336 př. n. l. na makedonský trůn, zajistil si poslušnost Řeků a roku 334 př. n. l. zahájil tažení proti Peršanům a završil je posléze výpravou do Indie. Po náhlé smrti roku 323 se jeho říše rozpadla na menší celky. Jeho velitelé si je mezi sebou rozdělili a vládli v nich jako králové. Alexandrovými výboji se řecká civilizace rozšířila do rozsáhlých území a stala se univerzální kulturou celého helénistického světa.

amarnské umění, označení pro egyptské umění Achnatonovy doby (1372–1358 př. n. l.) vycházející z moderního názvu lokality – Tell el-Amarna, poblíž které se nacházelo nové hlavní město Egypta Achetaton vybudované faraonem-reformátorem *Achnatonem. Památky z Tell el-Amarny dokládají úsilí o změnu v egyptském výtvarném vnímání. Jsou velmi realistické, uvolněné, bezprostřední a otevřenější i k erotické tematice; v malířství se projev blíží impresionismu. Portrétní umění charakterizuje snaha o zachycení konkrétních individuálních rysů nevyhýbající se ani panovníkovi a členům jeho rodiny. Dá se říci, že amarnská doba představuje v egyptském umění ovlá-

daném konvencí a řádem nejuvolněnější etapu jeho vývoje.

Anup, egyptský bůh zemřelých a mumifikace a ochránce pohřebišť. Nejčastěji byl znázorňován v podobě ležícího šakala. Jedním z center jeho uctívání byla oblast Mennoferu.

Atum, egyptský bůh stvořitel. Byl znázorňován v lidské podobě s dvojitou korunou krále Horního a Dolního Egypta na hlavě. V héliopolské kosmogonii považován za prapožstvo, které zplodilo další generaci bohů a stálo v čele božího Devatera. Později byl Atum ztotožňován se zapadajícím sluncem.

Borchardt Ludwig (1863–1938), německý egyptolog a architekt. V Káhiře založil Německý archeologický ústav (1907) a Švýcarský ústav egyptské architektury a starožitností (1929). Vedl četné výkopové práce zvláště v Abúsíru a Tell el-Amarně. Byl jedním ze zakladatelů Generálního katalogu Egyptského muzea v Káhiře, jež vychází dodnes. Napsal zásadní práce pojednávající o egyptské architektuře, stavbě pyramid a měření času.

Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, Český (někdejší Československý) egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře byl založen v roce 1958 jako samostatné vědecké pracoviště zkoumající vývoj staroegyptské společnosti a její kulturní odkaz. Jeho prvním ředitelem byl až do své smrti v roce 1960 zakladatel české egyptologie František Lexa. Založení tohoto ústavu mělo pro obor velký význam, neboť umožnilo našim egyptologům na jedné straně provádět v Egyptě vlastní archeologické výzkumy a získávat z nich původní pramenný materiál a na druhé straně se přímo zapojit do proudu světové egyptologie. Prvním úkolem ústavu byla účast na mezinárodní akci UNESCO, organizované na záchranu a dokumentaci núbijských památek ohrožených stoupajícími vodami Nilu v souvislosti se stavbou Vysoké asuánské přehrady. V letech 1961–1965 se uskutečnilo pět československých výprav, které provedly archeologický, epigrafický, etnografický a antropologický průzkum dvou svěřených rozlehlých koncesních oblastí v Dolní Núbii. Tuto práci Egypt ocenil podílem na hodnotných archeologických nálezech, který obohatil sbírky Národního muzea v Praze. Hlavním terénním pracovištěm ústavu se hned od počátku stal Abúsír – významné královské pohřebiště z doby 5. dynastie (2465–2325 př. n. l.), které je součástí proslulého pyramidového pole (vyhlášeného UNESCO jako součást Světového kulturního a přírodního dědictví lidstva).

Během dlouhodobého komplexního multidisciplinárního výzkumu lokality se podařilo odkrýt největší dochovanou nekrálovskou hrobku (typu mastaby) vezíra Ptaššepse, pyramidové komplexy královny Chentkaus II. a panovníka Neferefre a rozlehlé hřbitovy členů královské rodiny, vysokých úředníků, hodnostářů a kněží. Překvapivé jsou i objevy důmyslných šachtových hrobů hodnostáře Udžahorresneta a Iufaa z počátku první perské nadvlády (od 525 př. n. l.). Cílem terénní práce českých egyptologů je nejen prozkoumání a publikování objevených objektů, ale také jejich účinná konzervace a záchrana pro budoucnost. Práce na pražském pracovišti ústavu se soustřeďuje na zpracování všech objevených stavebních památek a nálezů z nich a na přípravu publikací. Průběžně jsou také zpracovávány egyptské nálezy uložené ve veřejných sbírkách a muzeích po celé České republice. Významná je rovněž pedagogická činnost na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy i mimo ni. Velký význam má projekt Českého národního egyptologického centra (2000–2004), které se spolupodílí na organizování základního archeologického výzkumu v Egyptské arabské republice a pořádání výstav a mezinárodních egyptologických konferencí v Praze. Kontakt: Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, Celetná 20, 110 00 Praha 1; ředitel: Doc. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., telefon: 224 491 397, e-mail: bretislav.vachala@ff.cuni.cz.

démotické písmo, řecky „lidové“, kurzivní písmo, které vzniklo dalším zjednodušováním staroegyptského hieratického písma kolem roku 750 př. n. l.

Dešet, „Červená země“. Takto Egypťané označovali přilehlá území mimo obdělávané nilské údolí a deltu, na rozdíl od Kemet („Černé země“). Červenou zemi Egypťané považovali za sídlo nepřátelských sil, zla a chaosu, ovládané bohem pouští Sutechem.

Dolní Egypt, označuje severní část země od Mennoferu po středomořské pobřeží. Zahrnuje celou nilskou deltu, jež se administrativně členila do 20 krajů (nomů).

dynastie, označení panovnického rodu a zároveň i období, v němž ve starém Egyptě vládl. Egyptologové převzali rozdělení egyptských dějin do 30 dynastií, jež zavedl kněz Manéthó ze *Sebennytu.

Džoser, egyptský panovník vládnoucí v období kolem roku 2650 př. n. l.; druhý vládce 3. dynastie. Podle Turínského seznamu králů vládl 19 let, podle Manéthóna 29 let. Jeho obrovská posmrtná rezidence, kterou představuje rozsáhlý stavební komplex stupňovité

pyramidy v Sakkáře, je považována za důležitý mezník ve vývoji světové architektury. Autorem projektu Džoserovy pyramidy, kde bylo vůbec poprvé použito kamene v monumentálním měřítku, byl pravděpodobně jeho syn Imhotep; tento slavný mudrc, stavitel a lékař byl později zbožštěn a uctíván jako bůh lékařství a ochránce písarů.

egyptština, samostatná větev mezi afroasijskými jazyky, která má pět vývojových stupňů (v období od 4. tisíciletí př. n. l. do 1. tisíciletí n. l.).

faraon, hebrejský a řecký tvar egyptského slova *per aa*, „velký dům“, které zpočátku označovalo královský palác a později i samotného panovníka.

Hathora, egyptská mocná ochranná bohyně, životelka bohů a lidí, vyhledávaná sudička i ochránkyně zemřelých (zvláště v thébské nekropoli). Byla oblíbená a hojně uctívána též jako bohyně lásky, plodnosti, hudby, zpěvu a tance. Převládá její znázorňování v lidské podobě s kravskými rohy a ušima a slunečním kotoučem na hlavě, případně v podobě krávy. Jejím častým atributem je hudební nástroj sistrum.

Hérodotos (asi 485–asi 425 př. n. l.), řecký cestovatel a historik, zvaný „otec historie“. Autor devíti knih *Historiés apodexis* (*Dějiny*), zvané též *Múzy*. Koncipoval je jako výklad tří velkých témat: vznik rozporu mezi Asií a Evropou, růst perské moci, historie řecko-perských válek jako svár mezi řeckou láskou ke svobodě a perskou despocií. Zaznamenal i řadu geografických a etnografických pozorování, kolem roku 450 př. n. l. navštívil i Egypt a zanechal o tom podrobné písemné svědectví (2. kniha jeho *Dějin*).

hieratické písmo, řecky „kněžské“, vzniklo v Egyptě z praktických potřeb záhy po vytvoření hieroglyfického písma zjednodušením tvarů jeho značek.

hieroglyfické písmo, egyptské písmo; název je odvozen z řečtiny (v překladu znamená „posvátné písmo tesané“). Toto písmo existovalo v Egyptě prokazatelně již v období kolem roku 3400 př. n. l. a přetrvalo až do konce 4. století n. l. Jeho vznik byl podmíněn potřebami rozvíjející se společnosti a ústřední státní správy. Užívalo se kolem 800 hieroglyfických značek, které věrně znázorňovaly lidské postavy, zvířata, ptáky, ryby, stromy, rostliny, řemeslnické a zemědělské náčiní, lodi, různé stavby aj. Rozlišují se tři kategorie znaků: významové (*ideogramy*), zvukové (*fonogramy*) a určující (*determinativy*). Ideogramy znamenají to, co skutečně znázorňují. K nim se přidávaly fonogramy, které pouze naznačovaly zvukové znění slova. Naopak determinativy slovo blíže určovaly, avšak nečetly se.

Hieroglyfické nápisy byly tesány do kamene, na stěny chrámů a hrobek, na sochy, stély aj.

Horní Egypt, označuje jižní část země od Elefantiny po Mennefer. Od počátku egyptského státu zahrnoval 22 územních správních jednotek – krajů (nomů).

Chekeretnebti, dcera předposledního vládce 5. dynastie Džedkarea Isesiho. Její mastabu objevili čeští egyptologové v Abúsíru v roce 1976.

Chentkaus, jméno dvou královen Staré říše. Obě sehrály důležitou historickou úlohu na konci 4. a na počátku 5. dynastie, když v dané situaci zaručily legitimitu vládnoucího rodu. Chentkaus I. byla pravděpodobně dcera Menkaurea (pohřbena v tzv. čtvrté pyramidě v Gíze), zatímco Chentkaus II. byla manželkou Neferirkarea (pohřbena v Abúsíru). Obě královny mohly dokonce samostatně vládnout, pokud jejich identický jedinečný titul přeložíme jako „matka krále Horního a Dolního Egypta a král Horního a Dolního Egypta“.

Chufu, egyptský panovník, druhý vládce 4. dynastie (26. století př. n. l.), stavitel Velké pyramidy v Gíze – prvního divu starověkého světa.

Inti, soudce a kněz (doba Pepiho I., 6. dynastie), jehož mastabu objevila v jižním Abúsíru česká expedice v roce 2000.

Iufaa, správce paláců a kněz předčítatel (27. dynastie), jehož nedotčený šachtový hrob našla v západním Abúsíru česká expedice v roce 1995.

kanopa, jedna ze čtyř nádob, do nichž se během mumifikace ukládaly vnitřnosti zesnulého. Každá byla pod ochranou jednoho ze čtyř synů boha Hora (Amset střežil játra, Duamutef žaludek, Kebehsenuf střeva a Hapi plíce).

Karnak, největší dochovaný chrámový soubor starověku u dnešního Luxoru v Horním Egyptě, zasvěcený boží trojici Amonovi, Mutě a Chonsuovi.

Kemet, „Černá země“. Označení úrodného nilského údolí a delty, na rozdíl od Dešret („Červené země“) – pusté a obávané pouště.

Knihy mrtvých, novodobé označení rozsáhlého souboru 189 náboženských říkadel, doprovázených ustálenými ilustracemi (takzvané viněty). Egyptsky se tento soubor, jenž se objevuje přibližně od roku 1500 př. n. l., nazýval „Kniha vycházení za dne“. *Knihy mrtvých* měla zemřelému především pomoci zdárně absolvovat posmrtný soud před vládcem podsvětí *Usirem, zajistit mu dosažení nerušené věčné posmrtné existence na onom světě a umožnit mu vycházení z hrobky na tento svět a nabývání libovolných podob. Knihy

mrtvých, jež navazují na *Texty pyramid* a *Texty rakví*, se psaly na papyrové svitky, které se ukládaly do rakví. Objevují se ale i na stěnách hrobek, obinadlech mumii a různých součástech pohřební výbavy.

lotos, heraldická rostlina Horního Egypta, která zároveň symbolizovala znovuzrození.

maat, staroegyptský princip pravdy, práva, spravedlnosti, zaručující světový řád a zároveň ideál mravního řádu; ve starém Egyptě byl všeobecně přijímaný. Vznikl v okamžiku stvoření světa a měl nejvyšší boží posvěcení. Jeho personifikací byla bohyně *Maat. Princip *maat* se poprvé zmiňuje v *životopisech Staré říše.

Maat, egyptská bohyně pravdy, práva a spravedlnosti; dcera boha *Rea. Zosobňovala princip **maat*, který řídil řád vesmíru, světa a lidského bytí. Byla zpodobňována jako žena s pštroším pérem na hlavě. Účastnila se posledního soudu.

madrasa (medresa), teologické islámské učiliště.

mastaba, arabsky „lavice“, typ staroegyptské královské i soukromé hrobky s nadzemní a podzemní částí. Tvarem připomíná nízkou hliněnou lavici (arabsky *mastaba*) před domy feláhů na egyptském venkově. V době Staré a zčásti i Střední říše byla mastaba běžnou formou hrobky příslušníků vyšších společenských vrstev. Měla obdélníkový půdorys a byla orientována ve směru sever – jih. V nadzemní části (superstruktura) bývala chodba a zdobená kaple, v jejíž západní stěně byly umístěny takzvané nepravé dveře, které byly považovány za symbolickou bránu na onen svět. Na obětní stoly před nepravými dveřmi se kladly obětiny určené duchu zemřelého. Vedle kaple ještě byla zvláštní uzavřená místnost (arabsky *serdáb*, „sklep“), v níž se nacházela socha zemřelého. Nadzemní část mastaby byla spojena s její podzemní částí (substrukturou) šachtou, z níž vedla chodbička do pohřební místnosti se sarkofágem obsahujícím mumii majitele hrobky i s jeho pohřební výbavou. Mastaby se nacházejí na mnoha lokalitách po celé zemi a navzájem se liší rozměry, použitým stavebním materiálem i vnitřním uspořádáním.

Mennefer, nejstarší hlavní město sjednoceného Egypta ležící asi 30 km jižně od Káhiry na západním břehu Nilu. Jeho centrem byla v Archaické době opevněná královská rezidence Bílé zdi (Inebuhedž). Pohřebišťem Menneferu byla oblast Sakkáry a Abúsíru.

mumifikace, 1. přirozená konzervace, 2. úprava těla zemřelého založená na odstranění snadno se rozkládajících částí (zejména vnitřností) a vysušení zbývajících

tkání. Mumifikace měla zpravidla zajistit věčné trvání těla a tím existenci zemřelého. Byla původně vyvinuta ve starém Egyptě v souvislosti s filozofií posmrtného života, jehož účelem byla ochrana těla zesnulého před rozkladem a uchování jeho věrné podoby. Základem mumifikace – jež představovala složitý rituál, který měl napodobit mumifikaci boha *Usira – bylo odstranění vnitřností (kromě srdce a ledvin), vysušení těla pomocí natronu, jeho potření mastmi a cedrovým olejem a konečně zavinutí do jemných lněných obinadel. Mumifikace trvala 70 dní a prováděli ji ve zvláštních dílnách na okrajích hřbitovů mumifikátorů, kteří tvořili samostatné společenství. *Hérodotos, jenž navštívil Egypt kolem roku 450 př. n. l., popsal tři základní způsoby mumifikace, jež se lišily dokonalostí provedení a také cenou; rovněž se zmiňuje o výskytu nekrofilie, které se balzamovači údajně někdy dopouštěli na mrtvolách krásných žen. Dochované mumie dnes představují důležitý historický, antropologický a paleopatologický pramen.

Narmer, pravděpodobný sjednotitel Egypta krátce před rokem 3100 př. n. l., jehož jméno zní v překladu „Zlý sumec“. Připomíná ho slavná břidlicová paleta uložená v Egyptském muzeu v Káhiře.

naučení, egyptsky *sbajet*, staroegyptský literární útvar; rozvíjel se nepřetržitě od Staré říše po dobu tří tisíciletí. Naučení má podobu sbírky moudrých rad, které dává zestárlý otec svému synovi, když mu odevzdává svůj úřad a hodnost, aby pokračoval. Cílem naučení bylo připravit mladého člověka na životní cestu, po níž ho měl vést princip **maat*. Autorem nejstaršího dochovaného naučení byl *Ptahhotep, vezír krále Džedkarea Isesiho. Stodesetiletý Ptahhotep v něm udělal ve 37 kapitolách svému synovi rady o tom, jak se chovat v určitých situacích v oblasti společenského života a v některých záležitostech života soukromého a rodinného.

Neferefre (dřívější čtení Raneferef), vládce 5. dynastie, starší syn Neferirkarea a královny Chentkaus II. Údaje o délce jeho vlády stanoví Turínský seznam králů x + 1 a Manéthó 20 let. Neferefreovu nedokončenou pyramidu s rozlehlým zádušním chrámem a svatyní nože objevila česká expedice koncem 70. let minulého století v Abúsíru. Podle výsledků antropologických výzkumů zemřel Neferefre ve věku 20–23 let. Dosud se nepodařilo najít Neferefreův sluneční chrám.

Neferirkare, vládce 5. dynastie. Manéthó uvádí délku jeho vlády 20 let. Neferirkare, za jehož vlády byla provedena rozsáhlá reforma státní správy, si postavil

pyramidový komplex v Abúsíru a sluneční chrám na neznámém místě.

Nefertiti (kolem roku 1350 př. n. l.), egyptská královna. Byla manželkou Amenhotepa IV. – Achnatona a zřejmě faktickou spoluvládkyní, podílela se i na jeho náboženské reformě. Její portréty z dílny sochaře Thutmose z doby kolem roku 1350 př. n. l., nalezené v Tell el-Amarně, patří k nejpůsobivějším zobrazením ženské tváře v historii výtvarného umění.

nejstarší egyptština, první vývojový stupeň egyptštiny (samostatné větve afroasijských jazyků); představuje jazyk Archaické doby a Staré říše. Jsou jí zaznamenány v hieroglyfickém písmu nápisy v královských a soukromých hrobkách, na sloupech, pilířích, sochách, stélách a různých předmětech a v hieratickém písmu texty na papyrových svitcích. Je rovněž jazykem *Textů pyramid*.

nepravé dveře, typ staroegyptské stély napodobující v kameni (méně často ve dřevě) uzavřené dveře. Nepravé dveře byly zvláště oblíbené ve Staré říši, kdy představovaly významnou součást hrobky, neboť – zasazené do západní stěny hrobní kaple – symbolicky vyznačovaly hranici mezi pozemským a posmrtným světem. Těmito dveřmi přicházel duch zesnulého, aby přijal obětiny jídel a nápojů. Nepravé dveře zdobilo znázornění majitele hrobky sedícího u obětního stolu a hieroglyfické nápisy uvádějící jeho jméno, tituly a obětní formule.

nesmrtelnost, pojem nesmrtelnosti nebo dlouhověkosti je vlastní takřka všem legendám a mýtům přírodních a pravěkých společností na celém světě. Tvůří ústřední ideu téměř všech pozdějších zpracovaných starověkých náboženských soustav a filozofii života. Je útěšnou odpovědí na strach ze smrti, který tolik traumatizuje snad každého člověka. Otázky spjaté s nesmrtelností, nebo alespoň s dlouhověkostí lidské bytosti, duší a existencí na onom světě jsou zkrátka předmětem úvah od počátků lidského rodu. Mnozí z nás tuto představu sdílejí dosud. Zda oprávněně, nevíme: doposud se nikdo z onoho světa nevrátil a nepodal svědectví. Ze zkušeností při lopotném obstarávání obživy lidé ovšem věděli, že k tak velkým cílům, jakými byly dlouhověkost nebo nesmrtelnost, nepovede snadná cesta. A začali hledat rozmanité prostředky, jak ji nalézt a překonat: askezí a zřeknutím se světských požitků, jako třeba taoisté, jogíni nebo poustevníci, či všeobjímající láskou ke všem bytostem i k přírodě, jako třeba buddhisté nebo křesťané. Anebo úporným hledáním a vytvořením vhodného pre-

parátu – takovou cestu nastoupili čínští alchymisté, vedení taoistickým učením.

Niuserre, panovník 5. dynastie, mladší syn Neferirkare a královny Chentkaus II. Niuserreova pyramida se nachází v Abúsíru, zatímco jeho sluneční chrám v neďalekém Abú Ghurábu. Za Niuserreovy vlády kulminovala kariéra vezíra Ptahšepsese, jenž se oženil s jeho dcerou Chamerernebti.

papyrus, heraldická rostlina Dolního Egypta, z jejichž stvolů se zhotovoval psací materiál – papyrové svitky.

periodizace dějin starověkého Egypta, Předdynastická doba: cca 5500–3000 př. n. l. – 0. dynastie; Archaická doba: cca 3000–2700 př. n. l. – 1.–2. dynastie; Stará říše: cca 2700–2180 př. n. l. – 3.–6. dynastie; První přechodná doba: cca 2180–1994 př. n. l. – 7.–11. dynastie; Střední říše: cca 1994–1797 př. n. l. – 12. dynastie; Druhá přechodná doba: cca 1797–1543 př. n. l. – 13.–17. dynastie; Nová říše: cca 1543–1080 př. n. l. – 18.–20. dynastie; Třetí přechodná doba: cca 1078–715 př. n. l. – 21.–24. dynastie; Pozdní doba: 715–332 př. n. l. – 25.–31. dynastie; Řecká doba: 332–30 př. n. l.; Římská doba: 30 př. n. l.–395 n. l.; Byzantská doba: 395–640; Arabská doba: od 640 dodnes.

Posener-Kriéger Paule (1925–1996), francouzská egyptoložka; v letech 1981–1989 řídila Francouzský ústav orientální archeologie v Káhiře a proslula vydáním nejstarších dochovaných egyptských papyrů z Abúsíru a Gebelenu.

Ptah, egyptský bůh stvořitel a důležitý ochránce řemesel a umění. Měl vždy lidskou podobu s těsně přiléhajícím oděvem a kápí a v rukou svíral trojitě žezlo. Byl hojně uctíván zvláště v menoferské oblasti.

Ptahhotep, egyptský *vezír za panovníka 5. dynastie Džedkarea Isesiho (24. století př. n. l.). Autor nejstaršího dochovaného etického naučení o chování člověka, jednoho z nejvýznamnějších literárních děl starého Egypta. Jeho jméno znamená „(Bůh) Ptah je spokojen“.

Ptahšepses, *vezír, nejvyšší soudce a ředitel všech královských staveb za vlády Niuserrea (5. dynastie), s jehož dcerou Chamerernebti se také oženil. Ptahšepsesovu hrobku odkrývala v Abúsíru v letech 1960–1974 česká expedice.

Ptolemaios, obvyklé jméno egyptských králů v helénistické době. Zakladatelem dynastie byl Ptolemaios I. Sótér, původně jeden z Alexandrových makedonských generálů. Po jeho smrti se zmocnil jeho ostatků a uchýlil se s nimi do Egypta, kde se stal správcem a prohlásil se tamním králem (323–283 př. n. l.). Po

*Alexandrovi zdědil i jeho milenku, slavnou hetéru Thais, která mu dala tři syny.

ptolemaiovský Egypt, poslední etapa dějin samostatného Egypta, v tamních pramenech označovaný jako doba 32. dynastie (323–31 př. n. l.). Jako jedno z center helénistického světa představuje prosperující bohatý stát na vysoké kulturní úrovni a nejvýznamnější středisko rozvoje řecké civilizace.

pyramida, typ staroegyptské královské hrobky Staré a Střední říše. Původ jehlanovité stavby je pravděpodobně třeba hledat v symbolu počátečního pahorku, jenž se v okamžiku stvoření světa vynořil z pravodstva a na němž se zrodil život. *Džoserova stupňovitá pyramida v Sakkáře z počátku 3. dynastie dokládá postupný stavební vývoj od *mastaby k pyramidě. Ve 4. dynastii se prosadil tvar jednoduchého hladkého jehlanu a také se ustálil celý soubor staveb tvořící královský pyramidový komplex: monumentální vstupní část v podobě údolního chrámu, vzestupná cesta, zádušní chrám, vlastní pyramida jako místo králova pohřbu a konečně satelitní pyramidka považovaná za příbytek panovníkova ducha. Zásadní význam měl zmíněný zádušní chrám (s veřejnou a intimní částí) přiléhající k východní stěně pyramidy, v němž se po smrti panovníka starali stanovení kněží o jeho zádušní kult a denně mu sem přinášeli předepsané obětiny jídel a nápojů. Pyramidový komplex vymezovala mohutná ohradní zeď.

pyramidion, vrcholek pyramidy, který býval vytesán z jednoho kusu tvrdého kamene (žuly nebo čediče) a zdoben náboženskými motivy a hieroglyfickými nápisy obsahujícími jména a titulaturu příslušného vládce. Mohl být pokryt měděnými nebo zlatými pláty.

Raneferef, viz Neferefre.

Re, egyptský bůh, jeden z nejvýznamnějších bohů egyptského panteonu. Zosobňoval Slunce a byla mu přisuzována i úloha stvořitele a nejvyššího soudce. Panovníci se označovali za jeho syny a součástí mnohých královských jmen bylo i Reovo jméno. Chrámy zasvěcené Reovi se nacházely po celé zemi, ale hlavním střediskem jeho uctívání byla Héliopolis. Re byl znázorňován v lidské podobě se slunečním kotoučem na hlavě, někdy se sokolí hlavou. Objevuje se v řadě mýtů.

Sahure, panovník 5. dynastie, zřejmě syn Vesperkafa. Podle Turínskému seznamu králů vládl 12 let, podle Manéthóna 13 let. Za Sahurea došlo k velkému rozvoji obchodních styků s cizími zeměmi. Saháte si jako

první dal postavit pyramidový komplex v *Abúsíru, a tak založil nové královské pohřebiště. Jeho *sluneční chrám zatím nebyl objeven.

Sakkára, jedna z nejdůležitějších egyptských archeologických lokalit, která se nachází přibližně 30 km jižně od Káhiry na okraji Západní pouště. Pohřebiště hlavního města *Menneferu. Rozkládá se zde archaická královská nekropole, pyramidy vládců Staré říše, hřbitovy významných osobností ze všech období starého Egypta a pohřebiště posvátných zvířat (býků, koček, ibisů, sokolů a paviánů). Každoročně zde pracuje několik archeologických expedic z celého světa.

sarkofág, dřevěná, terakotová, kamenná nebo kovová rakev užívaná při inhumačních pohřbech. Název pochází z řečtiny (*sarx*, „maso“, *fagein*, „jíst, stravovat“). Jak uvádí Plinius, byla tato vlastnost připisována kameni těženému v maloasijské Lýkii, z něhož se zhotovovaly nejstarší sarkofágy známé z řeckého prostředí. V Řecku však inhumace nebyla příliš rozšířena. V Římě ji praktikovaly podle svých zvyklostí pouze některé rody, například Scipionové. K masovému rozšíření inhumačních pohřbů a užití mramorových sarkofágů v římském světě došlo až v důsledku změn v eschatologické koncepci a ve víře v posmrtný život, která se uplatnila od třicátých let 2. století n. l. Reliéfně zdobené sarkofágy se postupně staly nejmasovějším typem sochařské produkce pozdní antiky. Koncem 3. století narůstá počet sarkofágů s křesťanskými motivy. Název se běžně používá i pro všechny typy kamenných rakví známých ze starého Egypta: egyptské sarkofágy byly buď hranaté nebo antropomorfní a mohly obsahovat ještě jednu nebo více vnitřních dřevěných nebo kovových rakví; spodní část sarkofágu i jeho víko bývaly zdobené náboženskými scénami a nápisy, materiálem byl alabastr, čedič, křemenec, pískovec, vápenec, žula aj.

sluneční chrám, označení chrámů, které postavili panovníci 5. dynastie Vesperkaf, Sahure, Neferirkare, Neferefre, Niuserre a Menkauhor v oblasti menneferského královského pohřebiště a zasvětili svému „otci“, slunečnímu bohu Reovi. Ústředním bodem chrámu byl obrovský obelisk, před nímž stál v otevřeném dvoru oltář. Sluneční chrám byl funkčně, nábožensky i administrativně úzce propojen s pyramidovým komplexem daného vládce. Z šesti slunečních chrámů se dosud podařilo objevit dva (Vesperkafův a Niuserreův).

šachtový hrob, typ hodnostářské hrobky doložený ze 7.–4. století př. n. l. z pohřebišť v *Gíze, *Abúsíru

a *Sakkáře. Základem je pohřební komora vybudovaná na dně hluboké šachty, jež může být obklopena vedlejšími šachtami majícími stavební i pohřební účely.

Thovt, egyptský bůh psaní, počítání, vědění a moudrosti, rovněž personifikoval Měsíc. Býval zobrazován v lidské podobě s hlavou ibise nebo přímo jako ibis či pavián. Měl úzký vztah k bohyni *Maatě. Střediskem Thovtova kultu byl dnešní Ešmúnén ve středním Egyptě.

Tura, vápencové lomy na jižním předměstí Káhiry na východním nilském břehu. Zdejší kvalitní jemný vápenec byl používán též na obkládání pyramid.

Turínský seznam králů, papyrus, který je datován do doby vlády Ramesse II. (ca 1279–1212 př. n. l. Obsahuje jména egyptských panovníků od 1. dynastie (ca 3150 př. n. l.) až do počátku Nové říše. Právě o takový typ seznamu králů se opíral *Manéthó, když sepisoval dějiny Egypta.

Tutanchamon (vládl asi 1347 až 1338 př. n. l.), egyptský panovník. Byl snad bratrem nebo synem *Amenhotepa IV., v jehož náboženské reformě však nepokračoval. Mezi nálezy z Tutanchamonovy skalní hrobky v Údolí králů jsou známy umělecké předměty dokládající egyptský smysl pro harmonické rodinné vztahy: například reliéf na opěradle takzvaného lvího trůnu zachycuje něžnou scénu – Tutanchamonovu manželku Anchesenamónu, Achnatonovu dceru, jak natírá ramena svému královskému manželovi vonnou masťou.

Udžahorresnet, významný egyptský hodnostář a spojenec perských králů Kambýsa a Dáreia I. (27. dynastie), jehož *šachtový hrob odkrývala česká expedice v *Abúsíru v letech 1980 až 1993.

Usir, egyptský bůh plodnosti a vegetace a současně vládce západní říše mrtvých. Člen héliopolského božského Devatera. Podle rozšířeného usirovského mýtu byl zabit svým závistivým bratrem Sutehem, ale opět oživen bohyněmi Esetou a Nebthetou a poté ustanoven soudním tribunálem bohů vládcem říše mrtvých, s nímž se později ztotožňovali všichni zesnulí. Usir byl zobrazován v lidské podobě, často mumifikovaný, s bílou korunou na hlavě, rituálním vouskem a žezlem a dýtkami v rukou. Střediskem jeho kultu byla města Busiris v nilské deltě a *Abydos v Horním Egyptě.

Veserkaf, zakladatel 5. dynastie. Podle *Turínského seznamu králů vládl 7 let, podle *Manéthóna dokonce 28 let. Je o něm známo, že stavěl chrámy, podporoval rozvoj kultu bohů i v provinciích a uspořádal vojenské

tažení do Núbie. Jeho pyramida stojí v Sakkáře. Veserkaf postavil první sluneční chrám, jenž byl objeven severně od *Abúsíru.

vešebt, mumiformní soška (z kamene, dřeva, keramiky či fajánse) představující zástupce a pomocníka zemřelého. Byla součástí pohřební výbavy od Střední říše do Ptolemaiovské (Řecké) doby. Nápis na vešebtu obsahoval text 6. kapitoly Knihy mrtvých, tituly a jméno majitele.

vezír, slovo arabského původu, jehož se v egyptologii používá k označení nejvyššího úředníka staroegyptského státu. Vezír měl nejvyšší výkonnou moc v zemi a byl zástupcem panovníka. Ve Staré říši zpočátku zastávali tento úřad zejména synové krále, od 5. dynastie i osoby nekrálovského původu. Autorita úřadu vezíra posilovala v dobách, kdy byla pevná ústřední moc v zemi. Mnozí schopní vezíři se zapsali do dějin Egypta.

zádušní kult, rituál přispívající k udržení věčné posmrtné existence člověka tím, že zajišťoval jeho duchu stálé uspokojování hlavních fyzických potřeb prostřednictvím každodenního předkládání jídel a nápojů v hrobce. Jeho důležitou součástí byly i vzpomínkové slavnosti na počest zemřelého. Počátkem Staré říše zajišťoval zádušní kult nejstarší syn zesnulého a další rodinní příslušníci, později zádušní kněží. Rozhodnutí týkající se zabezpečení svého zádušního kultu člověk uvedl v poslední vůli.

Žába Zbyněk (1917–1971), český egyptolog; s Františkem Lexou spoluzakládal v roce 1958 Československý egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře a v letech 1960–1971 vedl naše expedice do Abúsíru a Núbie (v rámci záchranné akce UNESCO). Zabýval se zvláště staroegyptskými dějinami, filologií, literaturou, právem a astronomií.

životopis, staroegyptský literární žánr; jeho vývoj je možné sledovat od Staré říše až do Ptolemaiovského období, tedy po dobu téměř 3000 let. Prvního vrcholu dosáhl životopisný nápis v 6. dynastii, kdy vybroušeným jazykem (nejstarší egyptštinou – viz) popisuje úspěšnou úřednickou dráhu i mimořádné činy zemřelého a zároveň podává výčet jeho ušlechtilých vlastností a morálních kvalit, kterými dotyčný naplňoval za svého pozemského života princip *maat. Životopis vytesaný do stěny nekrálovské hrobky měl trvale připomínat jméno jejího majitele mezi živými, což bylo „příjemné jeho duchu“ žijícímu v říši mrtvých.

(Výkladový slovník napsali Jaroslav Malina a Břetislav Vachala.)

15. Rejstříky

15.1. Rejstřík staroegyptských jmen

A	I
Aha 14	Imachetcheretresnet 86
Ahmoše II. 17, 79	Inti 11, 66–69, 103, 109
Amenemhet IV. 16	Itej 66, 67
Amenhotep IV. 16, 17, 111, 113	Iufaa 84, 86, 99, 102, 103, 104, 108, 109
Anchemcenenet 68	
Anchtes 84	K
	Kaaper 66, 67
D	Kar 66–68
Džedkare Isesi 64, 66, 109–111	
Džoser 29, 71, 108, 109, 112	M
F	Menkauhor 66, 112
Faaf (Idu) 64	Mentuhotep II. 16
	Mernefu 64, 65
H	Merut 68
Hatšepsut 16	N
Hedžetnub 64, 66	Narmer 14, 110
Hetepi 66, 67, 100, 103	Necerirenre 37
CH	Neferefre 11, 25, 28, 30, 37, 40, 43–49, 53, 71, 79, 107, 108, 110, 112
Chafini 62	Neferirkare 11, 25, 26, 28, 29, 37, 39, 40, 43, 49, 50, 56, 71, 72, 104, 107, 109–112
Chamerernebti 57, 58, 62, 64, 111	Nefrethanebti 37
Chekeretnebti 11, 64–66, 109	Neserkauhor 64
Chenit 64, 65	Niuserre 11, 25, 26, 28, 37, 40, 42, 43, 49–53, 55–58, 61, 64, 66, 71–77, 107, 111, 112
Chentkaus I. 40, 109	
Chentkaus II. 11, 25, 28, 29, 40, 42, 43, 49, 52, 53, 107–11	

P	Š
Pepi I. 94, 106	Šepseskare 25, 28, 71
Pepi II. 15	Štír 14
Psammtek III. 17, 79	
Ptahšepses 11, 25, 27, 28, 53, 55-64, 89, 101, 108, 111	T
Ptahšepses Junior (II.) 64	Tepemanch 55, 56
R	Teti 68
Ramesse II. 16, 17, 107, 113	Tisethor 64, 66
Ramesse XI. 16	
Reputnub 53, 58	U
	Udžahorresnet 11, 28, 79-82, 84, 108, 113
S	V
Sahure 11, 25, 26, 28, 31-37, 49, 50, 66, 71, 100, 101, 107, 112	Veni 94
Sebekneferu 16	Veretiamtes 94
Sefchu 68	Veserkaf 71, 72, 107, 112, 113
Senedžemib 68	Veserkafanch 55, 56

15.2. Rejstřík egyptských zeměpisných názvů

A	K
Abú Ghuráb 71, 111	Karnak 16, 17, 87, 109
Abú Mína 87	
Abú Rawáš 25	L
Abú Simbel 87	Luxor 87, 109
Abúsír 11, 25-31, 34, 36, 37, 40, 42, 43, 49, 52, 53, 55, 57, 64, 66, 67, 71, 76, 79, 80, 86, 87, 89, 90, 94, 99, 100, 101, 103, 104, 107-113	M
Abydos 14, 94, 107, 113	Mennefer 14, 17, 25, 94, 107-110, 112
Avaris 16	N
B	Nakáda 94
Búbastis 14	Nechen 68
Bútó 14	
F	P
Fajjúm 16, 20, 25	Pelusium 17, 79
	Philae 87
G	Punt 31, 97, 101
Gíza 26, 31, 35, 40, 74, 92, 109, 113	Sajs 17
	Sakkára 64, 66, 91, 110, 112
H	T
Héliopolis (Iunu) 43, 71, 108, 112, 113	Tura 113
I	V
Ictavej 16	Veset (Théby) 16, 17, 97

